

Készült a Debreceni Egyetem Nyelvtudományi Doktori Iskolájának
Magyar Nyelvészeti alprogramjában

Takács Judit

Keresztnevek jelentésváltozása

Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje

PhD értekezés

Témavezető: Hoffmann István

Debrecen, 2005

Bevezetés

Vajon lehet-e még újat mondani a tulajdonnévről? Minden típusát számos tanulmányban elemezték, némelyekről külön monográfiák is születtek, és olyan bő szakirodalomban dúskálhat a kutató, hogy a válogatás is a nehezére eshet olykor. Ma már nem szükséges névtanosainknak a névtan különállását hangsúlyozni: mai törekvéseik leginkább a névtan interdiszciplináris voltának alátámasztása felé mutatnak. Olyan nyelvészeti diszciplína a névtudomány, mely tudományágakat ölel fel, és maga is külön ágakra bomlik, hiszen csaknem minden tulajdonnévtípusnak bő szakirodalma van ma már – elég, ha csak belepillantunk dolgozatom tartalomjegyzékébe, hogy meggyőződjünk például a keresztnév-kutatás szerteágazó szakirodalmáról. Ezek mögött a publikációk mögött nyilván sok esetben az ember természetes érdeklődése áll önmaga iránt: számos olyan névelemzést, egy-egy helység vagy közösség keresztnévállományának szinkrón vagy diakrón elemzését találjuk, melyek mögött nem nehéz a kutató személyes érdeklődését (sok esetben érintettségét is) fellelnünk.

Ez a tudományág azonban nem tudja fő kutatási tárgyát, magát a tulajdonnevet definiálni. Vannak ugyan többé-kevésbé átfogó meghatározás-kísérletek, de azok, melyek minden típusra érvényesek lennének, olyan nyelven kívüli (s ezért nyelvészeti eszközökkel nem vizsgálható) szempontok bevonását is igénylik (pl. logika, filozófia, szociológia, pszichológia), melyek a meghatározás nyelvészeti jellegét alapvetően megkérdőjelezzik. VÁRNAI JUDIT SZILVIA utal rá (szintén névtani témájú) doktori disszertációjában KIS TAMÁST idézve: a bölcsész-tudományokban a kutatás tárgya a névtanon kívül is gyakran „definiálhatatlannak bizonyul” (VÁRNAI 2004: 5).

Elsődleges célja és feladata azonban minden tudományágnak, és a közben folytatott további kutatások előfeltétele is egyben, hogy meghatározza kutatási tárgyát. Valójában már a névtan mint önálló tudományág elkülönülése előtt is voltak a tulajdonnév meghatározására tett igen jelentős kísérletek, amelyek aztán súlyuknál fogva több évtizedre kijelölték a tulajdonnevekről való gondolkodás irányát. Nagyon lényeges ezt a kérdést (hogyan mi is a tulajdonnév, hogyan határozható meg) újra körüljárni, hiszen a tulajdonnevek meghatározására tett legtöbb kísérlet a nevek és a közzavak szembeállításán és a köztük lévő különbség megadásán alapszik, így a köznevesülés is ennek függvényében értelmezhető jelentésváltásként vagy -változásként. Érdemes tehát a tulajdonnév jelentéséről írottakat ebből a szempontból is végiggondolni.

Disszertációm elé hármas feladatot tűztem: céloim egyrészt köznevesülés, azaz a tulajdonnév jelentésváltozásáról írottak szempontjából áttekinteni a tulajdonnév jelentéséről szóló szakirodalmat. Ehhez kapcsolódik második feladatom: olyan lehetséges modellt találni a tulajdonnév köznevesülésére, mely elfogadható minden nyelvre és minden tulajdonnévtípusra is: kísérletet teszek arra, hogy kiemeljem azokat a tényezőket, melyek hozzájárulnak az ilyen típusú jelentésváltozás kialakulásához, és a változás általános vonásainak feltárására is törekszem. Végül adott keresztnév-anyagon, 28 magyar férfi- és női néven mutatom be ennek a változásnak a legtipikusabb jellemzőit.

Végső célom az lett volna, hogy az összes általam gyűjtött köznevesült magyar keresztnév összes közszói származékát szótárszerűen feldolgozzam, de erre – bár az anyag már összeállt – doktori disszertációmban nem volt lehetőségem, mivel az anyag hatalmas mérete túlfeszítette volna egy ilyen munka kereteit. A most elemzésre kerülő névanyagot azonban úgy választottam ki, hogy a szemléltetni tudjam velük a jellegzetes arányokat és tendenciákat. Az anyaggyűjtés módszeréről és a válogatás indokairól a szótári rész bevezetésében szólok részletesebben.

Ugyancsak itt térek ki az adatok helyesírási eltéréseire is. Mivel mind dolgozatom elméleti, mind elemző részében sok (néha eltérő írásmódú) alak szerepel, előre kell bocsátanom ezzel kapcsolatban azt, hogy az adatközlések során mindig a források helyesírását követtem (még akkor is, ha azok sok esetben nem voltak logikusak vagy nem voltak a mai szabályokkal összeegyeztethetők, például a tulajdonnévi eredetű igéket sok helyütt nagy kezdőbetűvel írták).

Az irodalomjegyzékben dolgozatom kettős – elméleti és gyakorlati (adatgyűjtő és -feldolgozó) – jellege miatt célszerűnek tűnt a forrásokat és a felhasznált szakirodalmat szétválasztva közölni. Az irodalmat ezért három részre bontva (feldolgozott források, felhasznált források és felhasznált irodalom) ismertetem.

Remélem, dolgozatom olvasói ugyanolyan hasznosnak fogják majd találni a problémafelvetést, és jónak a rájuk adott lehetséges válaszokat, mint amilyen kihívást és örömet találtam én magam az anyaggyűjtésben és -rendszerezésben.

A közszóvá válás és szakirodalma

1. A tulajdonnév meghatározása és jelentése

A nyelvtudomány a tulajdonnevek meglétét nyelvi univerzálénak fogadja el. Tulajdonnevek minden nyelvben vannak, annak ellenére, hogy bármilyen tulajdonnévi denotátumot megadhatnánk például körülírással is. E kategória kialakulását gyakran magyarázzák a nyelvi gazdaságosság logikájával (HOFFMANN 1993: 20), hiszen egyszerűbb (és nyelvi szempontból is gazdaságosabb) egy elemmel megnevezni valamit, mintsem a mindenképpen hosszabb közszó körülrásokat alkalmazni rá. A tulajdonnevek meghatározását két oldalról közelíthetjük meg: jelentéstani és formális oldalról, vagyis hogy mit jelent a tulajdonnév, és ez a jelentés milyen formális keretekben jelentkezik. Az elsődleges (ezért a mi gondolatmenetünkben is elsőként sorra kerülő) többnyire a szemantikai megközelítés.

1.1. A tulajdonnevek jelentéséről korábban az a felfogás uralkodott, hogy nincs fogalmi tartalmuk, csak denotációt tartalmaznak, konnotációt nem. A tulajdonnevek és köznevek éles szembeállítására középkori filozófiai hagyományokra nyúlik vissza. Ekkor megkülönböztették a tulajdonneveket (nomen proprium) és a közneveket (nomen appellativum), mely elválasztás elsősorban a személynevek csoportba sorolhatósága miatt volt lényeges. Szembeállították az abszolút neveket a konnotatív vagy relatív nevekkal: azokat a névszókat nevezték abszolútnak, melyek jelentésükön kívül mellékjelentéssel nem rendelkeznek – vagyis amelyeket ma a tulajdonnévi kategóriába sorolunk. A relatív név elnevezés pedig a mai értelemben vett közszavakra vonatkozott (VÁRNAI 2004: 16). Ez az erőteljes szétválasztás és átmenet nélküli elkülönítés aztán sokáig meghatározta nemcsak a magyarországi névtant, hanem a nyelvtudománynak több ágát, például a jelentéstant is. Később ennek a nézetnek a képviselője volt JOHN STUART MILL, FUNKE, KEYNES (J. SOLTÉSZ 1979: 22). Ezt a véleményt tükrözte GOMBOCZ ZOLTÁN *Jelentéstana* is, mely nálunk évtizedekre meghatározta a tulajdonnév jelentéséről folyó kutatásokat. GOMBOCZ kétkomponensű jelentésfogalma szerint a nevek jelentés nélküli nyelvi elemek, csak a totemisztikus és óvóneveknek tulajdonított jelentést, bár ezeket kezdetleges neveknek tartotta, sőt a tulajdonneveket nem is helyezte a jelentéstan körébe. GOMBOCZ vélekedése mögött az áll, hogy ő a jel két aspektusának a jelölőt (hangsort) és a jelöltet (képzettartamot) tartotta (GOMBOCZ 1926/1997: 156–7).

Jóval utánuk, többek között FREGE és RUSSELL munkái nyomán lett nyilvánvaló, miért voltak az ilyen típusú elméletek tarthatatlanok. FREGE szerint a névnek van denotációja és jelentése is. Megkülönbözteti a jel jelölését, a jelentését és a hozzá kapcsolódó képzetet. Témám vonatkozásában igen fontos az a megállapítása, hogy „Még egy és ugyanannál az embernél sem kapcsolódik ugyanaz a képzet mindig ugyanahhoz a jelentéshez” (FREGE 1980: 161). RUSSELL kialakította a valódi tulajdonnév fogalmát, mely szerinte mindig valaminek a neve, konkrét hordozóval bír, ha nem létezik

a jelöltje, akkor értelmetlenné lesz. Szerinte az általunk ismert mozzanatokból tevődik össze a név jelentése (idézi VÁRNAI 2004: 18).

A tulajdonnevek jelentésnélküliségéről vallott vélemények sem nyelvészeti, sem filozófiai oldalról nem voltak tarthatók. GOMBOCZ elképzelésével a magyar nyelvészek közül elsőként MARTINKÓ ANDRÁS szakított. *A tulajdonnév jelentéstanához* (1956) című tanulmányában a tulajdonnévre hárompólusú jelmodellt alkalmaz. Véleménye szerint a tulajdonnév köznévtől eltérő jelentésének okát a tulajdonnév jelentésszerkezetében, a jelentésstruktúra elemeinek egymáshoz való viszonyában kell keresni. Gondolatmenetének alapja, hogy mivel a tulajdonnév is nyelvi jel, kell, hogy legyen jelentése is. A tulajdonnév jelentése szerint egy térben és időben meghatározott egyedi dologra vonatkozó tapasztalatok összege. A köznév jelentése általánosítás, különböző időben és térben hasonló vagy annak felfogott megjelenési formákban tapasztalt több jelenség, tárgy azonosítása. A tulajdonnév esetében nem az általánosító szerep a hangsúlyos, hanem az egyedi dologgal való azonosság tudata. Mindkettő olyan nyelvi egység, amely formából (F), tartalomból (J) és dologból áll (D), amire vonatkozik. MARTINKÓ szerint a köznév esetében név és jelentés egysége vonatkozik a dologra, a tulajdonnévi jelben viszont a jelentés lényeges vonásaiban egybeesik a dolog tudati képével, amely nem definiálható (azaz a tulajdonnevet nem lehet értelmezni, csak lexikonszerűen leírni). Ezért lehet az az általános benyomás, hogy a köznév jelent valamit, a tulajdonnév pedig csak valaminek a neve. Valójában a tulajdonnév olyan jel, melyben a jelentés közvetlenül kapcsolódik a dologgal és a forma a kettő egységével lép kapcsolatba, így a tulajdonnév valóban önkényes a köznévi szemantikai struktúrában valóságosnak érzett J–F viszonyhoz képest. A tulajdonnév jelentésének szempontjából a legfontosabb a jelentés harmadik tényezője, a dolog. A tulajdonnévi dolog a valóságnak egy, a rokoneműek között külön névvel megkülönböztetett egyede, amely nem válhat osztályfogalommá és nincs rokonértelmű párja, egy tulajdonnévi formához a tér–idő koordináták egy meghatározott pontján csak egy dolog tartozhat.

Akadémiai leíró nyelvtanunkban is ez a felfogás érvényesül. A tulajdonneveket a fejezet szerzője, TEMESI MIHÁLY (1961) mind a szófajtani, mind a jelentéstani részben elkülöníti a köznévtől azok eltérő jelentéstani tulajdonságai alapján.

A kutatók igyekeztek azonban a tulajdonnevek és köznevek merev elválasztását oldani is: míg korábban jellemző volt a közszó általánosító, a tulajdonnév egyedítő funkciójának hangsúlyozása, BALÁZS JÁNOS *A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében* című tanulmányában a tulajdonnevek jelentésében meglévő általánosító jelentéselemet emeli ki (1963). Azt hangsúlyozta, hogy minden tulajdonnév elsődleges egyedjelölő szerepe mellett másodlagosan csoportjelölő is: aki *Napoleon-t* mond, az *ember-t* is mond. A köznév minden esetben alá foglal, a tulajdonnév nem, de ez utóbbit mindig valamilyen köznévvvel megjelölhető csoportba foglalhatjuk bele, hiszen tulajdonnevet csak annak adhatunk, aminek köznévi elnevezése is van. Igen fontos, főleg témám vonatkozásában, az az e

cikkében felvetett gondolat, hogy a tulajdonnevek nemcsak egyedi jelentésükben különböznek a közsavaktól, hanem abban is, hogy „a nyelvi jelek rendszerében mindig elemei egy-egy társadalmilag kialakult és elfogadott névadási, onomasztikai rendszernek” (44). Ez már előrevetíti azt a később HAJDÚ MIHÁLY munkáiban hangsúlyosan megjelenő gondolatot, hogy e rendszer ismerete, felismerése mint előzetes tudás, előismeret szükséges ahhoz, hogy a befogadó tulajdonnévként értékeljen egy nyelvi jelet (1998a). Ezekről a meghatározáskísérletekről azonban a fejezet második részében lesz célszerű szólni.

Ennek az időszaknak a lezárását jelentette az 1970-ben megjelent új jelentéstan, amely KÁROLY SÁNDOR nevéhez fűződik (*Általános és magyar jelentéstan*). Ebben a műben KÁROLY GOMBOCZ véleményével ellentétben jelentéssel bíró elemnek tartja a tulajdonnevet, ezzel kapcsolódik MARTINKÓ meglátásához, de abban BALÁZS JÁNOS vélekedésével ért egyet, hogy a történeti névadási rendszerbe illeszkedésnek döntő szerepe van abban, hogy köznévként vagy tulajdonnévként tartunk-e egy elemet.

A következő évtized vitathatatlanul legnagyobb hatású névtani munkája J. SOLTÉSZ KATALIN *A tulajdonnév funkciója és jelentése* című kötete volt (1979). Ez a munka mai napig alapjául szolgál a legtöbb névtani írásnak, mert nemcsak a tulajdonnevek jelentésével és funkciójával foglalkozik, hanem az első részében az eddigi névtani kutatásokat is összefoglalta. Alap lehet ez a mű abból a szempontból is, hogy ez volt az első olyan összefoglalás, mely a tulajdonnevek jelentését többkomponensű szerkezetként vizsgálta. Ez a felfogás, azaz hogy a tulajdonneveknek több elemből álló jelentésszerkezetük van, amely a nyelvhasználótól függően különböző jelentésrétegeket is magába foglalhat, több, régebben felmerült és a korábbi jelentésfelfogásokkal nem kielégítően magyarázható problémára is választ adott. Érdekes tehát fontossága miatt részletesebben is bemutatni elképzelését.

J. SOLTÉSZ KATALIN a tulajdonnévként sajátos jelentésszerkezetet tulajdonít, amelynek legfőbb összefüggéseit az önkényesség és motiváltság, az információtartalom, denotáció, konnotáció és az etimológiai jelentés, illetve annak felismerhetősége adja (1979: 24–32).

A tulajdonnév mint hangsor önkényes, de általában erőteljes társadalmi feltételek kötik a névadást (például Magyarországon törvényileg is szabályozott a keresztnévedés). A keresztnévek esetében ez az önkényesen motiváltság különösen fontos: a szülők adott névanyagból választják ki (látszólag önkényesen) a gyermekük nevét. De ez az önkényesség csak látszólagos: névdívat, egyéni ízlés befolyásolja, s teszi motiválttá.

A tulajdonnév minden esetben hordoz információt, ha mást nem is árul el a név viselőjéről, mint pl. a nemét (*Kovács János*), de árulkodhat viselője nemzetiségéről, családi állapotáról (*özv. Kovács Jánosné, ifj. Kovács János*), iskolai végzettségéről, életkoráról (például a becézőnevek életkor szerinti használata szisztematikusan változik az ország néhány területén). Ezért egyes vélekedések szerint ezek

kevésbé tiszta tulajdonnevek, mint a legtisztábbak, amelyekhez nem fűződik ilyen információtartalom. Az információtartalom azonban J. SOLTÉSZ szerint nem azonos a jelentéssel, hanem csak része annak.

A denotáción a névnek a vele jelölt dologra való vonatkozását, vele való kapcsolatát értjük. A tulajdonnév denotációja egyedi, mivel denotátuma, a jelölt dolog is egyedi, tovább nem általánosítható.

A tulajdonnevek etimológiai jelentéséről elmondható, hogy a nevek egy jelentős részének közsói jelentése is van, etimológiája világos, ezeket szóneveknek nevezhetjük. Ezek erős információs értékű, leíró nevek (pl. *Lánchíd*, *Sárga-folyó*). A tulajdonnevek másik része ún. jelnév, amelynek csekély a leíró és információs értéke, sőt a név közsói alapja is elhomályosult (pl. *János*, *Egyiptom*).

A név konnotációja a név asszociatív képessége, képzetfelidéző ereje, vagyis az a tulajdonsága, hogy asszociációkat, emlékeket, véleményt fűzünk hozzá (bár egyesek a név információs, leíró értékét nevezik így). Ez esetenként és személyenként igen változó lehet. Semmiképpen sem azonosítható ez a név jelentésével, mert az mindig objektív és egyedi, de mivel az egyes névhez fűzött asszociációk állandósulhatnak (vagyis a konnotatív jelentések közül egy dominánssá válhat), J. SOLTÉSZ úgy véli, fontos szerepe lehet ennek a jelentéssíknak az átmeneti jelenségek (a tulajdonnév metaforikus és metonimikus használatának) és köznevesülésének kialakulásában.

KIEFER FERENC eltávolodott attól az elképzeléstől, mely szerint a tulajdonnévnek bonyolult jelentésszerkezete van (1986). Visszanyúl FREGE megállapításáig, aki elkülönítette egymástól a jel jelentését és vonatkozását. A tulajdonnév jelentése KIEFER szerint pusztán az, hogy valaminek a neve, ilyen szempontból tehát nincs a tulajdonnevek között különbség. Utal arra a korábban MARTINKÓNÁL (1956) és BALÁZS JÁNOSNÁL (1970) is megjelenő gondolatra, hogy a tulajdonnév jelöltje a denotátum, de az utalás nem közvetlen, hanem közvetlen módon történik. Erőteljesen hangsúlyozza viszont a kontextus szerepét: a logikai jelentés a mondatban kontextus alapján további elemekkel egészül ki. Ennél a pontnál, a kontextuális jelentések figyelembevételénél kapcsolható elmélete megítélés szerint J. SOLTÉSZNAK a konnotatív jelentésnek is helyet adó elméletéhez. KIEFER későbbi munkájában, a *Jelentésmélethez* (2000) mutatja be ezeknek a kontextuális jelentéseknek az összefüggését. A tulajdonnevek filológiai és logikai-filozófiai vizsgálata szerinte nem a nyelvészeti kutatások feladata. Ennek ugyanis legfőbb célja, hogy „tisztázza a tulajdonnév köznevesülésének mechanizmusát, levonja a tulajdonnév mondattani helyzetéből leszűrhető jelentéstani tanulságokat, és megvizsgálja a tulajdonnév formai tulajdonságait, illetve azok szemantikai vetületét” (161).

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a két probléma: a tulajdonnév formai sajátosságainak, illetve szófajok közé sorolásának és jelentésének meghatározása összefügg egymással. Többen is hangsúlyozták azt a gondolatot, hogy a tulajdonnevet ki kell emelni a hagyományos szófajok keretei közül. Erőteljesen összefonódott tehát a kutatásokban a tulajdonnevek jelentésének és szófaji besorolásának kérdése. NYIRKOS ISTVÁN e vitában amellet foglalt állást, hogy a tulajdonneveket nem a főnévi kate

górián belül a köznevek mellett kellene elhelyezni, hanem „a szófajok rendszerén belül két nagy csoportot lenne célszerű kialakítanunk. Az egyikbe a köznevek, a másikba a tulajdonnevek tartoznának” (1998: 61).

HAJDÚ MIHÁLY több írásában is próbálta a tulajdonneveket elhelyezni a szófaji kategóriák között. *A tulajdonnév mint szófaji kategória* (1997) című cikkében központi kérdése az, hogy hogyan lehetne a tulajdonneveket a köznevektől (átmeneti kategóriák nélkül) megkülönböztetni és szófajukat meghatározni. A tulajdonnév és a közszó közti különbséget abban látja, hogy szótári alakjában a közszó absztraháló, a tulajdonnév pedig egyedítő, identifikáló beszédelem. Mivel a tulajdonnév több szóból is állhat, nem tekinthető a főnév egyik alcsoportjának, ehelyett a mondatelem elnevezést javasolja rájuk. A tulajdonnevek a közszavakkal egyenrangú kategóriáját képezik a mondatelemeknek. *Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben* című írásában (1998b) pedig azt bizonyítja, hogy a tulajdonnév egyáltalán nem is sorolható a hagyományos szófaji kategóriákba, szerinte a pszicholingvisztika lenne hivatott a két nyelvi sík, a gondolatközlés (kommunikáció) és az azonosítás (identifikáció) közötti különbség megállapítására, mely elvezethetne a tulajdonnév és közszó elkülönítésének megoldásához.

Hogy a tulajdonnév meghatározása körüli vita még mindig nem lanyhult, arra az a Névtani Értesítő hasábjain lefolytatott vita utal, mely HAJDÚ MIHÁLY és HEGEDŰS ATTILA között bontakozott ki. A két szerző az alapvető kérdésekben egyetért: mindketten a determinációban látják a tulajdonnév lényegét és a tulajdonnév felismerésében hangsúlyozzák bizonyos előismeret, többlettudás fontosságát.

HEGEDŰS ATTILA (1997) a tulajdonnevet a nyelvhasználat elemének tartja, de mivel lehet szó, szerkezet, sőt mondat is, nem sorolható a szófajok közé. Az alapproblémát a tulajdonnév meghatározásakor a determinációban látja: a közszó azért közszó, mert csak mondatban (= szövegkörnyezetben) valósítja meg az egyedítést, a tulajdonnév viszont a szövegkörnyezettől függve, de további jegyek hozzáadása nélkül áll a meghatározottság emeltebb szintjén. A determináció bizonyos többlettudást igényel, más jegyre nincs szükség. De hogy mi a forrása ezeknek a szociális, kulturális többletinformációknak, nem tudjuk meg. A nyelvhasználat elemeként az aktuális használat dönti el, hogy egy forma köznévként, szerkezetként stb. funkcionál vagy tulajdonnévként.

HAJDÚ *A tulajdonnév „meghatározása”* című írásában (1998a) reagál HEGEDŰS ATTILA cikkére, és a szituáció és szövegkörnyezet, illetve a szerző által a tulajdonnév felismerésében fontosnak tartott előismeret, többlettudás gondolatát vitte tovább. A tulajdonnevet nem tekinti kötöttnek, legfeljebb olyan elemnek, amely bizonyos szituációban nem cserélhető föl, vagyis szituációhoz kötött lehet. Kiemeli a társadalom (kisebb-nagyobb nyelvi csoport) jelentőségét a tulajdonnévvé válásban. Csoportnyelvi megállapodás, előzetes tudás szükséges ugyanis ahhoz, hogy egy nyelvi jel tulajdonnévként jelenjék meg a kommunikációban. A beszélőnek és a hallgató(k)nak tudnia kell azt, hogy a most hallott nyelvi jelet tulajdonnévnek kell-e tekinteni vagy közszónak. (Ez fordított esetben, a közszóvá válás esetén is fontos: a közösségnek mindig tudnia kell, hogy az általában tulajdonnévként

használt jel aktuálisan mikor szerepel nem tulajdonnévi használatban.) Véleménye szerint minden nyelvi jel tulajdonnév, amit alkotója vagy használója annak tekint.

HEGEDŰS *Mi a tulajdonnév? (II.)* (1999) című dolgozatában pontosított a HAJDÚ MIHÁLY által felvetett kérdésekben. Megfogalmazza, hogy véleménye szerint mi teszi tulajdonnévvé a tulajdonnevet: hogy a funkció oldaláról az azonosítás (= identifikáció), a használó oldaláról pedig a tulajdonnevesítő szándék a meghatározó. Foglalkozik azzal, hogy egy adott szituációban honnan tudjuk, hogy tulajdonnév-e az a jel, amellyel találkozunk. Ha a közlő írásban a befogadó számára ismert nevet alkalmaz, a nagybetűs kezdés és a befogadó előismerete segíti a felismerést. Ha írásban ismeretlen nevet alkalmaz, szintén a nagybetűs kezdés és a befogadó által ismert névminták, modellek segítenek. Ha a közlő írásban névteremtést végez, a nagybetűs kezdés, a meglévő szociokulturális minták (és a szociokulturális alapismeretek) segítik a befogadót a tulajdonnév felismerésében. Ha a közlő szóban végez névalkalmazást, csak az okozhat problémát, ha ismert közszót szándékozik tulajdonnévvé tenni. Ez esetben az erőteljesebb szóhangsúly, a szünet vagy az elhagyott határozott névelő igazíthatja el a befogadót. Ha a közlő szóban végez névteremtést, a név szintaktikai felépítettsége vagy az esetleges közszói jelentések, illetve határozott ragozású igealak mellett álló határozott névelő nélküli tárgy felismerése lehet segítség.

TOLCSVAI NAGY GÁBOR *A tulajdonnév jelentéséről egy névcsoporthoz kapcsán* (1996) és *Posztmodern névadás (A névjelleg változása)* (1997) című írásaiban is hangsúlyozza a közösség, a szociális környezet fontosságát, ezzel csatlakozik azokhoz, akik egyre inkább a szociális háttér függvényévé teszik a tulajdonnevek megítélését. Ez a fajta megközelítés azonban azt a problémát veti fel, hogy mekkora az a referenciális közösség, csoport, melynek ismerete elégséges a tulajdonnévi jelleg kialakulásához. Ahogy HAJDÚ is megjegyzi, e megközelítés alapján eljuthatunk oda, hogy létezhet olyan nyelvi jel, mely csak egyetlen személy számára tulajdonnév, mások számára közszó vagy értelmetlen hangsor (HAJDÚ 2003: 56–7). Más részről viszont ez az elmélet azt a kérdést is felvetné, hogy ha létezik olyan tulajdonnév, melyet a világon mindenki ismer, azt inkább tulajdonnévnek tekintjük e megfontolás alapján, mint egy kisebb közösség által (pl. egy családban) használt becézőnevet? Úgy tűnik, el kell fogadnunk a szociokulturális csoport tulajdonnév jellegét meghatározó voltát, de csupán erre definíciót alapozni nem lehet.

Az elmúlt időszakban két olyan munka is készült, amely részben vagy teljes egészében az általános és magyar névtan körében való tájékozódást segíti, és összefoglalja a névtan eddigi eredményeit. 2003-ban jelent meg HOFFMANN ISTVÁN *Magyar helynévkutatás 1958–2002* című munkája, mely ugyan a helynévkutatás utóbbi négy évtizedét vizsgálta, általános névtani részében viszont olyan névelméleti kérdéseket is érint, melyek a tulajdonnév jelentésével foglalkozóknak is fogódzókát adhatnak. Időrendben tekinti át a tulajdonnevek jelentéséről írottakat, és a névfajták kapcsán nemcsak

a helynevek egyes típusairól és elnevezéseiről, hanem az egyes kutatók által az egyéb névfajtákra használt (gyakran eltérő) elnevezésekről is ír.

Ugyanennek az évnek a termése az a munka, melynek szerzője HAJDÚ MIHÁLY, s célja a bevezető tanúsága szerint „mindazt bemutatni és föltárni a tulajdonnevek sajátosságairól, történetéről, jelenkori állapotáról és viselkedéséről, amit lehet, amit érdemes” (2003: 11). A kötet általános névtani részében áttekinti a névtudomány történetét, és bemutatja a tulajdonnevek meghatározására tett kísérleteket. Hangsúlyozza egyrészt BLOOMFIELD megállapítását, azt, hogy pusztán nyelvészeti eszközökkel nem lehet különbséget tenni közszó és tulajdonnév között, másrészt egy közösség vagy egyén „tulajdonnevesítő szándékának” és a közös tudásnak vagy előismeretnek a fontosságát a névteremtésben és -felismerésben. Hangsúlyozza a lélektani, társadalmi és a nyelvészeti szempontok együttes figyelembevételét, és a következő meghatározást javasolja: „Tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közzavaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza” (58). A nevek szófaji besorolásáról HAJDÚ a korábbi hosszadalmas viták összegzéseként azok mellett foglal állást, akik szerint tarthatatlan a tulajdonnév főnévi kategóriába sorolása, hiszen a tulajdonnevek grammatikai szempontból főnévként viselkednek ugyan, de szófajilag nem mindig főnevek, és természetesen nem lehet a főnév egyik al csoportjának sem tekinteni őket. „A tulajdonnév tehát főnévként illeszkedik be a kommunikációba (mondatba, szövegbe), de nem a közzavakhoz hasonlóan gondolatközlő eleme annak, hanem azonosító funkciójú, s így független a többi szófajtól, azok mellett külön rendszert alkot” (31).

1.2. Eddig azokat a kísérleteket tekintettük át, amelyek a tulajdonnevek meghatározását és köznevektől való elkülönítését a tulajdonnév jelentésének aspektusából vizsgálták. Az elkülönítés alapja tehát a köznevek és a tulajdonnevek eltérő jelentése lett volna. Láthattuk azonban, hogy nem sikerült egy mindenki által elfogadott és legfőképpen minden tulajdonnévre érvényes definíciót találni. Nem járunk azonban akkor sem nagyobb sikerrel, ha nem jelentéstani, hanem szintaktikai, morfológiai eszközökkel, a név szintaktikai, morfológiai jellegzetességeinek feltérképezésével kívánjuk meghatározni a tulajdonneveket.

BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDASY ÁDÁM cikke, *Van-e a magyarban tulajdonnév?* (1977) is a formális jellegzetességeket kereste: strukturalista módszerekkel szintaktikai kapcsolódási lehetőségeiben kívánta a tulajdonnév lényegi vonásait felfedezni. Szerintük ha egy jel a $V_{obj}+t$ környezetben (tárgyas ragozású ige mellett határozott névelő nélkül) áll, a beszélő tulajdonnévnek ismeri fel. Okfejtésük hiányossága, hogy sok tulajdonnévnek tartott elem nem így viselkedik (pl. *láttad az Ararátot?*), s ezért nem fogadhatjuk el általános érvényű definíciónak, illetve

ugyanazt az elemet A környezetben tulajdonnévnek, a C-ben viszont köznévként tekinthetjük, vagyis még az egyes esetekre sem ad minden helyzetben érvényes definíciót, és szintaktikailag magyarázhatatlan esetekkel is számolhatunk e séma nyomán. A tulajdonnév hagyományosan elfogadott kategóriáival szakítottak, és csak három típust: a személynév-, az intézménynév- és a városnév-típust különítik el (de az egyes kategóriák elég vegyesek: a személynév-típusba tartoznak például az állatnevek és a hónapnevek is). A tulajdonnév meghatározására tett strukturalista kísérlet nem volt sikeres, a tulajdonneveket nem lehet szintaktikai viselkedésük alapján elkülöníteni a közszavaktól. Erre utal a cikk utóélete is, nem születtek ugyanis reagáló, vitázó írások a nyomán.

A tulajdonnevek „tulajdonnéviségével”, szerkesztettségével, szövegbe való épülésével HAJDÚ MIHÁLY is foglalkozik (2003). Megállapítja, hogy először a több szóból álló tulajdonnevek névjellege lett kétséges, majd a főnevek kategóriájából ki is vették a tulajdonneveket. Véleménye szerint azonban ezek a kísérletek (BARABÁS et al. 1977, HEGEDŰS 1997) nem a tulajdonnév definíciójához vittek közelebb, hanem csak azt bizonyították, hogy a tulajdonnév nem tekinthető a főnév egyik alcsoportjának. Hangsúlyozza, hogy a formális, strukturális elemek (pl. névelő használata a közszavak, elhagyása a tulajdonnevek esetén) ez esetben sem döntőek: „nem a szövegekörnyezetbe való beépítés formális módja, hanem a szöveg tartalmából eredő funkció (szituáció) határozza meg a nyelvi jel tulajdonnévi jelentését” (HAJDÚ 2003: 53).

2. A közszóvá válás magyar irodalmának áttekintése

2.1. A XX. század első felében a köznevesülésről átfogó feldolgozás nem készült, csak a Magyar Nyelv és a Magyar Nyelvőr szóközléseiben, névgyűjteményeiben fordultak elő szórványosan köznevesült tulajdonnevek. Ez az időszak nem az analízisé, hanem az adatközléseké volt. Nagy mennyiségű, de legfeljebb csak szemantikai csoportokba sorolt adatot találunk ezekben az írásokban. Egy-egy szerző néhol érinti azt a kérdést is, hogy miben különböznek ezek az adatok a tulajdonnevektől és ennek a változásnak milyen formális sajátosságai vannak, de a fő cél ekkor még leginkább az adatok összegyűjtése és közlése volt. Az ebben az időben publikált adatok jellemzője, hogy a szerzők teljesen összemossák a magyarban köznevesült és a nyelvünkbe jövevényszóként érkezett, már korábban, az átvett nyelvben köznevesült alakokat. Például a *kaján*, *tamáskodik*, *lukács* a magyar nyelvben keresztnévből vált közszóvá (névszóvá vagy igévé), a *pecsovics*, *rákóci*, *viganó*, *manzárdszoba* családnévből alakult a magyarban közszóvá, a *makadám*, *fukar*, *szendvics* tulajdonnévi eredetű jövevényszó (már köznévként vettük át). Ezek a szavak viszont igen gyakran szerepelnek (együtt is) a magyar nyelvben közszóvá vált, és mindenki által ismert alakokra hozott példák között.

Ez utóbbi típust a szakirodalom rendre a köznevesülés példáiként emlegeti, méghozzá a magyar nyelvre vonatkozóan. Már a legkorábbi ide vonatkozó írásokban és szógyűjtésekben is sok ilyen eredetű köznévként szerepel. Összemossa a két kategóriát SZILY KÁLMÁN is (1911). Az ő példái között a

Guillotine, Kaján, Lynchelés, makadám, panama, viganó, katicáskodik és *megjakabol, aggastyán, andalodik, fukar, pecsovincs* együtt szerepel. Ezek közül valóban a magyarban végbement köznevesülésről a *kaján, panama, viganó, aggastyán, andalodik, katicáskodik, megjakabol* esetében beszélhetünk. A besorolás elvi bizonytalanságaira utal a helyesírás is: a kis és a nagy kezdőbetűs alakokat felváltva használja, sőt a *viganó* szó esetében a tulajdonnévre és köznévre jellemző írásmód egyszerre érvényesül (kis betűvel kezdte, mert már nem érezte tulajdonnévnek, de a tulajdonnévi eredet még világos, mert a szó hangtestét nem idomítják a magyar nyelvhez, például az eredeti, olasz nyelvre jellemző *o*-s végződést megtartotta.)

SZENDREY ZSIGMOND (1936) a magyar nép- és köznyelvben történt köznevesülésre példaként sok valóban jó példa mellett (*Szilágyi* 'kemény nyakú, szilárd jellemű', *Viganó* 'empire szabású női ruha', *Rákóczi* 'ruhadarab', *Sillerkocsizni* 'gyalog jární') felsorolja a *fukar* szót is, amelyet a *Fugger* bankárcsalád nevéből származtat, és úgy tartja, hogy a magyarban vált köznévvé, holott ez a SzófSz. szerint az úfn. *fucker* 'vamos, uzsorás' átvétele.

Későbbi kiadványaink sem mentesek ettől a pontatlanságtól: az újabb szakirodalomban sem választják el határozottan egymástól ezt a két típust. J. SOLTÉSZ KATALIN a köznevesülésre példaként a *pecsovincs* mellett a magyarba köznévként bekerült *röntgen*-t és a *panamá*-t is említi (1979: 35). *A magyar nyelv* könyvének tulajdonnevekkel foglalkozó fejezetében is összekeverve sorolják fel a két kategória példáit, holott a *pepita* a magyar nyelvben való köznevesülésre lenne példa, a *makadám, röntgen, szendvics* pedig jövevényszó (KIRÁLY 1991: 497). KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* című munkájában szerencsésen különíti el egymástól a két kategóriát, és a magyar nyelvben közzóvá vált tulajdonnevekre a *pete, aggastyán, kaján, atilla, pepita, fruska* példákat hozza fel, az átadó nyelvben köznevesült alakok közül a *fukar, szendvics, raglán, manzárd, makadám* alakokat emeli ki (1996: 13).

2.2. Az általános névtan álláspontját a köznevesülés jelenségéről három kézikönyv foglalja össze.

J. SOLTÉSZ KATALIN *A tulajdonnév funkciója és jelentése* című monográfiájában egyebek között – mint láttuk – a tulajdonnév jelentésszerkezetével és jelentésváltozásával foglalkozik. A köznevesülés mint jelentésváltozás okát a tulajdonnév konnotatív jelentésének előtérbe kerülésével magyarázza, illetve azzal, hogy a metaforikus és metonimikus értelemben használt tulajdonnév jelentésében az asszociatív mozzanatok háttérbe szorítják az elsődleges névviselő tudati képét. A szerző elkülöníti egymástól a köznévvé vált tulajdonneveket és azokat, amelyekre a tulajdonnévi és köznévi sajátságok csak részben jellemzők, definiálható például a jelentésük (1979: 35–6). Ezzel az átmeneti jelenséggel más tanulmányaiban is foglalkozik (1959, 1968).

KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* című, nemcsak nyelvészeknek szóló könyve közérthető módon elemzi a tulajdonnév egyéb főnevektől eltérő sajátságait, a tulajdonnév és a köznévi átmeneti kategóriáit. A köznevesült tulajdonnevekkel is foglalkozik. Szerkezeti csoportjaik elkülönítése után

határozottan elválasztja egymástól a magyar nyelvben köznevesült és a köznévként használt tulajdonnévi eredetű jövevényszavakat (1996: 13).

HAJDÚ MIHÁLY *Magyar tulajdonnevek* című munkájában a tulajdonnevek típusairól ír, a személynevekről, állatnevekről, helynevekről, emberi létesítmények neveiről, illetve szellemi alkotások neveiről. A személynevek kapcsán keresztnéveket, beceneveket, családneveket és ragadványneveket elemez, de a tulajdonnév jelentésszerkezetét vizsgálva a köznevesülést nem említi (1994a).

A legújabb munka, mely az áttekintést és összegzést is feladatául tűzte ki, HAJDÚ MIHÁLY *Általános és magyar névtana*. E tankönyvnek is szánt munka szintézisre törekszik. A több kötetesre tervezett mű első része a tulajdonnevek közül a személynevek történetét és rendszerét tekinti át, s címéhez híven nemcsak a magyar, hanem a külföldi névrendszereket, névadási szokásokat is bevonta vizsgálódásainak körébe (például Ausztráliát és a csendes-óceáni szigetvilágot, Távol-Keletet, Amerikát). A magyar személyneveket a hagyományos felosztás szerint tárgyalja (keresztnévek, becenevek, családnevek). Általános névtani részében áttekinti a névtudomány történetét, a tulajdonnév meghatározására tett kísérleteket (különös tekintettel az azonosítás és meghatározás problémájára), külön fejezetben foglalkozik a tulajdonnevek köznevesülésével, de a névlélektanról, a név szociális vonatkozásairól, lefordíthatóságáról, nyelvtani rendszerbe sorolásáról is hosszasan ír (2003).

2.3. Az első korai szintézis igényű, már nemcsak adatközlése szorítókozó, hanem elméleti megközelítést is felvállaló munka szerzői közt találjuk TOLNAI VILMOST, aki *Személynevek mint köznevek* című dolgozatában a köznevesülést úgy definiálja, hogy „a közhasználat a személyneveket valamely külön tulajdonsággal ruházza fel, sok esetben jelzőt tesz melléjük és így köznevekké teszi őket” (1898: 1). Számos példájának következő szemantikai csoportjait adja meg: testi tulajdonság (kiválóság vagy fogyatékoság) kifejezése (pl. *Erős János* ’vasgyúró’, *Kuka Zsuzsi* ’hallgatag, buta lány’), nem testi tulajdonság (pl. *Olcsó János* ’faluról falura járva magát dicséri’), hibák elkeresztelése (pl. *Bolond Jancsi* ’bolondozó’, *Péter-fejű* ’makacs’), élettelen tárgyak elnevezése (pl. *veres Gyurkó* ’fakulacs’). Szerkezetükkel kevésbé foglalkozik, kiemeli viszont azt, hogy a leggyakoribb keresztnévek köznevesülnek leginkább, s hogy ilyenkor a név általában az embert helyettesíti. Másik munkájában (1931) olyan tulajdonneveket, köztük keresztnéveket is vizsgál, amelyek pusztán köznévi jelentésükkel fogva jellemzik viselőjüket. Elsősorban az irodalmi és metaforikus névadás szokásait vizsgálja.

RÉTHEI PRIKKEK MARIÁN tanulmányában (1907) a köznevesült keresztnéveket négy szempont szerint vizsgálja: milyen érzésből fakadnak, milyen tárgyakra vonatkoznak, milyen forrásból származnak, milyen árnyalatú a tréfa. A szerző az összes korábban megjelent szótár anyagát használja. Négygyűjteményét nem az egyes keresztnévek, hanem szemantikai típusok szempontjából dolgozza fel.

GOMBOCZ ZOLTÁN *Jelentésstanában* a tulajdonnevek jelentése kapcsán röviden a köznevesülés jelenségét is érinti. A tulajdonnévi eredetű köznevek között példaként az *Antal* ’döre, esztelen’, *aggas*

tyán, fukar, kaján, viganó, a népnyelvből a péterke, petike, marci, veres gyurkó, mihók kifejezéseket említi. Megjegyzi, hogy a palócoknál a *duna* általában 'árvíz' jelentésben szerepel (1926/1997: 159), vagyis a jelenséget nem csak a kereszt- és család-, hanem a helynevekre is érvényesnek tartja.

Ennek az időszaknak leggazdagabb, legtöbb adatot feldolgozó és változatos szempontokat figyelembe vevő összegzése SZENDREY VILMOS tanulmánya (1936). Megadja a köznévlül használt tulajdonnevek jelentésbeli csoportjait: személyre vonatkozó köznevek, lelki sajátság megnevezése, állatnévlül használt keresztnevek, növény-, étel-, ruha-, eszköz-, szerszám-, edénynevek és vegyes jelentésű köznévi alakok. Az adatokat eredetük, szerkezetük és szófajuk szerint elemzi.

SEBESTYÉN ÁRPÁD (1970) a tulajdonnév jelentéséről addig írottakat foglalta össze. Felhívta a figyelmet a tulajdonnévvé váláskor és köznevesüléskor adódó problémákra (hová tűnik a szó köznévi jelentése a tulajdonnévvé váláskor, és honnan származik a közszóvá váló tulajdonnév közszoói jelentése).

MATJEVICS LAJOS (1972) a diáknyelvben sajátos módon, játshi szóalakítással létrejött, a keresztnevekkel alakilag egybeeső elnevezéseket is vizsgálja. Ezek nem tekinthetők minden esetben köznevesüléseknek, de a keresztnévhez való hangalaki hasonlóság minden bizonyonnyal közrejátszhatott a *marika* 'magyar nyelv', *anti* 'anatómia', *matyi* 'matematika'-féle alakok kialakulásában.

FABÓ KINGA igen fontos, de ritkán idézett cikke, *A tulajdonnév ↔ köznévl „szófajváltásokról”* (1980) lényeges szempontra hívta fel a figyelmet: sem a tulajdonnév fogalma nincs kellőképpen tisztázva, sem pedig az ezzel összefüggő szófajváltás jelensége. A *Káin* → *kaján* és a *kovács* → *Kovács*-féle folyamatok során a szavak szófaját és ezzel összefüggésben a jelentését vizsgálja, és megállapítja, hogy a nem a szótári szónak, hanem egyes jelentéseinek van szófaja. Elkülöníti egymástól a jelentés- és a szófajváltást. A *kovács* → *Kovács*-féle köznévl > tulajdonnévl változások nem tarthatók szófajváltásnak, mert (a hagyományos felfogás szerint) a tulajdonnévl is főnévl, s ezért a folyamat kiindulópontjaként szereplő szó ugyanolyan szófajú, mint a végeredményül kapott (vagyis főnévl). Ezeket jelentésváltásnak kell tartanunk. Ott viszont, ahol a szófaj is megváltozik, szófajváltásról beszélhetünk. Hangsúlyozza, hogy a tulajdonnévl kategória nem állítható más kategóriákkal (például a köznevekkel) szembe, azaz nem nyelvi kategória, ezért nem beszélhetünk tulajdonnévl ↔ köznévl szófajváltásról. Ezek a folyamatok minden esetben jelentésváltások, de csak a szófaj megváltozása esetén beszélhetünk szófajváltásról is.

Hasonló kérdésekkel foglalkozott HEGEDŰS ATTILA is *A tulajdonnévl → közszo váltásról* írott cikkében (2000), melyben a tulajdonnévl → közszo váltás esetén működő szabályokat, törvényszerűségeket, analógiákat igyekszik meghatározni. Az ÉKsz. anyagából gyűjtött 350 adaton mutatja be, milyen tulajdonnévl típusok vesznek részt kiindulópontként a váltásban, milyen alaktani, szófaji és jelentéstani tulajdonságok jellemzik a létrejött közszoói alakokat, a változás mely nyelvben ment végbe, és az egyes típusok arányait is elemzi. Megállapítja, hogy leggyakrabban valódi személy neve a vál

tozás kiindulópontja, alaktani szempontból az a jellemző, hogy általában anélkül lesz közszóvá a tulajdonnév, hogy bármilyen alaktani változás történne rajta. A HEGEDŰS gyűjteményében szereplő adatok nagy része nem a magyar nyelvben vált közszóvá, vagyis a magyarban jövevényszó. Végül kiemeli egy rendszeres, több forrásra is kiterjedő (pl. ÚMTsz., SzT. stb.) hasonló számbavétel fontosságát, mely vizsgálat reményei szerint megerősíti az általa felvázolt tendenciákat.

HAJDÚ MIHÁLY *A tulajdonnevek köznevesülése* (2002b) című tanulmányában és névtani monográfiájának *A tulajdonnevek köznevesülése* című alfejezetében (2003: 71–82) két oldalról: a kiindulási tulajdonnevek és a kialakult közsavak oldaláról vizsgálja a jelenséget. Kiemeli, hogy mögötte társadalmi és lélektani, pszichológiai okok is állhatnak. Megfogalmazza, hogy a köznevesülés nyelvi-névtani vonatkozása az, hogy a tulajdonnév átkerül az identifikáció szintjéről a kommunikáció szintjére: a hangsor vagy betűsor denotátum helyett jelentést kap. Megjegyzi, hogy ez sok nyelvben helyesírási változással is jár. A tulajdonnevek oldaláról vizsgálva a jelenséget bemutatja, hogy mely névtípusok esetén találkozhatunk közszóvá válással (külön példákat hozva a személynevek, helynevek, állatok és intézmények, tárgyak, művészeti alkotások neveinek, illetve időpont- és eseménynevek, valamint márkanamek egyes altípusaira), így demonstrálja, hogy a változás minden névtípust érint. Névélettani szempontból azt vizsgálja, hogy a köznévvé váláson átesett néven milyen változások történnek. Megállapítja, hogy néha semmilyen változást nem tapasztalhatunk, néha amiatt jelentkezik változás, hogy az eredeti, tulajdonnévi szóalak a magyar kiejtéshez igazodott, és ezt a helyesírás rögzítette, néha pedig szabályos változások mennek végbe a szón. A két legjellemzőbb változástípusnak a tulajdonnévnek igei végződésével vagy elő-, illetve utótaggal való megjelenését tartja. A kialakult közneveket aszerint vizsgálja, hogy mit jelentenek (ekkor a hagyományos jelentéstípusokat sorolja fel), és milyen szófajává váltak (igéket, főneveket, mellékneveket, névmásokat és határozószókat különít el). Negyedikként az etimológiai szempontot is figyelembe veszi: vizsgálja ugyanis azt is, hogy a változás a magyarban vagy más nyelvben ment végbe. HAJDÚ tehát az egész jelenség többoldalú megközelítésére és arra törekedett, hogy a köznevesülés jelenségének minden típusára érvényes, általánosítható megállapításokat tegyen.

Meg kell említenünk azonban több olyan írást is, melyeknek célja egy-egy részterület (például egy-egy nyelvi rétegben megjelenő köznevesülések) vizsgálata volt. FARKAS TAMÁS a katonai szlenget (2003b), HOFFMANN OTTÓ pedig a diáknyelv szókincsét elemezte (1997), és számos köznevesült tulajdonnévi alakot is közöl. Ezek között sok a ritkább szóalkotási móddal (szócsonkítással, ikerítéssel, népetimológiával) keletkezett alak, pl. *matyika* 'matematika', *katika* 'patika', *katica* '(bogárhátú) Volkswagen'. A legtöbb esetben a tulajdonnévvel való egybeesés valószínűleg véletlen. Kiemeli, hogy a diáknyelvben nagy szerepe van a tulajdonnevek metaforikus és metonimikus használatának. A *János* és becézett alakjai és a *Juliska* név szerkezeti és szemantikai elemzését végezte el B. LŐRINCZY ÉVA (1991). Az elemzés kapcsán igen fontos jelenségre hívta fel a figyelmet:

a nyelvjárások szókincese a köznyelvénél jóval nagyobb számban tartalmaz köznevesült keresztnéveket, amelyek szerkezetileg és jelentésánál is jól tipizálhatók. Értékes megfigyeléseket tett a köznevesült alakok stilisztikai jellemzőivel kapcsolatban is.

Egy falu, Nagykónyi nyelvjárását vizsgálva elemzi a keresztnévi eredetű közsavakat SZABÓ JÓZSEF (1985). Elsősorban szerkezetileg osztályozza a köznévi alakokat, külön vizsgálja a női és férfi-neveket. E településnek a szókincséből kiindulva viszonylag kis számúnak tartja ezt a szócsoportot.

VITÁNYI BORBÁLA (1997) korábbi szótárak anyagából veszi adatait, azt a 17 keresztnévet, amelyet 42 alakváltozatával együtt szerkezeti és jelentéstani szempontból vizsgál. Megállapítja a rendelkezésre álló adatok szerkezeti elemzése után, hogy köznevesült alakok összetételek utótagjaként fordulnak elő leggyakrabban. Részletesebben a *Péter* névnek és három alakváltozatának, illetve a *György*-nek és öt becézett alakjának szerkezeti és szemantikai elemzését végzi el. Külön figyelmet fordított a köznevesült keresztnévek stiláris jellemzőinek elemzésére. E munka előzményének tekinthető az Édes anyanyelvünkben megjelent cikke (1985), amely elsősorban a nyelvjárási adatok közzétételére szorítkozott.

Készültek dolgozatok e jelenség valamely kisebb részletéről (pl. egy jellemző jelentéstípus, az állatnevek feldolgozásáról, a keresztnévi eredetű igékről és egy keresztnév közszoói alakjairól) is (TAKÁCS 2001a, 2002b, 2003).

3. A közszoóvá válás jelentéstani háttere

3.1. Az eddig leírtakból láthatjuk, hogy egységes állásfoglalás a köznevesülésről ezidáig nem született. A szakirodalomban a jelenséget leggyakrabban köznevesülésként említik, ez az elnevezés viszont azt sugallja, hogy a létrejövő szó mindenképpen a 'név' (főnév, melléknév, névmás) kategóriájába kerül, holott ez nincs mindig így. A közszoóvá válás pontosabb terminológia lenne, hasonlóan a SEBESTYÉN (1971) által javasolt „nyelvi hasadás” és a KÁROLY SÁNDOR írásában megjelenő (1970) „jelentéstani hasadás” megnevezéshez. Egyik sem terjedt azonban el a szakirodalomban. HAJDÚ (2002b) az antonomázia körébe sorolja a jelenséget. Szakirodalomban megszokottá vált terminológia ellen nem érdemes hadakozni (hiszen például a rögzült, de teljesen megtévesztő népetimológia elnevezést sem sikerült még a tudákos vagy tudálékos etimológiával, esetleg reszemantizációval helyettesíteni). A továbbiakban viszont a régóta elfogadott és általános használatú köznevesülést tágabb értelemben, közszoóvá válásként értelmezem (és szinonimaként használom), ide sorolva nemcsak a névszókká, hanem az igékké vált alakokat is.

HAJDÚ MIHÁLY köznevesülésnek azt a folyamatot nevezi, melyben a tulajdonnév (tegyük hozzá: annak bármely típusa) átkerül az identifikáció szintjéről a kommunikáció szintjére és a hangsor vagy a betűsor denotátum helyett jelentést kap. Ennek szerinte társadalmi és lélektani oka van (2003: 72). Mindkét szempont kívül esik azonban a nyelvészeti vizsgálatok hagyományosan elfogadott határain.

Ha szigorúan csak a nyelvészet eszközeivel kívánjuk megközelíteni a kérdést, vissza kell kanyarodnunk a tulajdonnevek jelentésszerkezetéhez.

J. SOLTÉSZ utal rá, hogy korábban a köznevesülést nem jelentésváltozásként értékelték, hanem úgy, hogy a tulajdonnév jelentésre tesz szert (1979: 23), vagyis eszerint a vélekedés szerint a közszóvá válás 'jelentésnyerés'-t vagy 'kapás'-t jelentene. Rámutattunk azonban már arra, hogy ez a gondolat már kiindulópontjánál téves (hiszen abból indul ki, hogy a tulajdonnévnek nincs jelentése, a belőle alakult köznévként pedig van), így a közszóvá válás sem magyarázható ebből az aspektusból.

A köznevesülés nem jelentésnyerés, hanem egy már korábban is meglévő (tulajdonnévi) jelentés aktuális megváltozása, vagyis jelentésváltozás (amely esetleg állandóvá is válhat és lexikalizálódhat is, de ez már csak az utolsó lépése a folyamatnak). Megítélésem szerint a köznevesülés legjobban akkor értelmezhető, ha elfogadjuk a J. SOLTÉSZ KATALIN által megrajzolt jelentésszerkezet-modellt: a tulajdonnév jelentését tehát összetettnek és egyéntől is függőnek képzeljük el. Így egy-egy tulajdonnév jelentése akár a nyelvhasználó előismereteitől vagy attól függően változhat, hogy az adott nyelvi elem milyen kontextusban és szituációban jelenik meg. Vizsgáljuk meg tehát mindazokat az elemeket, melyek a tulajdonnév jelentésének megváltozásában szerepet játszhatnak!

K o n n o t á c i ó

A köznévvé válást már MARTINKÓ ANDRÁS is a jelentésszerkezet egyik elemének, a konnotatív jelentésnek, a névhez fűződő asszociációknak előtérbe kerülésével magyarázza (1956: 193–4). Hangsúlyozza, hogy a jelentés köznévként és tulajdonnévként esetén is az egyén függvénye, ugyanis a tulajdonnév is telítődhet a dologgal kapcsolatos fogalmi, érzelmi, értékelő egyéni állásfoglalás elemeivel, egyéni asszociációk, benyomások kapcsolódhatnak hozzá. A tulajdonnév esetében ezeknek az elemeknek a felhalmozódása a jelentés koncentrálódására, a J–F viszony megelevenedéséhez, azaz köznevesüléshez vezet.

J. SOLTÉSZ szerint a név konnotációja a név asszociatív képessége, képzetfelidéző ereje, vagyis az a tulajdonsága, hogy asszociációkat, emlékeket, véleményt fűzünk hozzá, esetenként és személyenként igen változó lehet. Semmiképpen sem azonosítható ez a név jelentésével, mert az mindig objektív és egyedi, de mivel az egyes névhez fűzött asszociációk állandósulhatnak, vagyis a konnotatív jelentések közül egy uralkodóvá válhat, fontos szerepe lehet ennek a jelentéssíknak az átmeneti jelenségek (a tulajdonnév metaforikus és metonimikus használatának) és köznevesülésének kialakulásában (1979: 30). J. SOLTÉSZ gondolatmenetéből ki kell emelnünk a szubjektivitás fontosságát, mert emiatt ez az elképzelés a tulajdonnévből létrejött közszó változatos jelentéseire is magyarázattal szolgál. Egy-egy keresztnévhez ugyanis minden ember esetében több emlék, benyomás, vélemény is kapcsolódhat, és ezek előtérbe kerülése nem biztos, hogy ugyanazt a közszó jelentésű alakot eredményezi. Eltérő tapasztalataik, névzítésük, emlékeik miatt nem valószínű, hogy egy beszélőközösség minden tagja a

'tutyimutyi, becsapható' asszociációkat köti a *pali* vagy a 'buta, gyámoltalan' jelentést a *béla* névhez. Az viszont, hogy ezeknek a keresztnemeknek kialakult ilyen jelentésű közzsói alakja, bizonyíték arra, hogy a nyelvhasználók egy része köti ezt a (később dominánssá váló) konnotációt a tulajdonnévhez.

J. SOLTÉSZ példája a konnotáció kulcsszerepére az, hogy a *mecénás* 'írók, művészek pártfogója' köznév azért alakulhatott ki, mert a *Maecenas* név eredeti jelentéséhez hozzárakódott konnotatív jelentés felerősödött és uralkodóvá vált. Ez a jelentésváltás más okkal, mint a konnotáció felerősödése nem magyarázható (1979: 30). Nem fogadható el az az érvelés, hogy az 'írók, művészek pártfogója' csak egy a *Maecenas* névhez kapcsolódó képzet, és ez jelenik meg közzsói jelentésként metaforikus névátvitellel (BÉNYEI 2000: 40). Tényként kell ugyanis elfogadnunk azt, hogy az egyes névhez fűzött képzetek teljesen szubjektívek, és azt is el kell fogadnunk, hogy egy névhez kapcsolódó konnotációk közül mindig az adott közzség (beszélő vagy csoport) számára legfontosabb, a név viselőjéhez leginkább köthető válik általánossá, és kerül emiatt az előtérbe. Jelen példánknál maradvá: *Maecenas* alakjához nem a 'római ember', 'férfi' asszociációkat kötötték (hiszen ezek bár igazak és jellemzőek, minden más római férfira is érvényesek voltak), hanem azt, ami csak rá jellemző és az egész közzség által ismert vonása volt ('írók, művészek pártfogója'). A konnotációk között is megfigyelhető tehát rangsor aszerint, hogy mennyire szorosan köthető a névhez és a névhasználók mekkora köre ismeri. A konnotáció érzelmi töltését nevezi HAJDÚ kifejező értéknek (2003: 87), mely a kedveskedő vagy tiszteleti nevek esetén pozitív, gúnynevek esetén pedig negatív.

De a konnotációt nem csak a névviselő szokásai, mindenki által ismert tulajdonságai határozzák meg: ki kell emelnünk a névhangulat (mely jórész a név hangalakjából fakad) és a szociokulturális háttér szerepét is. Bármely tulajdonnév esetén számolnunk kell a hangalakból származó névhangulat befolyásoló szerepével. Bizonyos neveket a használók (jelentésüktől gyakran függetlenül) hangzása alapján szépnek tartanak úgy, hogy semmi mást nem is tudnak a névről, tehát sem etimológiai jelentés, sem konnotáció nem kapcsolódik számukra hozzá. A nevek hangulatának megítélése természetesen szintén egyénileg változhat. Gyakori viszont az, hogy a nem szépnek tartott nevek negatív érzelmi töltésűvé válnak, s így típusnévi használaton keresztül állandósult stílusérték és negatív értékű konnotatív jelentés kapcsolódik hozzájuk, mint például a *Gyügye*, *Rásonysápherencs* helynév esetében történt. A hangalak konnotációt befolyásoló szerepét nemcsak hely-, hanem keresztnemek esetén is hangsúlyoznunk kell, főleg azokban az esetekben, amikor nem számolhatunk olyan névviselő alannal, akinek tulajdonságai, sajátosságai olyan elvonatkoztatás alapjául szolgálhatnának, melyből konnotatív jelentés fakadhatna. Hasonló változással találkozhatunk akkor, mikor típusnévi használatú keresztnemeket vizsgálunk. A keresztnemek megítélése ebből a szempontból igen szubjektív, hiszen számos, néha nem is tudatosuló asszociáció, emlék kapcsolódhat hozzájuk. Az ebből fakadó lehetőségekkel elsősorban az irodalmi névadás él. Csokonai nem véletlenül adta komikus eposzában a „hatvanötöd-fű” vénlánynak a *Dorottya*, harcostársának pedig az *Orsolya* nevet, hiszen ezek akkor

régiesnek számítottak, nem voltak divatosak: névválasztásával is utalt arra a régi korra, amelyben születtek ezek a szereplők. Hangsúlyozottan fontos a névadás hangulatkeltő és -felidéző szerepe a mesék világában, hiszen egy-egy mesehős jól megválasztott nevéből már a jellemére is következtethetünk gyakran.

Közismert, hogy nevek megítélését sokszor társadalmi, névhasználati szempontok is befolyásolják. HAJDÚ MIHÁLY így ír erről: „Attól függően, hogy mikor és kik körében válik egy név gyakorivá, jellemző lesz egy csoportra; kialakulnak a sajátos, egyes vallásokra, vidékekre, társadalmi rétegekre utaló nevek. Elsősorban a keresztnévvel kapcsolatban figyelhető ez meg” (2003: 115). Sok keresztnévvel kapcsolatban találunk erre utaló megjegyzéseket. HAJDÚ említi BÁLINT SÁNDOR gondolatát is, mely szerint „Tápén nincs *Luca* nevű fehérnép”, mert rossz hangulata van a névnek, a boszorkányság hiedelemkörével kapcsolják össze (uo.), RÁ CZ ENDRE írt a *Miklós* Göcsejben és Hetésben gyakori *Piku* becézőjéről, mely mint a csak arra a területre jellemző sajátosság, az ottaniak gúnyneve lett. Ugyancsak ő ír arról, hogy a matyók és esetleg a barkók is egy náluk tipikus, jellemző keresztnévről, pontosabban annak sajátos becézőjéről (*Mátyás* ~ *Matyó* és *Bertalan* / *Bartalan* ~ *Barkó*) kapták típusjelölővé „szelídült” gúnynevüket (1989: 261–2). Ismeretes, hogy a reformáció felelevenítette az ószövetségi neveket, és ezek tipikusan protestáns névvé lettek, pl. *Ábel*, *Áron*, *Éva*, *Zsuzsanna*, *Sára*. Az egykor jellegzetesen főúriak számító nevek (*Arisztid*, *Ubul*, *Eulália*) pedig mára már a névkincs humoros hatású, alig használt részévé váltak (vagyis konnotációjukhoz az avítttság, régiesség is hozzátartozik a humoros hatás mellett). A neveknek társadalmi rétegekhez kötöttsége és a rétegek közti mozgás ma is élő jelenség. Ez az alapja a névdivatnak is.

Típusneveket nemcsak egy nép névállományán belül találunk, magukat a népeket, nemzeteket is elnevezik egy-egy azokra jellemző (vagy jellemzőnek gondolt) keresztnévvel. Ez a fajta elnevezési mód persze nemcsak a magyar népre jellemző sajátosság. HEINIKE HEINSOO írja (2000), hogy Észtországban a *mats* általában az észti embert jelenti, a finnben a *Jussi* földművelőt jelent, az irodalmi nyelvben a finn ember *Matti* néven, az észti irodalomban pedig *Sauna-Ants*-ként jelenik meg. Az észteknél *Jüri* és *Mari*, a finneknél *Matti* és *Maija* házaspár. De egyéb nemzet megnevezésére is vannak mind a finn, mind az észti nyelvben példák, például az észtek a németet *frits*, a finnek *fritsu*, az orosz férfit az észtek *vasja*, a nőt *marusja*, a finnek *vanja* és *ivana* néven emlegetik, az angol embert mindkét nyelvben *Johnny*-nak hívják. Családnév is szerepelhet típushasználatban, például az észtkben a *häkkinen* a finn ember neve.

Előismeret

Egy közmegegyezés alapján névnek tartott elem aktuális nem névként való használatát a nyelvi csoport előzetes tudása, előismerete és bizonyos többléttudás határozza meg. Előbbi a nyelvhasználó névkompetenciájából, utóbbi a szövegtörnyezetből és a szituációból fakad.

A névkompetencia fontosságát a tulajdonnév-meghatározásokkor már MARTINKÓ, illetve később HAJDÚ, HEGEDŰS és TOLCSVAI NAGY is hangsúlyozta: lényeges annak a közösségnek a figyelembevétele, amely tulajdonnévként felismeri, egy már korábban létező onomasztikai rendszerbe, a tulajdonnevek közé helyezi (annak valamilyen sajátos jelentéstani vagy alaki viselkedése alapján) az adott nyelvi elemet. Ez minden tulajdonnév-meghatározásnak döntő eleme kell, hogy legyen. Az előzetes tudás, előismeret a nyelvhasználó névkompetenciájából fakad: tudja, hogy a tulajdonnév egyes típusaira mi jellemző, milyen szintaktikai és szemantikai környezetben jelennek meg általában, és ezért arra is rájön, hogy azt aktuálisan nem tulajdonnévként, hanem például csoportjelölőként használták.

A közszóvá válást tekinthetjük a tulajdonnévvé válással jelentéstani szempontból ellentétes irányú folyamatnak, s így feltételezhetjük, hogy ha egy adott nyelvi csoport egy adott szövegekörnyezetben névkompetenciája segítségével minden esetben tudja egy nyelvi elemről, hogy tulajdonnév-e vagy valami más, azt is tudnia kell, ha nem az. Vagyis egy általában névként használt elem aktuális (és a később esetleg állandóvá váló) közszóként való használatát is a nyelvi csoport előzetes tudása, előismerete és bizonyos többlettudása teszi felismerhetővé (és természetesen lehetővé is). Nem átmeneti jelenségekről beszélhetünk tehát, hanem használati helyzetekről: egy adott szituációban a nyelvi csoport előismeretei alapján minden elemről biztosan el tudja dönteni, hogy név-e vagy sem. Ennek a változásnak a megragadására az élőnyelvi szövegek és frazeologizmusok a legalkalmasabbak.

Szituáció és kontextus

Az általában tulajdonnévként használt nyelvi elem konkrét szituációban előforduló közszóji jelentésére vonatkozó többletinformációk a szövegekörnyezetből és a szituációból fakadnak. E tényezőnek a fontosságát HAJDÚ is hangsúlyozza (2003: 72), ugyanakkor kiemeli, hogy ilyenkor sem átmenetéről, hanem használati helyzetekről beszélünk, amelyben a tulajdonnevek köznevekké lettek.

A tulajdonnév lexikai-szemantikai és stiláris átalakulása mindig a kommunikáció szintjén történik, a beszédben rakódnak a jelentésére olyan elemek, amelyek az eredeti jelentésstruktúra megváltozásához vezetnek. Minél gyakrabban, változatosabb beszédkörnyezetben (és szituációban) szerepel a név, annál hamarabb, annál nyilvánvalóbban következhet be a változás, a köznévvé válás. A névtáramban szereplő köznevesült keresztnévek legnagyobb része a nyelvjárásokból, a diáknyelvből és a szlengből származik, vagyis általában a nyelv legdinamikusabb változó rétegeiből. Ezeknek a szavaknak csak egy (bár viszonylag nagy) része került be a köznyelvbe, és ennél is kevesebb az irodalmi nyelvbe.

A közszóvá válás kérdését a szituáció és/vagy szövegekörnyezet módosító hatása szempontjából közelíthetjük meg. Amennyiben a konnotáció jelentésmódosító hatását tartjuk a közszóvá válás alapjának, számolnunk kell azokkal az átmeneti jelenségekkel, melyeket J. SOLTÉSZ KATALIN tekintett át (1959). Figyelembe kell azonban vennünk azt is, hogy a tulajdonnév nem igényli a szituáció és kontextus polarizáló szerepét. Abban az esetben, ha a tulajdonnévi dolgot meghatározó vonások nem a do

logban, hanem a szituációban és kontextusban vannak adva, már nem tulajdonnévről beszélünk. Például a *Kata* tulajdonnévi jelentését nem kell értelmezni, de ha már egyéb jelentését akarjuk elmagyarázni, szükségünk van a szituáció vagy a beszédkörnyezet segítségére. Könnyen értelmezhetjük ezt a jelenséget egy példamondat segítségével: „*Jó világ van a katókra, haza gyűttek a katonák*” (SZENDREY 1936: 225). A szövegekörnyezetből kiderül, hogy itt már nemcsak *Kata* nevet viselő nőkről van szó, hanem más jelentése van a szónak. A szövegekörnyezet segít abban, hogy a *kata* ’férfiak után járó, kikapós nő’ jelentése nyilvánvalóvá váljon. KÁLMÁN BÉLA említ olyan példákat is, melyeknek megértéséhez nem elég a szó tulajdonnévi jelentését ismerni (1948: 90). Például hiába tudjuk, hogy Kandó Kálmán volt az első háromfázisú villamosvasút megtervezője Magyarországon, a *Jelezz már a kandónak, Egy kandót kellett kijavítani* mondatokban szereplő *kandó* közszó ’egy bizonyos fajta mozdony’ jelentése csak az adott használati helyzetben, konkrét szituációban lesz nyilvánvalóvá. Ugyanez jellemző a *Lonci* becenévből lett ’női rendőr’ jelentésű köznévre, melynek ez a jelentése csak akkor értelmezhető, ha ismerjük a beszédhelyzetet (*Ne menj át /ti. a piros lámpánál/, mert fölír a lonci!*), vagy ha előismeretünk van a kialakulásáról (az elnevezés a Szabad Száj című élclapból ered, amelyben a szerkesztő népszerűvé tette *Hekus Lonci* néven a női rendőr alakját). (E példák értelmezéséhez azonban hozzá kell azt is tennünk, hogy a konkrét szituáció értelmező szerepe természetesen mit sem ér, ha nincs előismeretünk Kandó Kálmánról vagy az újságbeli Hekus Lonciról. A két tényező polarizáló hatása ez esetben kölcsönösen erősíti egymást.)

A beszélőközösségnek a nyelvi elemnek a közszoói vagy tulajdonnévi rendszerbe helyezéséhez azonban tagadhatatlan, hogy formális segítségei is vannak. Miből származnak ezek a többletinformációt hordozó elemek? A szón előfordulhatnak olyan morfológiai jelzések, amelyek a névhasználó tudatában a közszavakkal vagy igékkel (de semmiképpen nem a tulajdonnevekkel) kapcsolódnak össze. Erre a jelenségre minden nyelvi rétegből találunk adatot, de elsősorban a főleg a figyelemfelkeltésre és újszerűsége törekvő sajtónyelv bővelkedik ide kapcsolható példákban, melyekből bőségesen válogat HORVÁTH LÁSZLÓ (1995). A példák legnagyobb részében előforduló gyakori morfológiai jelzés az *-i* és *-k* többes szám jel, illetve a határozatlan névelő, például „A cikk végén többek között azt a kérdést veti fel: vajon belül mindannyian kis *csurkapisták* és *szaddámhusszeinek* vagyunk-e” (Egyetemi Élet, XL. évf. 4: 18), „Az ott gépelő *mancikák* levették a festett üveglakokat, mert nem volt elég fény”, „Nem *gumimatyik* akarunk mi lenni, hanem egészségesek” (élőnyelvi szövegekből), „– Találkoztatok? – Igen. És volt vele egy *barbi* is” (ételízesítő reklám a televízióban), „Nem vagyok egy *rámenős elek*” (Sláger rádió, 2000. II. 25). Az igeképzők és a múlt idő jelének megjelenése is az igei azonosítást lehetőségét erősíti, például „Egy reggel a feleségecske a zöld víz fölött *berubenskedett* a hosszú pallón a kertbe, ... csak úgy ruganyoztak rajta jobbra-balra a lingó-lengő labda gömbölyűségek” (Lengyel Péter: Macskakő, Szépirodalmi Kiadó, Bp., 1988: 143). „Megjósolhatjuk, hogy újból beindul a gyatra mocsokáradat a

köztársasági elnök ellen, készítik a bikacsököt, *hankissoznak*, *gombároznak* majd – így kisbetűvel, amúgy *csurkásan*” (a sajtónyelvből idézi HORVÁTH LÁSZLÓ 1993: 147). Szemantikai téren segítséget nyújt a hasonlóságon alapuló jelentésátvitelek, tulajdonnévi metaforák használata, például „Te vagy az a szomszéd *Lolita*?” (részlet a Gyönyörű lányok című filmből), „Bizonyára erre gondolt Dirndel is, a vedlett bordájú osztrák *Rosinante*” (Rejtő Jenő: A láthatatlan légió, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1991: 309), „Vajon hogy lehetett belőle (ti. a viszkisből) a századvég *Rózsa Sándora*?” (Nők Lapja, 1999/46: 24), „A virtigli magyar *Dzsokijuing* ellenben tutira megy” (Magyar Narancs, 1999. XII. 23: 23), és a szójátékok, játékos szóértelmesítések, esetleg szóviccek is segítenek, például: „Kapott egy *emesét*”, „Megkérdezhetem, ha nem vagyok *vindisgréc*” (élnyelvi szövegekből).

Gyakori a közszóvá válás azonban azokban az esetekben is, amikor a közösség nem érti vagy a nyelvi játék szándékával áttetsző etimológiájúvá formálja a tulajdonnevet is tartalmazó szerkezetet. Ez esetben fokozottan kell számolnunk a minták hatásával és a (tudatos) reszematizáció teremtő erejével (pl. a diáknyelvben: *angi*, *angica* ’angol nyelv’, *anti* ’anatómia’, a katonai szlengben: *lászlós* ’zászlós’, *manci* ’Rába Mann teherautó vagy annak a sofőrje’, *ancsa* ’AN-26-os típusú motoros katonai repülőgép’).

A tulajdonneveket (elsősorban keresztneveket) közszóvi vagy típusnévi használatban is gyakran tartalmazó frazeologizmusok megértése egészen más fajta ismeretek meglétét igényli. Ezeknek értelmezéséhez a szövegekörnyezetből fakadó többlettudás szükséges. Miből származhat ez a többlet-információ? Ennek értelmezéséhez ragadjunk ki néhány általánosan ismert szólást!

Jankónak mondják, János is értsen belőle, jelentése: ’nemcsak annak szól a figyelmeztetés, akihez nyíltan intézik a szót, értsen belőle más is!’, *Amit János (mint a János) fújja, Jancsika (Jancsikó) úgy ropja (vagy táncol)*, jelentése: a fiatalok magatartását a felnőttek irányítása szabja meg, *Ahogy szokik Pali, úgy cselekszi Pál*, vagyis úgy jár el az ember, ahogy fiatal korában megszokta, *Mihez Pörke szokott, Örszi el nem hagyja* ’amihez fiatalon nem szokik hozzá az ember, azt idősebb korában sem szokja meg’, *Könnyű Katót (Katát vagy Katit) táncba (táncra) vinni (mert ő is akarja vagy ha neki is kedve van)*. A szólás jelentése: ’könnyű azt rávenni valamire, akinek magának is kedve van a dologhoz’, 2. (szólásszerű használatban:) ’tudom, hogy kedvére van a dolog, ha színleg vonakodik is’; *Mindegy neki (nekem) Péter vagy Pál*, azaz nem (vagyok) személyválogató (O. NAGY GÁBOR 1966).

Ismeretes, hogy a szólásokban szereplő keresztnevek jelentése ilyenkor általában ’ember’ (bárki, akárki, senki, valaki), ’férfi’ vagy ’nő’, ’fiú’ vagy ’lány’, és jellemző a nevek alap- és becézett alakjával a fiatal és felnőtt ember (nő vagy férfi) szembeállítására is. Mivel a keresztnevek a kifejezésekben nem konkrét személyt jelölnek, hanem bárkire vonatkoztathatók, kitágítják a frazémák érvényességi körét, általánosító funkciójuk van. O. NAGY GÁBOR gyűjteménye (1966) alapján P. CSIGE KATALIN azt is bemutatja, hogy a keresztnevet tartalmazó szólások közül az általánosító funkciójú neveket tartalmazó közmondások a leggyakoribbak (1996). A jelentéstöbblet forrása ezekben a szólásokban,

hogyan a metaforikusan értelmezendő cselekvések, pl. tánc, tanulás, illetve a gyakran együtt használt névpárok: *Péter, Pál, János, Jancsi(ka/kó)*, „értelmezési mintát” adnak, szinte rávezetik a nyelvhasználót arra, hogy nem szó szerint, hanem átvitt értelemben kell magukat a neveket is értelmezni. Természetesen az sem véletlen, hogy a XVII–XVIII. század leggyakoribb neveit találjuk ezekben a frazémákban.

3.2. Lényeges tisztáznunk a jelentésváltás és jelentésváltozás fogalmát is. A jelentésváltás elnevezés azt sugallja, hogy a tulajdonnév elveszíti tulajdonnévi jelentését és használatát, és ettől kezdve csak közszói értelemben szerepel. Ez a jelenség is végbemehet, de jóval ritkább, mint a jelentésváltozás, a két használati kör szinkron létezése. Jelentésváltás történt például a *Lökös ~ Lőkös* keresztnév esetében. Ma más csak kevesen tudják a *megy, mint a lökös / lőkös* kifejezést hallva, hogy ebben a *Lőrinc* személynév rövidült, képzős alakjának egyik alakváltozata rejlik, mely a XIV. század legelején önállósult (1306: *Leukus*, 1316: *Lukus*, 1322: *Leukus, Lewkus* /OklSz.), később apanévként is megjelent, először 1422-ben (RMCsnSz.). A *lökös, fél-lökös* és *türöm-lökös* nyelvjáráásokban ’féleszű, hóbortos, eszelős ember’-t jelentett (SZENDREY 1936: 254). A kifejezés közszói jelentése megmaradt a *megy, mint a lökös / lőkös* frazémában, de tulajdonnévi eredete elhalványult.

Jelentésváltozással akkor találkozunk, ha a tulajdonnév jelentésszerkezetének megváltozásával párhuzamosan a névkincs perifériális részére kerül. Ez a változás kezdetben csak a nevek visszaszorulását, kevésbé kedvelté válását eredményezi, de a névhasználók továbbra is tudják, hogy tulajdonnevekről van szó. Például a *Muki, Muksi, Manó, Réz, Rézma, Pörke* nevek esetében már annyira előrehaladt ez a folyamat, hogy a tulajdonnévi jellegük csaknem el is tűnt, és hogy ezek eredetileg a *Nepomuk, Emánuel, Erazmus* és az *Erzsébet* becealakjai voltak, csupán régi névtárak árulják el. Bár hivatalosan anyakönyvezhetők, viselhetők lennének, az *Erzsébet* kivételével nemcsak az alap-, hanem a becealakok is alig ismertek, a névkincs perifériájára szorultak. Az első három ma elsősorban ’ember, férfi’ (BARTA 1998), a második három *ruha-réz* vagy *-rézma* alakban ’ruháját elnyűvő, arra gondot viselni nem tudó ember vagy gyerek’ (ÁBRAHÁM 1991), a *pörke-néni* pedig ’valamilyen állat’ értelemben szerepel (SZENDREY 1936: 256). A jelentésváltás folyamata ezeknek a becézett alakoknak az esetében beindult, és bár még nem fejeződött be, nagy valószínűséggel kijelenthetjük, hogy az említett nevek ahogy kiszorultak a tulajdonnévi használatból, lassan el fogják veszíteni tulajdonnévi azonosíthatóságukat is.

A jelentésváltozás elnevezés tehát arra utal, hogy csak hangsúlyeltolódás történt a jelentésszerkezetben, a névnek kialakult bizonyos szituációkban, kommunikációs helyzetekben érvényesülő közszói használata is, más helyzetekben viszont továbbra is szerepelhet tulajdonnévként is. A két használati kör egymás mellett él, a jel használati köreinek elkülönítésére pedig névkompetenciája folytán minden nyelvhasználó képes. Sőt ennél többre is. A névkompetencia kiterjed arra is, hogy elsajátított minták alapján maga is elkülöníthesse ilyen használati köröket, s ezek a ré

gebbi tulajdonnévi eredetű közszavak szemantikai és szerkezeti csoportjainak mintájára alakulnak ki. Gyakrabban jelentkezik ugyanis ez a folyamat abban az esetben, ha hasonló jelentésű vagy szerkezetű alakok már modellként szolgálnak a nyelvi közösség számára. Az analógia fontosságát VITÁNYI BORBÁLA is kiemeli a *Katalin* név becézett alakjainak áttekintése kapcsán (1993). A minták hatására példaként a 'katicabogár' jelentésű férfi- és női keresztnéveket tartalmazó, hasonló szerkezetű alakokat (*bödebence, bödekata, ilonabogár, ilonkabogár, jánosbogár, katabogár, katalinkabogár, magdalinka, ilona, kata* stb.), a tárgynevek 'kancsó' jelentésű szócsaládját (*miska, mihók, antal, antalkó, náni, bandó, böske, jancsikulacs, veres / vörösgyörgy, veres/vörösgyurkó, vörösjankó* stb.) vagy a tanári ragadványnevek egyik csoportját (pl. *vírusgyuszi, lalabácsi, csatamanci, dószómiki*) említhetjük.

A tulajdonnév lexikális-szemantikai szerkezetének megváltozása tehát mindig a kommunikáció szintjén történik, igen erőteljesen érvényesül ebben a folyamatban a szituáció és kontextus polarizáló hatása, amelyet az egyén vagy a közösség szociokulturális előismeretei és többlettudása is befolyásol. Mindezek összefüggenek és együttesen alakítják ki a tulajdonnév (eredetileg másodlagosnak számító) közszói jelentését, mely a korábban feltételezetteknel lényegesebben gyakrabban állandósul, lexikalizálódik.

4. A köznevesülés jelenségének általános jellemzői

A jelenséget általánosságban három tényezővel jellemezhetjük: a tulajdonnév mely típusa megy át a változáson, milyen változás(ok)on megy át a név, és milyen új jelentése vagy jelentései alakulnak ki. E szempontok áttekintésével többen is foglalkoztak már – elsősorban HAJDÚ (2003, 2002b) és HEGEDŰS (2000) –, a továbbiakban az ő meglátásaikat foglalom össze.

4.1. Vizsgáljuk meg először azt, hogy mely tulajdonnévtípusok érintettek ebben a változásban! A tulajdonnév jelentésváltozása (azaz köznévvé válása is) a tulajdonnevek minden típusát érinti: a személyneveket, helyneveket, állatok neveit, intézményneveket, tárgyak neveit, művészeti alkotások nevét, márkaneveket is. HAJDÚ MIHÁLY részletes áttekintésében még az időpont- és eseménynevek közszóvá válására is hoz példát (2003: 72–7). Nézzünk néhány általa idézett példát az egyes tulajdonnévtípusok jelentésváltozására!

A) Átmehetnek jelentésváltáson vagy jelentésváltozáson személynevek. Természetesen ez a leggyakoribb típus.

1. Valós személyek nevei (annak különböző típusai) köznevesülhetnek, pl. egyelemű nevek: *Attila* > *atilla* 'zsinórozott nagykabát', *Csagataj* > *csagataj* 'méltóságnév', családnevek: *Zeppelin* > *zeppelin* 'léghajó', *Baedecker* > *bédekker* 'útikönyv', keresztnévek: *nyikolajevka* 'I. Miklós orosz cárról

elnevezett aprópénz', család- és keresztnév együtt is köznevesülhet: *hárijános* 'hazudozó', *snejderfáni* 'kikapós nő'.

2. Olyan keresztnévek is köznevesülhetnek, melyeknek viselőjét, aki miatt a jelentésváltozás beindulhatott, nem ismerjük pontosan, pl. *Tommy* 'amerikai', *Iván* 'orosz', *pali* 'férfi', *maca* 'nő', *fruska* 'fiatal lány'. A szakirodalom ezeket nevezi általában típusneveknek.

3. Mitológia eredetű nevek, pl. *júdaskodik* 'árulkodik', *Herkules* 'erős férfi', *hüvelykmatyi* 'kicsi, alacsony férfi'.

4. Irodalmi alkotások nevei is köznevesülhetnek, pl. *Pató Pál* > *patópálok* (országa) 'rendetlenek, hanyagok (országa)', *Intim Pista* > *intimpista* 'indiszkrét' (Harsányi Zsolt a Színházi életben szerepeltette az 1930-as években a pletykálkodó alakot saját alteregójaként). E szóból egész szócsalád alakult, hiszen létrejött *intimpistas*, sőt igeképzővel *intimpistáskodik* alakja is.

B) Helynevek különböző fajai válhatnak köznévvé.

1. Országok, tájak, földrajzi egységek, vidékek, hegyek, folyók neveinek köznevesülése, pl. *Panama* > *panama* (sőt *panamázik* és *panamista!*) 'közéleti botrány, szélhámosság, korrupció', *Tolna* és *Baranya* összekapcsolva szólásokban 'mindenütt' jelentéssel szerepel, pl. a *Bejárta toronyát-boronyát* kifejezésben.

2. Városnevek is közzszóvá válhatnak, pl. *Cognac* > *konyak* 'Cognac városában készített borpárlat', *Makao* > *makaó* 'kártyajáték neve'.

3. Városon belüli hely közzszóvá válása meglehetősen ritka, pl. *rákócitériek* 'prostituáltak'.

4. Mitológiai vagy bibliai hely is köznevesülhet, ám sokkal ritkábban, mint a korábbi típusok, pl. *Kánaán* > *kánaán* 'gazdag vidék, ország'.

5. Irodalmi alkotásokból származó helynév is elterjedhet köznévként, pl. *Mucsá*, *Zsarátnok*, *Hillbill*.

C) Állatok nevei is köznevesülhetnek néha, pl. a XIX. század elején híres *Nonius Senior*, illetve a telivér *Furioso* neve *nóniusz* és *furiosó* fajtanévvé vált.

D) Intézménynevek igen ritkán válnak közzszóvá, HAJDÚ egyedül a *Triangel* 'három angyal' elnevezésű német mulató nevéből alakult **tangel* > *tingel-tangel* > *tingli-tangli* 'könnyű fajsúlyú zene' jelentésű szót említi.

E) Tárgyak tulajdonneveit sem túl gyakran érinti a köznevesülés jelensége, pl. *Kolosszosz* 'magas rodoszi istenszobor' > *kolosszus* 'magas tárgy vagy ember', *Szfinx* 'emberfejű, oroszlántestű szobor' > *szfinx* 'hallgató, titokzatos ember'.

F) Művészeti alkotások, elsősorban irodalmi művek címeinek köznevesülésére bőven hozható fel példa, pl. *biblia* 'minden lényegeset tartalmazó könyv', *utópia* 'eszményinek elképzelt világ vagy rendszer, illetve megvalósíthatatlan terv', *falurossza* 'rosszsont gyerek vagy férfi' (Tóth Ede színművének címéből köznevesült).

G) A márkanevek köznevesülése is sok kérdést vet fel. Miért írjuk egyik gyógyszer nevét kicsi, a másikat nagy kezdőbetűvel? Nyilván ezekben az esetekben is a használati helyzet a döntő érv, vagyis hogy az adott szituációban milyen értelemben használjuk az adott elemet. HAJDÚ példája erre a jelenségre a *Walkman* márkanev köznevesülése *vókmen* formában a magyarban, amelynek nemcsak közszoói jelentése ('sétálómagnó'), hanem többes száma is kialakulhatott.

H) Az időpont- és eseménynevek közszóvá válása meglehetősen vitatható jelenség, hiszen a köznevesülés eleve csak akkor értelmezhető e példákon, ha az időpont- és eseményneveket is tulajdonnévnek tekintjük. J. SOLTÉSZ KATALIN álláspontját (1985) elfogadva köznevesülésnek lehet tartani a következő mondatokban szereplő példákat is: „Sztalin *termidorja* hosszan elhúzódott a harmaincas években”, „Minden diktátornak volt egy *brumaire tizennyolcadikája*”.

Néhány HAJDÚ által nem említett (elsősorban a szlengből származó) példa jól illusztrálja a jelenség széleskörű voltát: *törpilla* 'alacsony, kis termetű lány' (BORDÁS 1998), *svejk* 'katona' (HELLE 1992), *norberta* 'nőies férfi' (BARTA 1998), *papírferrári* 'trabant' (BORDÁS 1998), *blöki* 'ceruzahegyező' (HELLE 1992), 'kutyus' (éa.), *ausvic* 'iskola' (HAJDÚ ZOLTÁN 1999), *hárlem* 'három érdemjegy' (uo.), 'veszélyes környék' (éa.), *hévíz* 'zuhanyzó' (SZABÓ 1999), *váciút* 'folyosó a börtönben' (uo.), *amerikázik* 'lazsál' (TÓTFALUSI 1997), *bulgária* 'fenék' (SZABÓ 1999), *doberdó* '1. felső ágy, 2. külső ór figyelőhelye, 3. rögeszme' (SZABÓ 1999), *rambó*, *toldi* 'erős férfi' (BARTA 1998), *cassanova* 'nőcsábász' (BORDÁS 1998), *kádárkolbász* 'gumibot' (NOCHTA 1996), *dianás* '1. 'alkoholista', 2. 'fegyőr, börtönőr' (SZABÓ 1999).

4.2. Ha a köznevesülés jelenségére minden nyelv esetében igaz az, hogy a tulajdonnevek közül a leggyakrabban a keresztneveket érinti, akkor felmerül a kérdés, hogy vajon találunk-e névélettani (és alakantani) szempontból is hasonlóságokat a köznevesülés során.

HAJDÚ a változásoknak 5 alaptípusát adja meg (2003: 77–9). Legritkább valószínűleg az, amikor minden formai változtatás nélkül használnak egy tulajdonnevet köznévként. Ilyen alakulásmóddal főleg márkanevek, pl. *jaffa*, *audi*, vagy szakszavak alakulnak, pl. *watt*, *volt*, *ohm*. Kevésbé érinti a szó testét az a változás, mely csak az idegen nyelvből átvett nevek írásképeinek kiejtésnek megfelelő rögzítését jelenti, pl. *Cardigan* > *kardigán*, *Lynch* > *lincs*, *Sandwich* > *szendvics*. Néhány esetben szabályos hangváltozás történik, pl. *Kain* > *kaján*, *Ágoston* > *aggastyán*. Kaphat a szó végződést: leggyakrabban képzőt vagy ritkábban többesjelet, pl. *katás* 'nőies férfi', *bélás* 'régii kétforintos', *tamáskodik*, *maoista*, „Ritkán teremnek egyszerre *petőfik*, *aranyok* és *tompák* a magyar irodalomban”. Végül sok tulajdonnevünk összetételben elő- vagy utótagként vált köznévvé, pl. *dobostorta* 'tortafajta', *kandiklára* 'kíváncsiskodó kislány'. HEGEDŰS (2000) a második típust találja legjellemzőbbnek a tulajdonnév → közszó-váltásra. Egyet kell értenünk vele abban, hogy külön kell választanunk névélettani szempontból a szófajváltást és a jelentésváltozást, illetve a magyarban és az átaladó nyelvben bekövetkezett változásokat is. Míg ugyanis a szófajváltásra a szó alakján bekövetkezett

erőteljesebb változások (ige- vagy melléknévképző kapcsolása) jellemző, addig a jelentésváltozást „elszenvendő” tulajdonnévre kisebb alaki változások jellemzőek, azok is gyakran abban merülnek ki, hogy az idegen szó hangalakját (és általában helyesírását is) a magyar nyelv sajátosságaihoz igazítjuk. A tulajdonnévi eredetű jövevényszavak (sok közülük az ún. nemzetközi szó, pl. *bakelit*, *batiszt*, *browning*, *bikini*) jellemzője, hogy a puszta tulajdonnév válik közszóvá, a belső keletkezésűekre viszont a képzős vagy összetétellel való alakulásmód jellemző inkább.

4.3. A köznevesülés jelenségét vizsgálhatjuk abból a szempontból is, hogy milyen jelentésűek lesznek a létrejövő közszók. A szakirodalomban a különböző vizsgált korpuszok nagyságától függően találunk több vagy kevesebb, de nagy hasonlóságokat mutató jelentéscsoportot. Ezek száma meglehetősen ingadozik: függ a besorolt adatok számától és az elemző aprólékosságától is. Az egyik legkorábbi rendszerező, SZENDREY ZSIGMOND (1936) 33 jelentéstani csoportot alakított ki. Ezt az aprólékosságot HAJDÚ nem tartotta indokoltnak: ő 21 csoportot említett (2003: 79–81). Úgy gondolom, sem az eredmények árnyaltsága, sem az egyes adatok pontos besorolása nem teszi szükségesszerűvé a több mint 20 csoport elkülönítését. Dolgozatom elemző részében összevontam néhány HAJDÚnál önállóan szereplő csoportot (pl. személy; emberi alkat, küllem, életkor; testi hiba, fogyatékoság; lelki hiba; állapot), a helyet, időt, eseményt, mértékegységet, fogalmat megnevező csoport pedig teljesen kimaradt. Az alábbi összehasonlító vizsgálat is igazolja, hogy ebbe az egyszerűsített rendszerbe sem okoz gondot beilleszteni más nyelvből származó adatokat sem.

Mivel a jelentésszerkezet arányainak megváltozása, azaz a köznevesülés nyelvi univerzálének is tekinthető, az előbbi, a különböző tulajdonnévtípusok köznevesülésére tett általános megállapítások nem csak a magyar nyelvre jellemzőek. Más nyelvekből is vehetünk példákat, mely a jelenség széleskörű voltát támasztja alá: pl. ném. *Hanswurst* 'paprikajancsi, vásári bohóc', fr. *Jean Pottage* 'ua.', ang. *John Pudding* 'ua.', szlk. *macko N* 'nyuszi' (TESz.), fr. *pierrot* 'bohóc', *jean-foutre* 'ostoba, gyáva fráter', *jeanette* 'buta lány' (VITÁNYI 1993: 317), *dickless tracy* 'rendőrnő' (tkp. 'farkatlan Mancsi') (FENYVES–KIS–VÁRNAI 1999: 220), *John Raw* 'zöldfülű' (HEINSOO 2000) finn *mehumaija* 'szörpfőző edény' (*mehu* 'szörp', *Maija* 'női név'), *hullujussi* 'emelődaru' (*hullu* 'bolond', *Jussi* 'férfinév'), *leppäkerttu* 'katicabogár' (*leppä* 'égerfa', *Kerttu* 'női név') (élőnyelvi adat).

Annak demonstrálására, hogy a köznevesülésre általános jellemzőként megállapított tendenciákat nemcsak véletlenszerűen kiemelt adatokkal tudjuk alátámasztani, az alábbiakban három nyelv – a magyar, a finn (F) és észt (É) – tulajdonnévi eredetű közszavait hasonlítom össze. Kiderült, hogy nemcsak, hogy ugyanazok a tulajdonnévtípusok köznevesülnek leggyakrabban mindhárom nyelvben (elsősorban a személynevek, azon belül is a keresztnévek, ritkábban az egyéb típusok), hanem a létrejövő alakok szerkezeti típusai, azaz alakulásmódja és jelentése is nagy hasonlóságokat mutat.

Egyéb tendenciák is nagy hasonlóságot mutatnak. A magyar nyelvben erőteljesen jelentkező sajátosság például az, hogy a legrégebbi, a magyarban legkorábban meghonosodott, a névkészlet bázisát

alkotó nevek válnak leggyakrabban köznévvé. A magyarban leggyakrabban a *János, Katalin, Ilona, Péter, Pál* és becézett alakjaik jelennek meg köznévként, a finnben a *Maija, Mikko, Matti, Kaisa, Jaakko*, az észtnben *Peeter, Jüri, Jussi, Liisa* a leggyakoribb. Ezek a nevek egyik nyelvben sem szerepelnek a legdivatosabb nevek között, de a népszerűség egészét figyelembe véve megterheltségük igen magas. A közszóvá válási hajlam és a megterheltség tehát a magyarhoz hasonlóan erős megfelelést mutat.

Bizonyos nevek keresztnévi használatban is annyira ritkák, hogy köznévvé válva teljesen elvesztették tulajdonnévi azonosíthatóságukat, pl. a m. *muki / muksó* 'férfi' (a *Nepomuk* keresztnévből), *pete* 'ivarsejt' (a *Péter* régies becézőjéből), illetve konnotációval, asszociációkkal annyira telítődtek, hogy ritkává váltak tulajdonnévként, emiatt kevésbé azonosíthatók és kötődnek nemhez, mindenkire alkalmazhatók. Ez a jelenség is megfigyelhető a finn nyelvben is, pl. F *uuno* 'buta' (eredetileg férfinév volt), *väinö* 'buta ember' (eredetileg férfinév). Egy részük megtartotta ugyan „nemét”, de keresztnévként már csak igen ritkán használják, pl. F *Tauno, Yrjö*. Ugyanez a tendencia van valószínűleg folyamatban a magyar *Béla* keresztnévvel: ezt a férfinévet elkezdték 'buta, hozzá nem értő' jelentésben használni, mostanában viszont épp mindkét nemre alkalmazható jelentése miatt nőkkel kapcsolatban is használják. Néhány keresztnévnek pejoratív árnyalata van, ezekben a konnotáció igen erős, vagyis könnyen megváltozhat a jelentésszerkezetük, pl. F *antero, eino, taavo, uuno, É oskar, leo, georg*, más név viszont csak köznévi formában jelenik egy különleges becézett alakban, egyébként más alakjai használatosak, pl. É *köögikata* (a *Katti* vagy *Kati* keresztnévként is szerepel), *lepatriinu* (a *Katarina* női keresztnévből rövidült).

A korábban a magyar nyelvre kialakított szerkezeti típusokba pontosan beilleszthetők a finn és észtn adatok is. A tulajdonnévi eredetű tag előfordulhat egyszerű szerkezetű közszóként, összetett szó elő- vagy utótagjaként és képzett szóban (névszóként vagy igeként). Álljon itt minden típusra néhány példa!

1. Önállóan vált közszóvá: F *uuno* 'buta', *pirjo* 'hányás', É *eeva* 'nő, lány' (EKS), *volts* 'haver' (uo.), *marts* 'ua.' (uo.).

2. Összetétel előtagjaként köznevesült, pl. F *annansilmä* 'virágnév' (*Anna* női név, *silmä* 'szem', tk. 'Anna szeme'), *mattimeikäläinen* 'magunkfajta, közülünk való férfi' (*Matti* férfinév, *meikäläinen* 'hozzánk hasonló' (VARGA 1997: 252), *majameikäläinen* 'magunkfajta nő' (*Maija* női név, *meikäläinen* 'hozzánk hasonló') (uo.), É *jaanimardikas* 'szentjánosbogár hímje', *jaanikakar* 'valamilyen növény'.

3. Összetételben szerepel utótagként, pl. F *jänöjussi* 'nyuszi', *mattomikko* 'szőnyegtisztító eszköz', *nahkajussi* 'új fiú a börtönben' (HEINOO 2000: 71), *leppäkerttu* 'hétpöttyös katicabogár', *onnenpekka* 'szerencsés ember' (*onni* 'szerencse', *Pekka* férfinév) (VARGA 1997: 252), É *piripilliliisu* 'kényeskedő

kislány, nyafogó gyerek', *lapileenu* 'foltozott ruhájú nő', *köögikata* 'konyhában dolgozó cseléd, konyhalány', *kubujuss* 'túlöltöztetett gyerek', *pikkpeeter* 'középső ujj' (EKS).

4. Képzővel köznevesült, pl. F *yrjöttävä* 'undorító', *yrjötä* 'hányni'.

A létrejött közszavak jelentésének vizsgálatakor is nagy hasonlóságokat találhatunk a nyelvek között. A magyar nyelvben általam kijelölt 12 kategóriába minden finn vagy észti adat beilleszthető volt. Egyedül étel és játék nevére nem találtam a másik két vizsgált nyelvből példát.

1. Az ember elnevezése és tulajdonsága: F *tiskijukka* 'lemezlovas, disk jockey' (*tiski* 'lemez', *Jukka* férfinév), *lappuliisa* 'parkolóőr' (*lappu* 'papírlap, cédula', *Liisa* női név) (HEINSOO 2000: 71), *katumaija* 'utcalány' (*katu* 'utca', *Maija* női név) (VARGA 1997: 252), É *pupujuku* 'balszerencsés kisleány', *jõujuri* 'erős ember', *kikkelikalle* 'ravasz ember' (HEINSOO 2000: 71).

2. Állat neve: F *seitsepistepirkko* 'hétpöttyös katicabogár' (tkp. *seitsemän piste /pistettä/* 'hét petty, pont', *Pirkko* női név), *sarvijaako* 'szarvasbogár' (*sarvi* 'szarv', *Jaakko* 'férfinév'), *heinäsirkka* 'tücsök' (*heinä* 'széna', *Sirkka* női név) (éa.), É *lepatriinu* 'katicabogár', *jaaniuss* 'szentjánosbogár' (éa.).

3. Növény neve: F *ahkeraliisa* 'valamilyen virág', vö. *szorgalmas lizike* (*ahkera* 'szorgalmas', *Liisa* női név), *annansilmä* 'valamilyen virág' (éa.), É *jaanikanu* 'mezeivirág', *jaanikakar* 'valamilyen növény' (éa.).

4. Tárgy neve: F *taskumatti* 'laposüveg' (*tasku* 'zseb', *Matti* 'férfinév'), *kahvikaisa* 'réz kávéskanna' (*kahvi* 'káv', *Kaisa* női név), (éa.).

5. Igével kifejezett cselekvésfogalom: F *yrjötä* 'hányni' (éa.).

6. Ruha neve: F *hilkka* 'sapka, kendő, fejfedő' (*Hilkka* női név) (éa.).

7. Káromkodás, eufémizmus, hangutánzó szó: F *yrjötä!* (indulatszó).

8. Hiedelem, babona, szokás: F *jussi* 'Szent Iván napja' (VARGA 1997: 252).

9. Testrész neve: É *nimetamats* 'gyűrűsujj' (EKS), *väikeats* 'kisujj' (uo.), *pikkpeeter* 'középső ujj' (uo.).

10. Egyéb: F *nukkumatti* 'álomhozó manó', *pirjo* 'hányás'.

A három nyelv tulajdonnévi eredetű közszavainak összehasonlítása után ezeket a köznevesülés jelenségére általában jellemző jegyeket emelhetjük ki:

– A nevek megterheltsége és a köznevesülési hajlam erős megfelelést mutat: a legmegterheltebb nevek mennek át leggyakrabban a jelentésváltozáson.

– Bár a keresztnévek a legtipikusabbak ebben a változásban, nemcsak ezek válhatnak közszóvá, hanem egyéb tulajdonnévfajta is, pl. családnév: *mannerheimari* 1. 'a Mannerheim által viselt fehér szőrmesapka, később a finn tábornokok téli sapkája', 2. 'csordultig töltött pohár', *sibelius* 'százmárkás bankjegy', *tehdä väyryset* 'váratlan lépést tesz, köpönyeget fordít' (Väyrynen volt külügyminiszter

nevéből), *lähteä rintolaan* 'gyorsan távozik olajra lép' (az 1920-as évek híres futója, Ville Rintola nevéből), egyelemű név: *jeesustella* 'álszent módon viselkedik (tkp. jézuskodik)' (VARGA 1997: 252).

– A közszóvá válás minden vizsgált nyelvben érinti a nyelv egészét, vagyis az adatok változatosak nyelvrétegbeli előfordulásukat figyelembe véve. Találunk adatokat a különböző rétegnyelvekből, pl. a gyermeknyelvből (F *pupujussi* 'nyuszi', É *kubujuss* 'túlságosan felöltöztetett gyerek', *piripilliliisu* 'nyafogó kislány'), a szlengből (F *nahkajussi* 'új fiú a börtönben', *jepp* 'haver', *elli* 'barátnő', É *eeva* 'nő, lány', *volts* 'haver, barát', *juhan* 'ua.') és a nyelvjárásokból is, de a kifejezések egy része már köznyelvi szintre emelkedett. VARGA JUDIT mutatott rá (1997: 252), hogy a finnben ezek az alakok viszonylag gyorsan elfogadottakká váltak. A *Nykysuomen sanakirjában* szereplő számos adat, amely az 1967-es és 1980-as kiadásban még szleng minősítést kapott, az 1990–1994 között kiadott *Suomen Kielen Perussanakirjában* (mindkettő a mi *Értelmező Szótárunknak* megfelelő finn kiadvány) már a köznyelvi adatok között jelent meg, pl. *manne* 'cigány (férfi)', *mimmi* 'lány'.

5. A köznevesült keresztnévek kutatásának indokoltsága

Az előző áttekintésekből is nyilvánvalóvá válhatott az, hogy a magyar névtani szakirodalom egészen a legutóbbi évekig érdekesnek ítélte ugyan, de meglehetősen nagy pontatlansággal kezelte a köznevesülés jelenségét, és elméleti vonatkozásait inkább csak újabban, a tulajdonnév jelentésének vizsgálata kapcsán vizsgálták. Az egyes munkák is egészen a legutóbbi időkig átfogó feldolgozás híján leginkább egymástól idézgették a keletkezés módok tekintetében vegyes példákat. Mivel állandóan ugyanazok a példák illusztrálták ezt a jelenséget, úgy tűnhetett, hogy a tulajdonnév köznevesülése egysíkú, kevés tulajdonnevet érintő és leginkább a népnyelvre korlátozódó jelenség.

A különféle szótárainkat szisztematikusan átvizsgálva azonban egyértelműen úgy tűnik, jóval több közszóí származékot is felmutató tulajdonnévvel kell számolnunk, mint ahogy azt előzőleg sejtteni lehetett. Ha figyelembe vesszük azt is, hogy a szótárak a beszélt nyelvhez képest mindig diakrón anyagot tartalmaznak, és a közszóí alakok egy része jellegénél fogva nem is kerülhetett be értelmező szótárba (pl. a szlengszavak vagy a diáknyelvi szavak egy része), azt mondhatjuk, hogy olyan széles és folyamatosan bővülő szókinccsel találkozhatunk, amely elégséges adatbázist szolgáltat egy nyelvészeti (és nemcsak névtani szempontú) vizsgálat számára. A korábbi véleményekkel szemben megállapíthatjuk azt is, hogy nem új keletű és nem csak a népnyelvre vagy egy adott területre korlátozható a köznevesülés. A jelenséget a korábban feltételezetteknél jóval szélesebb körűnek és a nyelv egészét érintő sajátosságnak tartom, amely tüzetesebb vizsgálatra érdemes, mivel fontos eredményeket hozhat elsősorban a tulajdonnevek jelentésváltozásának kérdésében, de sok más nyelvészeti szakterületen (pl. a szóalkotás vizsgálatában, a nyelvrétegek, a stílushatás motívumainak kutatásában stb.) is. Vizsgáljuk meg most azokat a szempontokat, melyek indokolnak egy tüzetesebb vizsgálatot!

5.1. A keresztnevek köznévként való használata nem új jelensége a magyar nyelvnek. Annak ellenére találunk e jelenségre már több száz évvel ezelőtt előforduló példákat is, hogy az ide tartozó szavak jó része jelentésénél, stílusértékénél és nyelvrétegbeli helyzeténél fogva nemigen szerepelhetett leírt formában. Az első példákat a TESz.-ből idézhetjük, méghozzá igen korai időpontokból. Az egyik első példa a *gábor*, mely állatnévként, a sárgarigó neveként szerepel a TESz.-ben a *gáborján* címszónál 1604-es dátummal. 1647-ből származik a *maca* első közszói feljegyzése, melynek jelentése 'szerető' (bár ez az adat a TESz. ellenére is vitatható, ugyanis RÁCZ ENDRE és KNIEZSA ISTVÁN is kétségbevonja a *maca* keresztnevi eredetét [RÁCZ 1986]). A *fajankó* (1754) jelentései: 1. 'ostoba, esetlen ember, tökfílkó', 2. 'fából faragott alak', 3. 'csizma lehúzására való faeszköz', 4. 'egy fajta gyerekjáték', 5. 'faragószék', 6. 'világításra használt égő faforgács tartója'.

Több mint két évszázada adathozható a *pete* is (1778). A TESz. a *pete* szónak következő köznévi jelentéseit adja meg: 1. 'tojás (szárnyasoké)' (1778), 2. 'ember, állat hímjének nemi szerve' (1816), 3. 'női ivarsejt' (1828), 4. 'rovarok tojása' (1858), 5. 'növényi női ivarsejt, bibe, mag' (1858). Valószínűleg magyar fejleményként jött létre a *Pete* becézőnév köznevesülésével. A szó használatát mai természetrajzi és anatómiai jelentéseiben a nyelvújítás szilárdította meg.

A *lucaszék*-et a TESz. 1808-ból említi először *lucaszék* vagy *lucaszéke* alakban. Ez a neve annak a több fából készülő kisszéknek, melyhez azt a babonát fűzik, hogy aki karácsony éjjelén ráül, meglátja a falu boszorkányát. Az 1838-ban kiadott *Magyar Tájszótár* ezeken kívül közli a *katipila* 'asszonyi dolgokba avatkozó, nőies természetű férfi', *katus* 'ua.', *matyis* 'palóc', *matykó* 'ua.', *palkó* 'fing', *pálanya* 'gyomorhurka', *istapistázik* 'bolondozik, tréfál' adatokat is.

Ez a néhány kiemelt szó, amely a korai említéseknek csupán töredéke, bizonyítja, hogy a köznevesülés jelensége igen korán megjelent, már a XVIII. század közepén használatosak voltak ilyen keletkezésmódú szavak, nemcsak újabban szárnyra kapó és nemcsak a szlengben és egyéb rétegnyelvekben terjedő jelenség tehát.

5.2. A köznevesülés mint nyelvi jelenség nem lokalizálható a nyelvterület egy meghatározott részére sem. Azoknak a szótáraknak az anyaga, amelyet teljesen vagy részben átvizsgáltam, a nyelvterület egészéről származik, lefedi az egész történelmi Magyarország területét. A tájszótárak közül elsősorban az *Új magyar tájszótár*ra támaszkodtam. A 15 átvizsgált regionális tájszótár és a két korábbi, nagyobb területet feldolgozó tájszótár (Tsz., MTsz.) anyaga alapján igazolódni látszik az az előzetes feltevésem, hogy a jelenség széleskörű, az ország minden területén megtalálható, tehát a korábbi véleményektől eltérően nem elszigetelt, szélsőségesen nyelvjárási, illetve nyelvjárászigetekre jellemző sajátossággal állunk szemben. Igaz ugyan, hogy először nagy számban a tájszótárakban jelennek meg köznevesült alakok, de gyakran nagyon hamar elfogadottá válnak a köznyelvben is, pl. a *fajankó* szót épp a CzF. közli először. Ez a szótár és a vele csaknem egy időben kiadott BALLAGI MÓR-féle *A Magyar Nyelv Teljes Szótára* igen sok köznevesült tulajdonnevet tartalmaz (igaz gyakran

népies stílusúnak minősítve őket), de a nagy számban való előfordulás már arra utal, hogy a népnyelvben keletkezett alakok egyre elfogadottabbakká válnak, megtartva persze sajátos stílusukat. Ugyanez a változás ma is folyamatban van nyelvünkben. Néhány példa köznevesült alakokra a nyelvjárásokból: *bence* 'nyúl' (ÚMTsz.: Csákánydoroszló, Nagyrákos, Nagylózs, Lovászpáttona, Göcsej), *bankagyörgykötél* 'a kévék összekötésére használt szalmakötélfélék egyike' (ÚMTsz.: Atka), *fűskatica* 'katicabogár, *Coccinella septempunctata*' (ÚMTsz., SzamSz.), *ribjankó* 'szagos levelű kerti növény' (valószínűleg a rubiánka, *Cheropodium botherys* nevéből, SzamSz.), *bőrjánoskodik* 'részeskedik' (Bőr János részes ember volt, akinek a neve így maradt fenn a csángóknál [Nyr. 5: 89]).

5.3. A nyelv függőleges tagolódását figyelembe véve is jóval szélesebb körű ez a jelenség a korábban feltételezetteknél. A különböző rétegnyelvekben nagyon dinamikusnak tűnik a tulajdonnevek (elsősorban keresztnevek) közszóvá válása. Ilyen alakokban főleg a szleng és diáknyelv bővelkedik. Nehézséget okoz azonban az anyag vizsgálatakor, hogy mivel nagyon újszerű alakok, szótárazva még nincsenek, így sokszor csak a beszélt nyelvből, adatközlők segítségével gyűjthetők össze, pl. *berobiz* 'rotációs kapával bekapál', *összeparliz* 'összejön, kapcsolatba kerül (pl. fiú lánnyal)'. A régebbi rétegnyelvi alakok viszont már szerepelnek az értelmező szótárakban is. Ilyen viszonylag régi, már a köznyelvben is élő alak a *pali* 'könnyen rászédhető alak, balek' (ÉrtSz., ÉKsz.), *balfaszgyurka* 'mafla, becsapható, gyámoltalan' (ÚMTsz., CzF.), *mackó* 'pénztárszekrény' (TESz.). Néha szaknyelvi szó is bekerülhet a köznyelvbe: erre a *pete* lehet a legjobb példa, aminek tulajdonnévi eredete szinte teljesen elhomályosult már, eredetileg biológiai szakszóként 'tojás (szárnyasoké)' vagy 'ember, állat hímjének nemi szerve' volt a jelentése (TESz.). Az egyes rétegekben megjelenő elemek száma között természetesen nagyok a különbségek, a katonai és diáknyelvben jóval gyakoribb a köznevesülés, mint például a szaknyelvekben. Néhány kiemelt példa mutathatja ennek az anyagnak a gazdagságát. Igen gyakori a szlengben, például a katonai szlengben: *gumigyurka* 'tréf, ritk. másodidőszakos katona' (KIS 1992), *géppityu* 'gépfegyveres lövészkatona' (uo.), a tolvajnyelvben: *pista* 'hülye, ostoba, bolond, örült' (Nyr. 26: 212–4) vagy 'szerelmes bolond' (KISS 1963), *belepistul* 'örülten beleszeret, belebolondul valakibe' (uo.), *hüvelykmatyi* 'önkielégítés' (uo.), *palizab* 'sósmandula, az éjjeli mulatókban a méregdrága csemegét csak a járatlanok rendelték a konzumnők unszolására' (FAZAKAS 1991). Gyakran fordul elő a diáknyelvben is, például *poénjani* 'viccelődő gyerek' (Nyr. 121: 299), *szepimatyi* 'szeplős gyerek' (Nyr. 121: 300), *béla* 'kettes, elégséges érdemjegy' (uo.), *bukfencjancsi* 'bukott diák' (uo.).

5.4. A tulajdonnevek köznevesülésének aktív tendencia voltára nemcsak az összegyűjthető nagyszámú adat utal, hanem az is, hogy nap mint nap találkozunk ilyen alakokkal beszédünkben, de a köznévi alakok (illetve az átmeneti metaforikus használatú vagy típusjelölő tulajdonnevek is) nagyon gyakoriak az érdekes megoldásokra és váratlanságra törekvő média- és az újságnyelvben is, pl. „Hirtelen nem érttem, mit is keresek én ezek között az üresfejű *szolármacák* között” (Nők Lapja,

1999/4: 8), „Divatlapból öltözködő, anorexiás *plasztikmacák*, akik szabad idejükben kedvenc sportjaiknak [...] szentelik minden percüket.” (ELLE magazin, 2004. VII: 36), „Ismétlem: nem *csurkázni* akarok, pusztán azt kívántam jelezni, hogy mintha végletesen nem ugyanazon a nyelven beszélénk.” (az újságnyelvből idézi SEBESTYÉN ÁRPÁD 1994: 110), „a fülsiketítő *szintilajcsizás* mellett el kellett bújnom a vécébe a vőlegény barátai elől” (Joy magazin, 2001. V. 16.), „Okos fiú volt, úgy hívtuk, hogy *Esze Tamás*” (RTL Klub, 1999. X. 8), *dezső* 'dollár' (Sláger rádió, 2000. II. 10), *izombéla* 'izmos férfi' (Petőfi Rádió, 2000. V. 25), *béla* 'hülye ember' (est.hu/cikk, 2000. X. 19).

Újabb érvként hozhatnánk fel elterjedtségük bizonyítékeként, hogy idegen nyelvekből fordított irodalmi művekben is gyakori a köznevesült alakok használata, s nem csupán az igényes nyelvhasználatra törekvő szépirodalmi, hanem az élőbeszédszerűsége törekvő szórakoztató művek esetében is. Ez pedig már egyértelműen arra utal, hogy elfogadott, a köznyelv sajátosságának érzett és egyáltalán nem idegenszerű ez a néhány példával is kellőképpen illusztrálható jelenség: „Az árszabás részleteit vitatta meg az igazgatójával, afféle furcsa *keljfeljancsival*...” (Marcel Proust: Az eltűnt idő nyomában II., Európa Könyvkiadó, Bp., 1983: 280, fordította Gyergyai Albert), „Micsoda tetves *okostóbiás* ez a Korn ezredes” (Joseph Heller: A 22-es csapdája, Európa Könyvkiadó, Bp., 1992: 249, fordította Papp Zoltán), „Meg hát most már tanítványoddá cseperedik az én *tökmagjankóm*” (Petronius Arbiter: Satyricon, Magyar Helikon, 1972: 48, fordította Horváth István Károly), „Afféle [...] szívdöglesztő *ripacsjános*?” (Eric Stanley Gardner: A legyező-táncosnő lovának esete, Európa Könyvkiadó, Bp., 1969: 16, fordította Göncz Árpád), „Dadus nem szereti, ha az urak *katicáskodnak*” (Agatha Christie: Ferde ház, Hunga-Print Nyomda és Kiadó, Bp., 1993: 75, fordította: Borbás Mária). Ezek a példák is megerősítik, hogy a tulajdonnevek közszóvá válása minden nyelvi rétegben és a nyelvhasználat széles körében élő és dinamikusan terjedő jelenség.

Elemzés

1. Áttekintő elemzés

1.1. A vizsgált korpusz kiválasztása

A köznevesüléssel kapcsolatban korábban már leírtuk, hogy egyik alapvető mozgatója a konnotáció és annak hangsúlyossá válása a név jelentésszerkezetében, amely a nyelvhasználat során, az élőbeszédben történik. Nem szabad azonban a használati gyakoriságról sem elfeledkeznünk: sokkal valószínűbb, hogy olyan névfajtából válik közszó, melyet gyakran használunk, asszociációk, hangulatok sora kapcsolódhat hozzá, mint egy ritka, speciális tulajdonnévtípusból. Minél szélesebb körben ismert egy név és minél gyakrabban, minél többen, minél változatosabb kommunikációs helyzetekben és kontextusban használják, annál valószínűbb köznevesülése (és közszói jelentéseinek száma is annál több lesz). Vitathatatlan, hogy e kritériumnak a keresztnévek felelnek meg leginkább. Mivel célom a jelenség általános jellemzőinek és tendenciáinak felvázolása, célszerű volt a legtipikusabb és legbővebb adatanyagot nyújtó névtípus kiválasztása. A nagy és sokszínű adathalmazból a keresztnéveket választottam dolgozatom tárgyául, hiszen ezek mutatnak leginkább egységes képet, így a legjobb alapot jelenthetik a további elemzőmunka számára. A keresztnévi eredetű közszavak igen gyakori, és jelentés-, illetve szerkezet szempontjából is változatos és vizsgálatra méltó voltát korábban többen is sugallták (pl. B. LŐRINCZY 1991, VITÁNYI 1997, HEGEDŰS 2000). Végül pedig elég egyetlen értelmező vagy tájszótárt fellapoznunk, hogy nyilvánvalóvá váljon, hogy a köznevesülés terén a keresztnévek (elsősorban a becező alakok) és nem az egyéb névtípusok, pl. a család- vagy helynevek „viszik el a pálmát”.

Dolgozatom elemző részének célja, hogy átfogó képet nyújtsak a magyar nyelvben közszóvá vált magyar keresztnévek szerkezeti és szemantikai típusairól. Minden magyar keresztnév közszói alakját igyekeztem összegyűjteni és elemezni. Mivel egy ilyen típusú elemzés során másodlagos szempont, hogy a hivatalos névadási listába mely nevek (esetleg alakváltozatok), és milyen helyesírással kerülnek be, igyekeztem minden keresztnévi alakot vizsgálatba vonni. Annál is hasznosabbá vált később ennek a szempontnak az érvényesítése, mert így lehetőségem nyílt a nyelvhasználati körülmények figyelembevételére is.

Nem kerültek azonban vizsgálat alá a Magyarországon nem anyakönyvezhető nevek, pl. *jack*, melynek közszói jelentése 'erős férfi' (BARTA 1998), *boby* 'rendőr' (BORDÁS 1998), *bunkófred* 'bunkó, faragatlan, otromba (személy)' vagy 'elégtelen, egyes' (KARDOS–SZŰTS é.n.), *Svejk* 'katona' (HELLE 1992); és a kitalált, nőiesített nevek sem, pl. *Norberta* 'nőies férfi' (BARTA 1998).

Az előbb már vázolt okokból nem vizsgáltam a keresztnéven kívüli névtípusokat sem. Nem elemeztem például a családnévből közszóvá vált alakokat (*bartók* 'ezerforintos bankjegy', *kádár-kolbász* 'gumibot' (NOCHTA 1996), *slikk* 'vak' (Schlich Ferenc gróf, osztrák generális nevéből) (Nyr. 36: 483), azokat a közsavakat, melyekben a család- és keresztnév együtt vált köznévvé, pl. *bogárimre* 'hóhér' (SZABÓ 1999), *balimihály* 'hóhér, a hosszú ideig működő állami ítélet végrehajtó neve után' (FAZAKAS 1991), és az állat- vagy helynévből közszóvá vált alakokat sem, pl. *blöki* 'ceruzahegyező' (HELLE 1992); *doberdó* 'felső ág', 'külső ör figyelőhelye', 'rögeszme' (SZABÓ 1999).

Nem szerepelnek az összegyűjtött anyagban azok az adatok sem, melyek egy keresztnévvel való véletlen egybeesésnek tarthatók. Ilyen például az *eszterhaj*, 'csorgás, eresz, a tető alsó része' (BodrSz.), *eszterháj* '1. szalma-, zsúp- vagy nádtető, 2. az asztag oldalából mintegy ereszként kiálló első kévesor, 3. toldaléképület, 4. padlásfeljáró' (ÚMTsz.). Azok az adatok viszont, melyekben a kiindulási alakhoz képest reszemantizáció történt, pl. *bakpista*, *vakpista* 'baptista', *coki-miska* 'szocialista', *bodri-jankó* 'bojtorján', *cukorpalkó* 'cukrász' (SZENDREY 1936: 251) az adattár részét képezik. Ezekben az esetekben ugyanis tudatos szóalkotó tevékenységről van szó, vagyis tudatosan közelítették egy ismeretlen, nem áttetsző etimológiájú szó hangtestét egy ismert keresztnévhez. Ugyanezzel magyarázható, hogy a katonai szlengben szereplő számos betűszóként értelmezett, női keresztnévvel egybeeső alak, pl. *vilma*, *etel*, *irma* (KIS 1992), bekerült a névtárba. Ebben az esetben is tudatos változtatásról van szó, sőt ezek közül az egyik az ugyanebben a rétegben előfordult adatokhoz hasonlóan képzővel is megjelent: pl. *vilmás* 'leszerelésre készülő katona, öregkatona', *vilmázik* 'a leszerelést várva (féktelen jókedvében) a vilma szót kiabálja' vagy '(a leszerelés közelségének okán) a többieket ugratja, fölényeskedik velük'.

Mivel dolgozatomban kizárólag a keresztnéveknek a magyar nyelvben végbement köznevesülésével foglalkoztam, nem vizsgáltam azokat a tulajdonnévi eredetű közneveket, amelyek a magyarba már eleve közszóként kerültek be, pl. *manzárdszoba*, *fukar*, *szendvics*.

1.2. A köznevesült keresztnévek vizsgálata

1.2.1. A keresztnévek gyakorisága és a köznevesülési hajlam összefüggése

Összesen 396 köznevesült alakot mutató magyar keresztnévet vizsgáltam meg. Akkor tekintettem két adatot különbözőnek, ha a jelentésük más volt (ez esetben a szótárak esetleges stílusárnyalatra tett megjegyzéseit nem vettem figyelembe), vagy ha ugyanaz volt is a jelentésük, de legalább egy morfémanyi különbséget mutattak, pl. *katicabogár*, *katicabogárka*, *jánosáldás*, *János áldása* (az utóbbi esetben is a morfológiai eltérés, és nem a helyesírási különbség volt döntő).

Elsőként azt vizsgáltam, hogy vajon az összegyűjtött közszóí szarmazéko(ka)t mutató tulajdonnévanyagban az alap- vagy a becézett alakok lesznek-e nagyobb számban. Ennek megí

téléséhez azonban el kell döntenünk, hogy mit tekintünk alapnévnek, és mit egy adott alapnév (morfológia vagy morfofonológiai) alakváltozatának. Nyilvánvalóan adódik a teljesen mechanikus megoldás: vegyük elő a hivatalosan engedélyezett keresztnévek listáját (LADÓ–BÍRÓ 1998, UGRÓCZKY 1997), ami ezekben szerepel, az minden bizonnyal alapnév. Csakhogy e logika alapján nemcsak a *Samu, Kata, Zsuzsa*, hanem a *Mari, Panna, Dorka, Boriska, Ilonka, Jutka, Vica, Zsóka* is anyakönyvezhető alapnévnek minősül már. Nyelvhasználati, sőt nyelvtörténeti vagy etimológiai szempontból is ezek az alakok egyértelműen alakváltozatoknak tekintendők. Mivel egy nyelvészeti dolgozat elsősorban nyelvi és nyelvhasználati és nem nyelvpolitikai (tehát nyelven kívüli) szempontokat kell, hogy tükrözzön, ezeket az adatokat is az alakváltozatok közé soroltam. A továbbiakban az alakváltozat és a becézett alak terminusokat szinonimaként használom, hiszen ezekben legtöbbször nem is a becézés vagy kedveskedés a fő szempont, hanem ezek legtöbbje minden bizonnyal szólítónévként funkcionál. Pusztán az összehasonlítás (és az érdekesség) kedvéért a köznevesülésben részt vevő összes magyar keresztnévet és -névváltozatot tartalmazó *1. táblázat* adatai között vastag betűs kiemeléssel különítettem el a hivatalos névlisták szerint anyakönyvezhető, alapnévnek számító keresztnéveket (LADÓ–BÍRÓ 1998).

A további vizsgálatok során azokat az alakváltozatokat, melyek névhez kötése vitatható, minden esetben a közszói jelentése(i) alapján kötöttem alapnévhez. Ezek közül több becézett névalak férfi- és női névhez is tartozhat, pl. a *Gabika* a *Gábor*-hoz és a *Gabriellá*-hoz is, a *Maci* és a *Mackó* a *Mátyás*-hoz és a *Magdolná*-hoz is, a *Maca* a *Mária*-hoz, *Mariann*-hoz és *Margit*-hoz is, *Pepi* a *József*-hez és a *Jozefá*-hoz is. Az önállósult alakváltozatokat, pl. *Deme-Döme, Damján-Demjén* két névnek tekintettem, a nem önállósult, csak kisfokú hangtani különbségeket mutató neveket, pl. *Zsuzska ~ Suska, Pista ~ Pesta, Dorkó ~ Durkó* egy alakként vizsgáltam.

Vessük össze az alfejezet végén található névsort a *2. táblázat* adataival, mely a névtípusok arányait érzékelteti!

2. táblázat A köznevesülésben részt vevő névtípusok

névalakok száma			
alapnév		becézett alak	
női név	férfinév	női név	férfinév
62	105	125	104
167		229	
396			

A táblázat adataiból két fontos következtetést vonhatunk le. Egyrészt azt, hogy a férfi- és női nevek közül a férfinevek köznevesültek nagyobb számban: a 187 női alap- és becézett alakkal szemben 209 férfinév áll. Egyetérthetünk VITÁNYI BORBÁLA megállapításával: a férfi keresztnévek használata gyakoribb (1997). Úgy tűnik, a férfinevek köznevesülésben való jelentősebb részvétele nem is csak a

magyar nyelvre specifikusan jellemző sajátság. A személynevek közszoí használatáról a finn nyelvben végzett vizsgálatban felsorolt adatok tanúsága szerint (VARGA 1996) rokon nyelvünkben is a férfinevek vesznek részt gyakrabban e folyamatban.

Másrészt az is kiderül, hogy a névtípusok között egyértelműen nagyobb a köznevesülésben részt vevő becézett névalakok száma, mint az alapneveké. Ez is egybevág több, kisebb névanyagon korábban elvégzett vizsgálat eredményével (B. LŐRINCZY 1991, VITÁNYI 1993). Arra hogy miért van ez az aránybeli eltérés, több magyarázat is kínálkozik. Logikusnak tűnhet az, ha visszanyarodunk az alakváltozatok kialakulásának kérdéséhez. Egy tulajdonnévtípus (és elsősorban egy keresztnév) esetén nem feltétlenül becéző célzattal teszünk képzőket az alapnévre. Ezek egyszerűen a mindennapi során a közvetlenebb érintkezést, sőt sokszor az egyértelmű megnevezést vagy azonosítást teszik lehetővé. Nem is beszélve a becézőnevek családon belüli névhomonímiát feloldó, életkorra utaló (és emiatt generációkat is elkülönítő) szerepéről. Ebben az esetben nyilván a gyakoribb használat és a (főleg az utóbbi esetben) a konnotatív jelentésekkel való telítődés ajánlkozik magyarázatként. Persze nem szabad a ténylegesen becéző szándékkal vagy gúnyból kialakított becézőnevekről sem elfeledkeznünk, mert ezek különleges konnotációja (amely esetleg különleges alaki, formális jegyekkel is járhat – gondoljunk csak a *Pistika*, *Matyóka*, *Csicsa*, *Piku* alakokra) eleve motiválja a jelentésszerkezet arányainak megváltozását.

Nem árul azonban el ez a táblázat semmit a keresztnévek közszoí származékainak számáról és az egyes nevek megterheltségéről. Ezeknek figyelembevételével módosulnak-e vajon a férfinevek dominanciájával kapcsolatban leírtak?

3. táblázat A névtípusok közszoí származékainak aránya és megterheltségük

	névtípus	nevek száma	közszói alakok száma	átlag/megterheltség	
női	alap	62	448	5	4,5
	becézett	125	414	4	
férfi	alap	105	633	6	6,5
	becézett	104	708	7	
összesen		396	2203	5,5	

Ha megvizsgáljuk a 3. táblázatot, azt láthatjuk, hogy a kevesebb köznevesülő női névnek kevesebb közszoí származéka is van, és eltérő a nevek megterheltsége is. Egy női névnek kevesebb, mint 5, egy férfinévnek pedig több, mint 6 közszoí alakja alakult ki. Megállapítható tehát, hogy nem csupán a férfinevek száma, hanem a kialakult származékok száma és azoknak egy névre jutó aránya is nagyobb a női nevekénél. Azt is mutatják az adatok, hogy legtöbb származéka a becézett férfineveknek alakult ki. Sőt – később látni fogjuk, hogy – a férfinevek szerkezeti és jelentéstípusai is gazdagabbak, és

egyenletesebb a közsói alakok megoszlása is: ritkábbak a szélsőségek, kisebb az eltérés a nagyon sok és a csupán egy-egy adatot mutató férfinevek száma között.

1.2.2. A női nevek vizsgálata

A 4. táblázatban szerepelnek az elmúlt 500 év névdivatjára vonatkozó összesítések. A XVI–XVIII. századra vonatkozó listák KÁLMÁN BÉLA *A nevek világa* című könyvéből (50), az 1831–1850-es és 1945–1967-es évre vonatkozó adatok HAJDÚ monográfiájából (2003: 559–562, 575–8), a legfrissebbek pedig LADÓ JÁNOS és BÍRÓ ÁGNES könyvéből valók (1998: 13–85).

A táblázatban vastag betűvel jelöljük azokat az adatokat, amelyek megjelennek közsóként, a nem vastaggal szedetteknek nem találtam példát köznévi alakjukra. Láthatjuk, hogy nagyon kevés a történelem folyamán divatos név nem köznevesült (persze hozzá kell tennünk, hogy az, hogy nem szerepelnek a névtárban, még nem zárja ki, hogy lenne közsói alakjuk, csupán az általam vizsgált forrásokból eddig nem kerültek elő). A XX. századig a leggyakoribb tíz név közül csupán a *Zsófia* és *Orsolya* neveknek nem alakult ki egyáltalán semmilyen közsói alakja.

4. táblázat A legdivatosabb női nevek

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	1831–1850	1945–1967	1996
1.	Anna	Anna	<i>Erzsébet</i>	Mária	Mária	<i>Alexandra</i>
2.	Katalin	Katalin	<i>Anna</i>	<i>Erzsébet</i>	<i>Erzsébet</i>	<i>Vivien</i>
3.	Margit	<i>Erzsébet</i>	Katalin	Julianna	Ilona	<i>Viktória</i>
4.	Borbála	Zsuzsanna	Zsuzsanna	<i>Anna</i>	Zsuzsanna	Dóra
5.	<i>Erzsébet</i>	Judit	Judit	Rozália	Éva	<i>Nikolett</i>
6.	<i>Zsófia</i>	<i>Zsófia</i>	Ilona	Zsuzsanna	Katalin	Fanni
7.	Dorottya	Mária	Borbála	Katalin	Julianna	<i>Eszter</i>
8.	<i>Orsolya</i>	Borbála	Éva	Sára	Margit	Barbara
9.	Ilona	Klára	Sára	Terézia	Rozália	Anna
10.	Magda	Krisztina	Mária	<i>Zsófia</i>	Judit	<i>Klaudia</i>

Ha a köznevesült női nevek gyakorisági listáját (5. táblázat) összevetjük a magyar keresztnév-gyakorisági listákkal, igen erős megfelelést találunk közöttük.

5. táblázat A leggyakrabban köznevesülő női nevek

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Katalin	Mária	Ilona	Luca	Anna	Erzsébet	Borbála	Margit	Dorottya	Júlia

Azt látjuk, hogy azok a nevek, amelyek a XX. század közepéig a névgyakorisági listák alapján a leggyakoribbak között vannak, a leggyakrabban köznevesülők is egyben. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a név nagy megterheltsége fontos feltétele a jelentésváltozás beindulásának.

A leggyakrabban köznevesült női keresztnévek leginkább a XVIII. század névdivatját tükrözik, hiszen az ekkor leggyakoribb nevek mindegyikének kialakult (még ha nem is nagy számban) közszoí alakja – bár a *Zsuzsanna* és a *Judit* névnek csak *Zsuzsi*, *Zsuzsika*, *Zsuzska* ~ *Suska*, illetve *Juci*, *Jucó* és *Jutka* alakban van közszo származékuk. A 10 leggyakrabban köznevesülő keresztnév viszont a *Luca*, *Dorottya* és *Júlia* kivételével a XX. század közepéig a kedvelt, divatos nevek között volt.

A régen divatosnak számító és leggyakrabban köznevesült keresztnévek közti összefüggést az ÚMTsz.-ben szereplő, keresztnévi elemet tartalmazó frazeológiák vizsgálatával is alátámasztották (LAKATOS 1993). A szótárból gyűjtött 68 férfi és 8 női keresztnévet tartalmazó kifejezés alapján megállapítható, hogy ezekben a leggyakoribb férfi keresztnév a *Ferenc*, *György*, *István*, *János* és *Mihály*, a női nevek közül pedig a *Borbála*, *Erzsébet*, *Katalin*, *Mária* és *Sára* fordul elő leggyakrabban. Ezek mindegyike szerepel a XVI–XVIII. század tíz legkedveltebb neve között.

Figyelemre méltó az a változás, mely az elmúlt 30–35 évben, tehát egy generációval ezelőtt kezdődött: az 1970-es évektől kezdve ugyanis (az ezredforduló felé haladva egyre intenzívebbé válva) felgyorsult a névdivat változása. Ennek számos, a szociológiai változásokban, lélektanban rejtőző okának feltárása kívül esik dolgozatom tárgyától, meg kellett azonban említenünk a jelenséget, hiszen érdekes tényekre hívja fel a figyelmünket a köznevesülésben részt vevő nevekkal kapcsolatban is. Míg az 1967-ig vizsgált időszakokban a leggyakoribb tíz női név között összesen 2 volt, melynek nem találtam sem alap-, sem becézett alakjából alakult közszoí származékot (*Zsófia*, *Orsolya*), addig az ezredfordulón épp ellentétesre fordult a tendencia: csak az *Anna* és a *Dóra* névnek van nagy számú közszoí változata, a *Fanni*-nak csak *Fáni*, a *Barbará*-nak pedig csak *Barbi* alakváltozatában alakult ki közszoí származéka. A többi keresztnév semmilyen formában nem köznevesült, pedig például az *Eszter* név már régen bekerült a magyar névkincsbe. Ez a jelenség arra hívja fel a figyelmet, hogy ha összefüggéseket keresünk a névdivat és a keresztnévek köznevesülési hajlama között, nem elég a névstatisztikákat böngészni. Vagyis nem jelenthetjük ki mechanikusan ezek alapján, hogy a leggyakoribb, legdivatosabb keresztnévek válnak leggyakrabban közszoívá. Számos tényezővel kell a névdivaton és gyakoriságon kívül is számolnunk: nem csupán a név régisége és ezzel összefüggésben közismertsége, elterjedtsége, hanem a megterheltsége, azaz az egész közösségben az adott nevet viselők aránya is döntő jelentőségű.

Ezen kívül azonban néhány esetben más jellegzetességek is befolyásolják a köznevesülési tendenciát. A negyedik legtöbb közszoí származékot mutató női keresztnév, a *Luca* nem szerepel a legkedveltebb keresztnévek között a XVI. századtól kezdve napjainkig sem. Legújabbban – főleg értelmiségi körökben – a névdivat a régies hangulatú nevek, pl. *Luca*, *Réka*, *Enikő*, *Bence*, *Márton*, *Botond*, *Levente*, *Bendegúz* felelevenítése irányába mozdult el, de ez a jelenkori változás természetesen nem magyarázza a nagyszámú köznévi alak kialakulását, hiszen az sokkal régebben beindult tendenciák eredménye. Elegendő azonban a *Luca* név közszoí származékaiból kialakított szócikkbe

pillantani, hogy a látszólagos ellentmondásra magyarázatot találjunk: ebben az esetben nem a gyakori használat, hanem a névhez kapcsolódó hiedelmek, a Luca-napi babonák, a név néprajzi vonatkozásai eredményezték a nagy számú származék kialakulását. Feltehetően hasonló okot kell (a nagy gyakoriság mellett) feltételeznünk a *Borbála* és *Katalin* nevek számos községi alakjának motivációjaként is.

1.2.3. A férfinevek vizsgálata

A férfinevek esetében a leggyakoribb keresztnemek és leggyakrabban köznevesülő nevek megfelelése, ha lehet, még nyilvánvalóbb.

Egészen a XIX. század első feléig nincs olyan évszázad, amelyben a tíz leggyakoribb név mindegyike ne köznevesült volna. Ezt a tendenciát a XIX. század közepén az *Imre* töri meg, később a csak *Zoli* alakban köznévvé váló *Zoltán*, az 1998-as évben pedig a községi alakot nem mutató *Márk* és *Krisztián* nem köznevesül.

6. táblázat A leggyakoribb férfinevek

	XVI. sz.	XVII. sz.	XVIII. sz.	1831–1850	1945–1967	1998
1.	<i>János</i>	<i>János</i>	<i>János</i>	<i>János</i>	<i>László</i>	<i>Dávid</i>
2.	<i>Péter</i>	<i>István</i>	<i>István</i>	<i>József</i>	<i>István</i>	<i>Dániel</i>
3.	<i>Mihály</i>	<i>Mihály</i>	<i>Mihály</i>	<i>István</i>	<i>Sándor</i>	<i>Tamás</i>
4.	<i>István</i>	<i>György</i>	<i>József</i>	<i>Mihály</i>	<i>József</i>	<i>Bence</i>
5.	<i>György</i>	<i>Péter</i>	<i>György</i>	<i>Ferenc</i>	<i>János</i>	<i>Péter</i>
6.	<i>Gergely</i>	<i>András</i>	<i>Ferenc</i>	<i>Sándor</i>	<i>Ferenc</i>	<i>Ádám</i>
7.	<i>Pál</i>	<i>Pál</i>	<i>András</i>	<i>Imre</i>	<i>Lajos</i>	<i>Márk</i>
8.	<i>Benedek</i>	<i>Ferenc</i>	<i>Péter</i>	<i>András</i>	<i>Zoltán</i>	<i>László</i>
9.	<i>András</i>	<i>Gergely</i>	<i>Sámuel</i>	<i>Lajos</i>	<i>Imre</i>	<i>Zoltán</i>
10.	<i>Balázs</i>	<i>Tamás</i>	<i>Gergely</i>	<i>Pál</i>	<i>Mihály</i>	<i>Krisztián</i>

A következő táblázat a névtár adatai alapján a leggyakrabban köznevesülő férfineveket mutatja meg:

7. táblázat A leggyakrabban köznevesülő férfinevek

1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
<i>János</i>	<i>Péter</i>	<i>István</i>	<i>Mátyás</i>	<i>Mihály</i>	<i>György</i>	<i>Ádám</i>	<i>László</i>	<i>Balázs</i>	<i>András</i>

A leggyakrabban köznevesülő nevek közül a XVI–XVIII. században nem számított divatos névnek a *Mátyás*. A *Balázs* a XVII., az *Ádám* és a *László* pedig csak a XVIII. században jelent meg a

leggyakoribb 15 férfinév között (KÁLMÁN 1996: 50). Az *Ádám*-nak és a *Balázs*-nak (és esetleg még a *Demeter*-nek) a sok közsői származéka a *Lucá*-hoz és a *Katalin*-hoz hasonlóan a nevekhez kapcsolódó hiedelmekkel, a névnaphoz kapcsolódó hagyományokkal, a népi életben gyökeredző szokásokkal magyarázhatók.

Összességében a névstatisztikákat és a leggyakrabban köznevesülő keresztnévek listáját a női nevek között a *Katalin*, a férfinevek esetében a *János* vezeti. Találószerűen LŐRINCZE LAJOS megjegyzése, aki a *János* nevet a leggyakoribb magyar férfi keresztnévnek, és ezért jellegzetesen magyarnak nevezte (1956).

1.3. A létrejövő közsavak szófaja

Mivel a kialakult közsavak szerkezeti és jelentéstani csoportjainak részletes elemzése külön fejezet tárgya, ezért csupán a kialakuló közsavak szófajának elemzését érintem az általános elemzés kapcsán. Ahogy korábban már rámutattak (B. LŐRINCZY 1991: 423, HEGEDŰS 2000: 177), a keresztnévi eredetű közsavakon belül igen gyakori szerkezeti típus egy melléknévi szófajú jelző és utótagként egy becenév összekapcsolódása. Mivel a keresztnévi elem ilyenkor általánosító jelentésű, funkciója csupán az adott tulajdonság nemhez kötése, az egész kifejezés 'valamilyen (az előtagban kifejezett) tulajdonságú férfi vagy nő' jelentéssel főnévi szófajú szóként jelenik meg. A gyűjteményekben szereplő csaknem 400 keresztnév több mint 2200 közsői adatának átvizsgálása után az alábbi számokkal jellemezhetők a kialakult szófajtypusok:

8. táblázat A közsői származékok szófaji megoszlása

	főnév	melléknév	ige	indulatszó	egyéb
adatok aránya	85 %	8,5 %	5,5 %	0,5 %	0,5 %

A tipikus változás tehát a közfőnévvé válás, ez pedig nem szófaj-, hanem jelentésváltozás. A keresztnévi eredetű közsavakon belül a legjellemzőbb szófajtypus a főneveké. Ugyanerre a megfigyelésre jutott VITÁNYI BORBÁLA az ÚMTsz. (1993, 1997) és HEGEDŰS ATTILA az ÉKsz. keresztnévi eredetű közsavainak áttekintése során (2000). A főneveknek a melléknevekéhez képest nagy száma egyrészt a szótárak bejegyzési sajátágaival magyarázható. A legtöbb forrásban ugyanis az egyik legjellemzőbb szerkezeti típust alkotó alakok (melléknévi szófajú előtag és becézett keresztnév) szófajmegjelölés nélkül vagy melléknévi szófajmegnevezéssel voltak megadva, pl. *bohómsi* 'bolondos', *sadraférc-panni* 'cifrán öltözködő'. Ezekben az utótag nyilvánvalóan általánosságban a személyt vagy konkrétan a férfit vagy nőt jelenti. A másik oka a főnévi és melléknévi szófajú származékok aránya közti nagy különbségnek az, hogy az adatok jelentős része főnévi-melléknévi kettősszófajúságot mutat, pl. *bélás* 'régikétforintos', *pistikés* 'kisfiús', *aggastyán* 'öreg', és vizsgálatra lenne szükség annak eldöntésére, hogy adott használati helyzetben milyen szófajjukban szerepelnek. A

melléknévi szófajúság megállapítása azonban még konkrét szituációban sem minden esetben egyértelmű. Vannak ugyan tipikus melléknévképzőink (pl. *-i*, *-s*, esetleg az *-ista*), de egy szó melléknévi használata nyilván nemcsak ezek meglététől függ, hiszen pl. főnév is állhat jelzői funkcióban, és nincs is feltétlenül alaki jele a közszoji használatnak (pl. a *dorottya* és a *vén dorottya* jelentése is 'vénlány'). Úgy gondolom, a tulajdonnévi eredetű közsavak szófajának megállapításban a melléknévek többi típustól való elhatárolása a legproblematisabb, hiszen gyakran még az esetleg meglévő képzők sem segítenek.

Szófajváltásról beszélhetünk akkor, ha a keresztnév kikerülve a névi kategóriából melléknév, ige vagy indulatszó lesz. Ritkábban más szófajú szó (pl. névmás, határozószó) is létrejöhet, de ezek igazi kuriózumok, az én adataim között is csak igen kis számban szerepelnek ilyenek, pl. *pityipalkó* 'akárki', *tyúkverő mátyás* 'valaki', *kismiska* 'valami (jelentéktelen dolog)', *senkipál* 'senki'. HAJDÚ (2003: 79) a kialakult közsavak jellemző szófajaként említi az igéket, főneveket, melléknéveket, névmásokat és határozószókat (ez utóbbiakra példaként egyébként az *ungon-berken* 'mindenütt', *toronya-boronya* 'itt is, ott is', *hencidától-boncidáig* 'hosszan, nagy távolságon', *ponciustól-pilátusig* 'sok helyen' kifejezéseket említi). Láthatjuk, hogy ezek között keresztvévi eredetű nincs is, tehát egyértelmű, hogy nem ez a keresztnevekből létrejött közsavak jellemző szófaja.

Az igék aránya viszonylag kicsi ebben a korpuszban is. Egyértelmű, hogy az igévé válás nem a köznevesülés tipikus esete, és bár morfológiai megformáltságuknál fogva ugyan ezek a legszembeötlőbb és legkönnyebben elkülöníthető alakok, nem ezek a legtipikusabbak. A tulajdonnévi eredetű igék egy részét egyébként is ki kellene zárunk egy szorosabb értelemben vett vizsgálatból. Fel kell ugyanis tételeznünk azt, hogy egy-egy tulajdonnév köré egész szócsaládok épülnek, mely folyamat egyik végén a tulajdonnév áll, másik végén pedig a morfológiai elemekkel is jól megjelölt ige, pl. *Panama* > *panama* > *panamázik* > *panamázás*, *Katica* > *katica* > *katicás* > *katicáskodik*, *Pista* > *pista* > *pistul*. Egy tulajdonnévből csak úgy lesz ige, ha van közbülső állapot, vagyis kialakul (még ha nem is használják, de „elvonódik”) egy névszó (főnév vagy melléknév) a nevet viselő sajátságaiból, tulajdonságaiból. Ha nem alakult volna ki akkora pénzügyi szélhámosság a Közép-Amerikában a Panama-csatorna építése körül a XX. század elején, nyilván sosem jött volna létre a *panamázik* 'közpénzekkel visszaél' jelentésű igénk. A *pistul* 'örülten beleszeret' vagy a *katicáskodik* 'férfi nőiesen viselkedik, nők dolgába avatkozik' ige jelentésének kialakulásához is kellett egy átmeneti (szófaját tekintve névszói) szóalak. Ha a legtöbb ige előzményeként feltételezhetünk ilyen alakokat, akkor viszont elméletben ki kellene zárunk a vizsgálat köréből, hiszen ezek egy már létező magyar közszo továbbképzésével jöttek létre, közvetett köznevesülések, vagyis legfeljebb alapszavuk szolgálhatna az elemzés tárgyául. Mivel azonban objektív fogódzót csak bajosan találhatunk annak eldöntésére, az igéknek volt-e névszói előzménye vagy sem (bár mind mondtam, nehezen képzelhető el másmilyen alakulásmód), kizárni a tulajdonnévi eredetű közsavak csoportjából nem lehet őket.

Az indulatszavak e korpuszban jellemző viszonylag nagy aránya a *János* és az *István* név becézett alakváltozatainak (*Jani, Jankó, Istók*) káromkodásokban, szitkozódásokban gyakori, eufémizált alakjaival magyarázható. Ez a szempont azonban már át is vezet a tulajdonnevek nyelvhasználati tényezőinek vizsgálatához.

1.4. A köznevesülés és a nyelvhasználati tényezők összefüggése

A köznevesülés jelenségéről általánosságban szólva már utaltunk arra, hogy ez a nyelvi változás nemcsak hogy minden nyelvre jellemző, hanem egy nyelven belül sem találunk olyan nyelvi réteget, amelyet kisebb vagy nagyobb mértékben, ne érintene. Az eddigi vizsgálatok alapján azonban az is nyilvánvaló, hogy az egyes adatok rétegnyelvhez, illetve csoporthoz kötöttsége befolyásolja a változás intenzitását, megjelenésének körét, és persze azt a kört is megadja, amelyben ezek a közszó elemek aztán használatosak (illetve használhatóak) lesznek. Nem mindegy tehát, hogy egy jelenség egy nyelvjárásterület közepén vagy egy szlenget beszélő csoportban, esetleg egy családban alakul-e ki. Úgy gondolom azonban, hogy a nyelvhasználati tényezők (a beszélők kora, neme, a beszélőközösség összetétele, a nyelvi elem aktuális használati értéke) ennél sokkal nagyobb hatással van a kialakuló közszó alakok szemantikai és morfológiai alakulására.

Vizsgáljuk meg először a köznyelvi adatokat! Alapnevek esetén is számolnunk kell a nyelvhasználat során olyan teljesen szubjektív konnotációval, emocionális tartalommal, amelyeket szubjektivitásuk miatt vizsgálni nem tudunk. A szakirodalom hagyományosan ezeket az asszociatív értékkel erősen telített neveket úgy vizsgálja, mint amelyekből később esetleg típusnevek lehetnek, pl. *Ubul, Eulália, Gertrúd, Aranka, Mancsi, Béla, Dezső*. E nevek esetén a konnotatív jelentés javára módosulhat a jelentésszerkezet. De mi motiválja azoknak a köznyelvi rétegből származó tulajdonneveknek a változását, melyek nem telítettek, stilárisan semlegesnek tekinthetők? Egyik lehetséges válasz a nagy használati gyakorisággal függhet össze. Ha megvizsgáljuk az emocionálisan semleges keresztnévek (pl. *Katalin, Péter, Erzsébet, Gábor*) közül a leggyakrabban köznevesülők jellegzetes szerkezeti és jelentéstípusait, azt tapasztaljuk, hogy az utótagként való előfordulás és az embert vagy tulajdonságát megnevező csoport a legjellemzőbb közöttük. Ez alátámaszthatja azt a sejtésünket, hogy a használati gyakoriság (illetve a használati kör nagysága) indukálja elsősorban a változást. Újra csak fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ezek a semlegesnek tekinthető nevek milyen gyakoriak keresztnévként és szólásokban, közmondásokban típusjelölőként is.

A nyelvjárások is kedvelik az emocionálisan telített, régies hangzású keresztnévek használatát, pl. *Bora, Lidi, Nusi, Náni, Bandiska, Dorcó*, s ha ezekkel jelentésváltozás történik, gyakran megfigyelhető, hogy jellegzetesen negatív vagy elmarasztaló jelentésű közszavak jönnek létre, s kiemelkedően sok közöttük az ige, pl. *antalkó* 'átalagfélé', *bandiska* 'emberre mondott gúnyolódás', *bandiskálni* 'tekergővé válni', *pistikálni* 'tréfálni, bolondozni, túljárni az eszén valakinek', a többi

szóalkotási mód, például az összetétel, sokkal ritkább (pl. *tanu-laji* 'tanúskodni szerető ember'). Nemcsak a régies vagy legalábbis ritka képzők hívják itt fel magukra a figyelmet, hanem az is, hogy az ebből a rétegből származó szavak alapszava (keresztneve) általában eleve asszociációkkal telített, ritka a teljesen semleges keresztnév. Nem véletlen, hogy olyan korán és sok esetben figyeltek fel a táj- és típusjelölővé vált keresztnévek névként való kiszorulására.

A szlengből és a tájnyelvből származó adatokat összevetve azonnal nyilvánvaló, hogy míg a nyelvjárásokban a névhangulat igen erős motiváció, addig a szlengben (legalábbis az általam gyűjtött nevekre és erre a szóalkotási módra) a semleges hangulatú keresztnévek jelentésváltozása a jellemző. Leggyakrabban becézett névalakokat érint, és ezek között szinte alig találunk nem semleges hangulatút. A becézett alakok közszó elő- vagy utótagjában való használatáról a TESz. is megjegyzi, hogy a kifejezés ilyenkor kicsit vagy hitványat, kisebb értékűt jelöl (erről részletesebben ld. a szerkezeti típusoknál). A jelentésváltozás ilyenkor vagy a típusnévi használatot mélyíti el (pl. az *Alajos, Béla, Barbi* nevek esetén), vagy általában egyszerű *-i* vagy *-ka* képzővel alakult becézett névalakokat érint, pl. *Berci, Dani, Böske, Marika*. Külön szót érdemel az a jelenség, hogy a szlengben nem egy névcsoport esetén találunk szócsaládokat. A *Maca, Mari, Marcsa, Marcsi, Maresz, Mari, Mári, Mária, Maris, Mariska* és a *Jancsi, Jani, Jankó, János* névnek is nagy elemszámú és szemantikai összefüggéseket is mutató szócsaládja is kialakult, pl. a *Mária* esetén a '(valamilyen tulajdonságú) nő', 'marhuána', 'önkielégítés', a *János* esetén a 'fiú, férfi' és 'hülye, buta' jelentésköröket emelhetjük ki.

1.5. Az áttekintő elemzés legfőbb tanulságai

1. A nevek megterheltsége és a köznevesülési hajlam összefügg: leggyakoribb nevek egyszersmind a leggyakrabban köznevesülő nevek is mind a férfi-, mind a női nevek között.
2. Több férfinév vesz részt köznevesülésben.
3. Az alap- és becézett alakok közül gyakoribbak a becézett alakok.
4. A női nevek gyakrabban váltak közszóvá becézett alakjukban. A férfinevek egyes típusai esetén nem mutatható ki dominancia.
5. A kialakuló közszavak domináns szófaja a főnév. Jellemző változástípus tehát a jelentésváltozás.

1. táblázat A köznevelésben részt vevő magyar keresztnévek

Ábel	Bertalan	Fáni	Jakab
Ábrahám	Bódi	Ferenc	Jákob
Ádám	Bora	Feri	Jancsi
Ági	Borbála	Ferkó	Jancsika
Ágnes	Borcsa	Flórián	Jani
Ágoston	Bori	Franci	Janika
Aladár	Borika	Franciska	Janka
Alajos	Boris	Frici	Jankó
Albert	Boriska	Fruska	János
Alexander	Borka	Fülöpke	Jánoska
Alfonz	Böske	Gabika	Jenő
Ali	Bözsi	Gábor	Jób
Ambrus	Bözsike	Gabriella	Jocó
Anca	Buda	Gál	Jolán
Ancsurka	Cili	Gáspár	Jordán
Andor	Csaba	Gazsi	Jóska
András	Csilla	Gazsó	Józsa
Andris	Damján ~	Geci	József
Angelika ~	Demjén	Gergely	Józsi
Angyélika	Dani	Gergő	Józsua
Angi	Dávid	Gerő	Juci
Angica	Deme ~ Döme	Gertrúd	Jucó
Anna	Demeter ~	Géza	Júda
Annus	Dömötör	Gizi	Julesi
Antal	Dezső	Gizus	Juli
Antalka	Dora	Glória	Júlia
Antalkó	Dóra	Gusztó	Julianna
Anti	Dorci	György	Julis
Apollónia ~	Dorcó	Györgyike	Juliska
Apalin	Dóri	Gyula	Jutka
Aranka	Dorka	Gyura	Kádi
Arisztid	Dorkó ~ Durkó	Gyuri	Kálmán
Áron	Dorottya	Gyurka	Karcsi
Árpád	Dönci	Gyurkó	Karesz
Árpádka	Ede	Gyuszi	Károly
Árpika	Egon	Hektor	Károlyka
Atilla	Elek	Helén	Kata
Balázs	Elemér	Helénke	Katalána
Bálint	Ella	Ica	Katalika
Bandi	Elvira	Icu	Katalin
Bandiska	Emese	Ignác	Katalinka
Bandó	Emma	Ilka	Katarinka
Barbi	Emőke	Ilona	Kati
Béla	Erzsébet	Ilonca	Katica
Bélácska	Erzsi	Ilonka	Katici
Bence	Erzsike	Irén	Katika
Benedek	Eszti	Irma	Katilinka
Benjámín	Etel	Istók	Katinka
Benkő	Éva	István	Katiska
Berci	Fábián	Iván	Katka
Bernát	Fáncsi	Ivánka	Kató

Katóka
Katonka
Katus
Katuska
Katyarina
Kázmér
Kelemen
Klára
Klári
Klárrika
Kristóf
Kriszti
Krisztina
Laca
Laci
Lackó
Lajcsi
Laji
Lajkó
Lajos
Lajoska
Lala
László
Lázár
Leila
Lénka
Lidi
Lila
Lili
Lilike
Lina
Linda
Lipót
Lipu
Liza
Lizi
Lizike
Lola
Lonci
Loncika
Lőrinc
Lőrincke
Luca
Lujza
Lukács
Lukrécia
Maca
Maci
Mackó

Magdaléna
Magdalinka
Magdolna
Malvin
Manci
Mancika
Manka
Manó
Mányi
Marci
Marcsa
Marcsi
Maresz
Margit
Mari
Mári
Mária
Marika
Marinka
Maris
Mariska
Máriska
Mariskó
Máriskó
Márton
Masa
Máté
Matild
Mátyás
Matyi
Matyika
Matyis
Matykó
Matyó
Matyók
Matyóka
Mercédesz
Merci
Mici
Mihály
Mihályka ~
Mihálka
Mihók
Mihóka
Miki
Miklós
Misi
Miska
Móci

Móric
Móricka
Mózes
Mózsi
Muki
Muksi
Muksó
Náci
Náni
Nusi
Orbán
Ödön
Ödönke
Örzse
Paja ~ Palya
Pál
Pali
Palkó
Pálos
Panka
Panna
Panni
Panyóka
Pendzsi
Pepi
Péró
Perzsi
Petár
Pete
Péter
Péterke
Peti
Petike
Petkó
Petró
Petruska
Pila
Piri
Pista ~ Pesta
Pisti
Pistika
Pistike
Pityu
Pörke
Radó
Rebeka
Rézi
Rézmán
Rezső

Ríbi
Róbert
Robi
Rozi
Rózsi
Rudi
Saci
Salamon
Sámson
Samu
Sándor
Sanyi
Sára
Sári
Sebestyén
Sebők
Simon
Simonka
Szepe
Szerénke
Szilveszter
Tamás
Tasziló
Teri
Tibor
Tóbiás
Tomi
Tóni
Tónika
Ubul
Urszula
Vendel
Vera
Veron
Veronika
Vica
Viktor
Vili
Vilma
Vilmos
Vince
Viola
Zoli
Zsiga
Zsóka
Zsoltika
Zsuzsi
Zsuzsika
Zsuzska ~ Suska

2. Szerkezeti elemzés

2.1. A szerkezeti elemzés kategóriái és a köznevesült keresztnévek

A szerkezeti elemzés során a köznevesült keresztnévek jellemző szerkezeti típusait és a leggyakoribb nevek és szerkezeti típusok összefüggéseit és arányait kívánom bemutatni.

A közszoói alakok szerkezetük szempontjából három típusba sorolhatók. A keresztnévi eredetű elem

- A. megjelenhet egyszerű szerkezetű közszőként
- B. összetett szó elemeként (vagy jelzővel)
 - a. mellérendelő összetételben
 - b. alárendelő összetételben utótagként (vagy jelzővel) és előtagként
- C. képzett szóban
 - a. névszőként (melléknévként vagy főnévként)
 - b. igeként

A névalakok különböző jelentéstípusokban való előfordulásának arányait a következő táblázat mutatja be.

9. táblázat A keresztnévi eredetű közszoavak szerkezeti típusainak megoszlása

önállóan	összetételben		képzővel	
	előtagként	utótagként	névszőként	igeként
30 %	31 %	29 %	5 %	5 %

A leggyakoribb szerkezeti típus tehát az összetételek előtagjaként való előfordulás. A névtípusok közül a becézett alakok fordulnak elő ilyen szerkezetben a legnagyobb számban. Ezekről a TESz. a *laci* szócikknél úgy szól, hogy ha (általában közkeletű keresztnévek) becézett alakja köznevesül, azoknak többé-kevésbé tréfásan lekicsinyló értelmük van, pl. *fruska*, *pali*. Hasonló a szerepük összetétel előtagjaként is, tehát kicsit, hitványat, kevésbé értékeset jelölnek. Például a *jancsi* és a *laci* köznévként nyelvjárásokban összetétel elő- vagy utótagjaként lehet pejoratív, lekicsinyló jelentésű vagy egyszerűen csak tréfás hangulatot keltő, pl. *jancsikés* 'kiskés', *jancsikályha* 'kiskályha', *laciasztal* 'gyerekasztal', *laciház* 'tanyasi melléképület', a kata jelentése pedig előtagként kifejezetten negatív, pl. *kataeszű* 'összevissza butaságokat beszélő', *kataforma* 'illetlen, rendetlen magaviseletű'.

Az előbb vizsgált típussal csaknem egyenlő arányban jöttek létre keresztnévi utótaggal is közszoavak. A névtárban utótagként álló keresztnévek túlnyomó többsége becealok. B. LŐRINCZY ÉVA (1991) az ÚMTsz. szerkesztése közben kezelt anyag alapján adott hangot annak a sejtésének, hogy a köznevesült keresztnévek jellemző szerkezeti típusa a szóösszetétel, melyben valamilyen becealok szerepel utótagként, s ezek a kifejezések elsősorban valamilyen testi-lelki fogyatékossgot gúnyolnak

ki. VITÁNYI BORBÁLA (1997) a *Péter* és a *György* alap- és becézett alakjainak ilyen típusú összetételeit is felsorolja, s ezek a vizsgált két név esetén is elsősorban a 'valamilyen tulajdonságú ember' jelentésmezőbe tehetők, pl. *lesipéter*, *habrinkagyuri*, *gégegyurka*, de vannak kivétele is, pl. a *bükkfapéterke* jelentése 'moha', a *kevénygyurkáé* 'Zinnia'. HEGEDŰS ATTILA (2000: 177) 350 adat alapján arra a következtetésre jut, hogy a köznevesülésnek (különösen a nyelvjárásokban) jellegzetes alakulásmódja a szóösszetétel. Szerinte az utótagként álló keresztnévi elem funkciója ilyenkor csupán a tulajdonság nemhez kötése (pl. *lapútyimaty*), a másik szerkezeti típusban az előtagként álló keresztnévi elem pedig a tárgy antropomorf voltára figyelmeztet (pl. *miskakancsó*, *keljfeljancsi*).

Az önálló közszoói előfordulás is igen gyakori ebben az anyagban. Elsősorban a becézett alakok jellemző alakulásmódja ez, de nagyon gyakori az alapalakok között is. HEGEDŰS szerint a tulajdonnév → közszoó-váltást éppen ez a típus jellemzi leginkább, vagyis az, hogy a tulajdonnév anélkül lesz közszoóvá, hogy bármilyen alaki változás történne rajta (vagy legfeljebb a magyar kiejtésnek megfelelő helyesírási változást tükröztetjük) (HEGEDŰS 2000: 176).

A képzett alakok az adatállomány 10 %-át teszik ki. Névszóként és igeként körülbelül hasonló arányban szerepelnek a közszoói alakok. A képzővel való köznevesülés elsősorban az alapnevek jellemző típusa. A leggyakoribb névszóképző az *-s* (*jutkás*, *lackós*, *margitos*), kisebb az *-i* (*jankói*, *jakabi*), az igéből névszót képző *-ó* (*lucáló*, *manózó*) és a *-ság* (*katuskaság*) főnévképző aránya, de szórványosan idegen eredetű képzőket, pl. *-izmus*, *-ista* is találunk a szavakon (*klárista* 'áldozatát kloroformmal elkábító rabló', *gecizmus* 'aljasság'). A jellemző igeképzőket az igei jelentéstípus kapcsán tekintetem át.

2.2. Néhány gyakori név jellemző szerkezeti típusai

Az összes név közül leggyakrabban szerepel közszoóként a *Kata* (88 köznévi alakkal), *Jancsi* (72), *Jankó* (71), *Kati* (54), *János* (51), *Péter* (45), *Luca*, *Pista* ~ *Pesta* (43), *Pali* (40), *Katica* (27), *Matyi* (24) és *Mária* (21). A 10 leggyakrabban köznevesülő keresztnév között is többségben vannak a becézett alakok. Megpróbáltam elkülöníteni a leggyakrabban köznevesülő férfi- és női nevek csoportját is: ez a *Katalin* (252 adat) és *Mária* (82), illetve a *János* (230) és a *Péter* (104) és alakváltozatainak köre lett.

Ennek a 4 névnek jellemző szerkezeti típusait mutatják be a következő táblázatok. Csupán a számadatok vizsgálata alapján is nyilvánvaló, hogy mindkét esetben a leggyakrabban köznevesülő két névcsoport adatainak aránya között nagyságrendi különbség van: a *Katalin* és alakváltozatai több mint háromszor annyi közszoói adattal jelennek meg, mint a sorban utánuk következő *Mária*, és ez kisebb mértékben ugyan, de igaz a két férfinévre is. Ez a jelenség azt az elképzelésünket támasztja alá, hogy a köznevesülési tendencia beindulását és intenzitását a névdivatnál erőteljesebben határozza meg a név megterheltsége és még ennél is jobban névnek a magyar névkincsbe való beágyazottsága. Hiába vezetni ugyanis a névstatistikákat az 1800-as évektől a *Mária* (a későbbi, a mai névdivatot tükröző

statisztikák a folyamat beindulása szempontjából nem relevánsak), ha divatja és ezzel összefüggésben megterheltsége előtte évszázadokig a *Katalin* nevünknek volt nagy. Ha hozzávesszük ehhez még azt is, hogy ezekben a századokban a névkincs (azaz az adható, választható keresztnévek száma) kicsi volt, ezért a névhomonímia erőteljesen jelentkezett, megérthetjük, hogy miért nevezhetik általában a nőket *Kati*-nak vagy *Katá*-nak, a férfiakat pedig (életkoruktól függően) *János*-nak vagy *Jancsi*-nak.

2.2.1. A Katalin és a Mária név közszoí származékainak szerkezeti elemzése

10. táblázat A *Katalin* név közszoí alakjainak szerkezeti típusai

név	önállóan	összetételben		képzővel	
		előtagként	utótagként	névszóként	igeként
<i>Kádi</i>	–	–	1	–	–
<i>Kata</i>	10	25	50	3	–
<i>Katalána</i>	–	1	–	–	–
<i>Katalika</i>	1	–	–	–	–
<i>Katalin</i>	1	11	–	–	1
<i>Katalina</i>	2	2	–	–	–
<i>Katalinka</i>	1	3	–	–	–
<i>Katarinka</i>	1	–	–	–	–
<i>Kati</i>	4	19	28	2	1
<i>Katica</i>	4	8	13	1	1
<i>Katici</i>	–	1	–	–	–
<i>Katika</i>	2	5	1	–	–
<i>Katilinka</i>	1	–	–	–	–
<i>Katinka</i>	1	–	–	–	–
<i>Katiska</i>	1	–	–	–	–
<i>Katka</i>	2	–	–	–	2
<i>Kató</i>	1	4	4	–	–
<i>Katóka</i>	7	5	–	–	–
<i>Katonka</i>	–	–	–	1	–
<i>Katus</i>	3	1	–	1	1
<i>Katuska</i>	7	3	–	1	2
<i>Katyarina</i>	1	–	–	–	–

Ez a legtöbb becenévi alakot felmutató névcsoport. A *Katalin* leggyakoribb alakváltozatai, a *Kata*, *Kati*, *Katica* a leggyakrabban köznevesülők nemcsak ebben a csoportban, hanem ez az egész névtár anyagát figyelembe véve is elmondható róluk. Ebben a névcsoportban található viszont a legtöbb

olyan név is, amely csak önállóan fordul elő, de ilyen funkcióban is ritkán szerepel (pl. *Katalika, Katarinka, Katilinka, Katinka, Katiska, Katyarina*), vagy legfeljebb egy esetben fordul elő más szerkezetben, pl. összetételben a *Kádi, Katalána, Katici*. A *Katalin* név és becealakjai a közszóvá válás szempontjából tehát a leggyakoribbak, korántsem egyenletes viszont az egyes alakok megterheltsége: a gyakori, becenévként is megterhelt alakoknak változatos a közszói családja, a ritkább alakoké viszont csak egy-egy adatra korlátozódik. Ugyanez az egyenletlenség figyelhető meg kicsit kevésbé szembetűnően a *Mária* név esetében is.

11. táblázat A *Mária* név közszói alakjainak szerkezeti típusai

név	önállóan	összetételben		képzővel	
		előtagként	utótagként	névszóként	igeként
<i>Maca</i>	2	–	9	2	1
<i>Mányi</i>	–	–	2	–	–
<i>Marsa</i>	2	–	4	–	2
<i>Marcsi</i>	–	–	3	–	–
<i>Maresz</i>	1	–	–	–	–
<i>Mari</i>	2	1	5	–	–
<i>Mári</i>	2	–	6	–	–
<i>Mária</i>	–	12	2	7	–
<i>Marika</i>	1	–	–	1	–
<i>Marinka</i>	1	–	–	–	–
<i>Maris</i>	2	–	4	–	–
<i>Mariska</i>	1	–	–	–	–
<i>Máriska</i>	–	–	2	–	–
<i>Mariskó</i>	1	–	–	–	–
<i>Máriszó</i>	1	–	–	–	–
<i>Masa</i>	2	1	–	–	–

2.2.2. A *János* és a *Péter* név közszói származékainak szerkezeti elemzése

Vizsgáljuk meg az alap- és becealakok közszói alakjainak szerkezeti változatosságát a két legtöbb közszói adatot mutató férfinév esetében is!

Ebben a csoportban az alapnév, a *János* és a leggyakoribb becézett alakjai, a *Jancsi* és a *Jankó* egyaránt viszonylag nagy számban fordul elő köznévként. Ez a jelenség ritka: általában csak a leggyakoribb becézett alak mutat ehhez hasonló szerkezeti (és jelentésbeli) változatosságot, de hasonló jelenség figyelhető meg pl. a *Péter* és a *Pál* név esetében is. E névcsoportokban nincs olyan nagy különbség az alapalak és a becézett alakok köznévi származékainak száma és szerkezeti változatossága között, mint pl. a *Katalin* – *Kata* és *István* – *Pista* nevek esetében.

12. táblázat A János név közsői alakjainak szerkezeti típusai

név	önállóan	összetételben		képzővel	
		előtagként	utótagként	névszóként	igeként
<i>Jancsi</i>	17	25	30	–	–
<i>Jancsika</i>	7	–	–	–	–
<i>Jani</i>	7	–	9	–	–
<i>Janika</i>	1	–	–	–	–
<i>Jankó</i>	13	4	51	2	1
<i>János</i>	4	21	20	2	4
<i>Jánoska</i>	1	1	–	–	–

A legfeltűnőbb jelenség e névcsoport kapcsán talán az, hogy sok, ma már nem élő vagy ritkábban használatos becéző alakot találhatunk. A *Petár*, *Pete*, *Petkó*, *Petró*, *Péró* vagy csak köznévként élnek, vagy ma már csak családnévként jelennek meg. A másik jellemzője e névcsoportnak az, hogy bár sok becézőneve van az alapnévnek, mégis a *Péter* fordul elő szerkezetileg a legváltozatosabb formában, és ennek a névnek van a legtöbb közsői származéka is. Ez általában nem jellemző az alapnevekre, csak a *János* és *Pál* névről mondható még el.

13. táblázat A Péter név közsői alakjainak szerkezeti típusai

név	önállóan	összetételben		képzővel	
		előtagként	utótagként	névszóként	igeként
<i>Péró</i>	2	–	–	–	–
<i>Petár</i>	1	–	–	–	–
<i>Pete</i>	10	1	–	–	3
<i>Péter</i>	5	20	20	–	2
<i>Péterke</i>	16	1	2	1	–
<i>Peti</i>	3	3	3	–	–
<i>Petike</i>	6	4	–	–	–
<i>Petkó</i>	1	–	–	–	–
<i>Petró</i>	1	–	–	–	–
<i>Petruska</i>	1	–	–	–	–

2.2.3. A ritkán (csak egy-egy adattal) köznevesülő keresztnévek szerkezeti elemzése

A gyakori keresztnévek esetén általában a legismertebb, legtöbbet használt becealoknak alakul ki közszóvá válva is sokszínű, jelentés- és szerkezet tekintetében is változatos szócsaládja. Egy alapnévnek általában nem egy, hanem több (például a leggyakoribb *Katalin* név esetén 22) alakváltozata is köznevesülhet, s ezek közsői származékainak száma akár a 200-at is meghaladja. A keresztnévek egy része viszont csak egy alakban és egy adattal került be a névtárba. A vizsgált nevek

egy harmada csak egy adattal köznevesült. Vannak ezek között alapváltozatok, pl. *Alexander, Bertalan, Emese, Helén, Krisztina* és becealakok is, pl. *Lizike, Marinka, Pörke, Zoli*, többségükben női nevek és alakváltozatok. Ha megvizsgáljuk őket, azt látjuk, hogy a névkincs perifériájához tartoznak: vagy régies hangzású, ma már nem kedvelt nevekről (*Náni, Nusi, Pepi, Perzsi, Teri, Matyika, Bora, Bözsike, Bódi*), vagy éppen hogy új, a névállományba a legújabb időkben bekerült és elterjedt nevekről van szó (*Alexander, Ella, Emese, Gertrúd*). A kevéssé ismertség vagy kedveltség tehát nagymértékben befolyásolja a köznevesülési tendencia beindulásán túl aktivitását is.

Szerkezetüket tekintve az önálló előfordulás dominál e névcsoportban. Ebben az esetben önállóan hordozzák a jelentést, pl. *andris* 'rendőr', *arisztid* 'hülye, szenilis alak', *bélácska* 'elégséges érdemjegy', *gabriella* 'telefonos kisasszony'. Ritkábban utótagként fordulnak elő, pl. *oroszlánjólán* 'férfias nő', *emberveron* 'férfias alkatú nő', az előtagként vagy képzővel való megjelenés e körben ritka.

2.3. Önálló keresztnévből alakult közsavak

Ahogy a szerkezeti típusok kapcsán megállapítottuk, az adatok kb. egyharmadában a keresztnév önállóan vált közszóvá. A vizsgált nevek igen nagy része, több mint fele jelenik meg önállóan is köznévként. Ez arra utal, hogy nemcsak az önálló alakok száma nagy, hanem a névkincs jelentős részében (vagy legalábbis a vizsgált anyag túlnyomó részében) produktív ez a szóalakítási mód. A névalakok közül gyakoribb a bece-, mint az alapalakok önálló köznevesülése. A jellemző jelentéstípus pedig ezen a szerkezeti csoporton belül az ember elnevezése, a tárgynev és az állatnev, pl. *antal* 'bohó, buta, hóbortos', *borcsa* 'a szövőszék fakerete', *matyó* 'veréb'.

2.4. Összetételben szereplő keresztnévek

A tulajdonnévi eredetű elem az összetételben előtagként vagy utótagként állhat (leggyakrabban főnévi vagy melléknévi jelzővel). Ide soroltam a jelzős szintagmákat is. (A továbbiakban a jelzős szerkezetekre és az összetételekre vonatkozó adatokat együtt kezeltem.)

Ez a leggazdagabb szócsoport. Csak kevés név nem szerepel összetételben elő- vagy utótagként, pl. *Ági, Alajos, Alexander, Alfonz, Ancsurka, Andor, Andris, Angica, Árpika, Bertalan, Bódi, Buda, Leila, Lili, Pendzsi, Janika, Pistika, Gyurica*. Ezek a nevek a ritkábban használatos alap- vagy régebben divatos becéző alakok, amelyek egyébként általában (a *Janika* és a *Matyika* kivételével) nemcsak köznevesült formában, hanem becéző alakként is ritkábban használatosak. Összetételek tagjaként a következő típusok különíthetők el:

2.4.1. mellérendelő összetétel tagjaként: *katakata* 'katicabogár'

2.4.2. alárendelő összetételben

a) alárendelő összetétel utótagjaként

aa) minőségjelzői összetétel utótagjaként

– főnévi minőségjelzővel

pl. *bödebence* 'katicabogár', *ruhagyuri* 'rendetlenül öltöző férfi', *gépistván* 'géppisztoly', *krumplijancsi* 'pénzügyőr, finánc', *emberkata* 'férfiás nő',

– melléknévi minőségjelzővel

pl. *büdösbence* 'katicabogár', *kevénygyurka* 'rézvirág', *máléjankó* 'málé, ügyetlen férfi', *borzaskati* 'kócos hajú kislány; kék vagy fehér virágú folyondár; aranygaluska', *bócértosvica* 'borzas, fésületlen nő',

– igenévi minőségjelzővel

pl. *beképzelt maca* 'nagyszájú pletykás nő', *bólogató jános* 'erélytelen férfi',

– a jelzőként álló előtag önmagában is szintagma

°igei szintagma vagy ragozott igealak

pl. *kelfjeljancsi* 'mindig felegyenesedő baba formájú játékszer', *mitugrászjancsi* 'mindig lábatlankodó', *naplesijankó* 'lusta', *vészëmkata* 'könnyelműen költekező nő', *fordítspista* 'hazug, köpönyegforgató',

°az előtag egyéb szintagma

pl. *magajöttjános* 'magányos, egyedül álló férfi', *földnélkülijános* 'szegény, nincstelen ember'

°a jelzőként álló előtag maga is birtokos szerkezet tagja

pl. *hüökköm jancsi* 'nagyon alacsony, hüvelyknyi férfi'

ab) birtokos jelzős összetétel része

pl. *istenkaticája*, *istenkatikája* 'katicabogár', *istenjankója* 'bolond, tehetetlen férfi',

b) alárendelő összetétel tagja előtagként

ba) minőségjelzős szerkezet tagja

pl. *benceló* 'szitakötő', *jánosbogár* 'szentjánosbogár', *katakóró* 'katángkóró', *jancsibab* 'nagy szemű, piros virágú bab',

bb) birtokos jelzős összetétel tagja

pl. *jános pohara* 'az indulás előtt ivott utolsó pohár', *jankófeje* 'a faragószék ember formájúra faragott része', *jánosáldása* 'karácsony második napján megszentelt bor vagy búcsúpohár', *péterháza* 'magányos, útszéli csárda', *péterkése* 'szurony', *szentpéterkarja* 'kocsmacégér', *szentpeterszakálla* 'a kocsmák előtt borcégérként függő hosszú gyaluforgács', *peterszakálla* 'ua.'

Az összetételek vizsgálata után megállapítható, hogy jelzős szerkezetek, illetve összetételek és a keresztnévi eredetű elemet főnévi jelzőként tartalmazó összetételek egyforma számban szerepelnek. Az alapalakú férfi keresztnévek általában utótagként gyakoribbak, az alapalakú női nevek viszont előtagként fordulnak elő többször. A becézett alakok mindkét névtípus (a férfi- és női nevek) esetében is gyakrabban jelennek meg utótagként.

2.5. Képzett szóban szereplő keresztnévek

Csak képzett formában szerepel a névtár adatai között az *Annus, Erzsébet, Julianna, Pistika* és a *Matyóka*. A többi képzővel is közszóvá váló keresztnévnek más szerkezetű származékai is vannak. Újra azt láthatjuk, hogy nem a képzés a legtipikusabb közszóvá válási mód. Általában még azoknak az alakoknak is van összetétellel vagy önállóan alakult származéka, amelyből képzett származék is kialakult. Az egyes képzők köznevesülésben való megterheltségéről a szemantikai elemzésben az igei jelentéstípusról írott részben szólok bővebben.

2.5.1. Névszóképzővel szerepel

a) melléknévként

aa) -s képzős melléknév

pl. *arankás, atillás, bélás, csillás, istókos, katás, katicás, katis, lackós, lászlós, lindás, lőrinces, lucás, macás, mancikás, matyókás, péterkés*.

A szó jelentése ilyenkor: az alapszó által kifejezett tulajdonságú, pl. *istók* 'bolond, esztelen, hóbortos', *istókos* 'helytelen eszű, bolondos', *péterke* 'kukac', *péterkés* 'kukacos', *aranka* 'gyomnövény', *arankás* 'gyomos, gazos', de nem vezethető így le a jelentés pl. a *lucás* és a *matyókás* esetében, mert az utóbbi önállóan nem jelenik meg, a *luca* önálló jelentése pedig más, mint képzővel.

ab) -i képzős melléknév

pl. *jakabi, jankói alma, jankói jeges, péterpáli* 'az alapszóban megadott névnap környékén érő almafajták', *pálipuska* '(valamilyen) gyermekjáték',

ac) -ó képzős, igei alaptagú melléknév

pl. *lucáló, lucázó* 'Luca napot köszöntő fiú vagy legény', *manózó* 'zsidózó'.

Mivel a szó alaptagja ige, jelentése is onnan származtatható: az igenévképzős alak ilyenkor a cselekvés végzőjét fejezi ki.

b) főnévként

ba) keresztnévi eredetű igei alapszóból -ás képzővel

pl. *istvánozás, jánosozás* '(az abszolút töben kifejezett) névnap köszöntése',

bb) -ság képzővel

pl. *katuskaság* 'nöiesség, elférfiatlanodás' (vö. *katuska* 'gyámoltalan, nőies, pipogya, asszonyi dolgokba avatkozó férfi'), *dumafranciság* 'bőbeszédűség' (a *dumafranci* jelentése 'bőbeszédű ember').

2.5.2. Igeként

a) -(V)z igeképzős

pl. *gergőz* 'Gergely névnapot ül vagy részt vesz rajta', *geciz* 'vacakol', *gézázik* 'gyógyszert alkohollal együtt vesz be', *gyurkóz* 'gyomroz', *katkáz* 'katkával dolgozik', *katuskáz* 'asszonyi dolgokba avatkozik', *istvánoz* 'István névnapot tart', *pistikáz* 'bolondozik, bolonddá tesz, tréfál', *gyurkázik* 'férfiak

után mászkál, udvaroltat magának', *jankózik* 'fonóbeli játékot játszik, amelyben a „Hun vagy Jankó?” kérdésre adott válaszok alapján kell a bekötött szemű embernek tájékozódnia', *jánosoz* 'János névnapot tart', *matyizik* 'önkielégítést végez' (vö. *matyi* 'penis fedőnév'), *mátyásoz* 'Mátyás névnapot tart', *palizik* 'fiúzik' (vö. *pali* 'férfi'), *petézik* 'madár hímje nőténnyel közösül', *katalinoz* 'Katalin névnapot tart', *zsuzsizik* 'védőt takarít'.

aa) -(V)z képzős igekötős igék

pl. *bepaliz* 'félrevezet, becsap, rászed' (vö. *pali* 'áldozat, balek'), *összepalizik* 'összejön, kapcsolatba kerül férfival' (vö. *pali* 'férfi'), *bepalkóz* 'befal, mohón megesz', *kipistikáz* 'kicsúfol, nevetségessé tesz',

ab) egyéb -(V)z képzős igék

pl. *istapistáz(ik)* 'tréfál', *péterpáloz* 'Péter és / vagy Pál névnapot tart', *péterbácsizik* 'teketóriázik' (vö. *péterbácsi* 'teketória, kegyelem'),

b) -(V)l képzős igék

pl. *jánosol* 'János névnapot tart', *istvánol* 'István névnapot tart', *katuskál* 'asszonyi dolgokba avatkozik', *lucál* 'Luca napján kéregetve házról házra jár' vagy 'csavarog, kószál',

ba) -(V)l képzős igekötős igék

pl. *megpistál* 'kóstolgat', *elmihálylik* 'elnyúlik, kifeslik',

bb) egyéb -(V)l képzős igék

pl. *kipistál* 'kikóstolgat' vagy 'lassan-lassan kiiszik valamit',

c) -Ul képzős ige: *belepistul* 'örülten beleszeret',

d) -kodik képzős ige

pl. *bőrijánoskodik* 'részezeskedik' (vö. Bőr János részezes ember volt), *katipiláskodik* 'asszonyi dolgokba avatkozik', *katuskodik* 'ua.', *katicáskodik* 'ua.',

e) -Vdik képzővel képzett ige

pl. *ellázárodik* 'elbetegedik, elnyomorodik', *nekiantalodik* 'együgyűvé, hülyévé válik, elbutul',

f) egyéb igeképzővel képzett ige

pl. *katuskálkodik* 'asszonyi dolgokba avatkozik'

g) igei szintagmában szereplő kifejezések

pl. *palira vesz* 'becsap', *palira fog* 'ua.', *petét rak le* 'közösül', *pista lettem bele* 'örülten beleszerettem'.

Az igék jelentése csaknem minden esetben az alapszóból értelmezhető. Nem mondható ez el pl. a *kipistál* és a *bepalkóz* ígéről, bár az első alapszavát nem tudjuk pontosan meghatározni, az utóbbi jelentése pedig nem köthető biztosan az alapszó egyik jelentéséhez sem. A *dávidol* 'kornyikál', *lajcsizik* 'bolondozik', *mátézik* 'veszekedik' igék esetén sem tudjuk ilyen egyértelműen levezetni a származékszavak jelentését.

2.6. A szerkezeti elemzés legfőbb tanulságai

1. A három legjellemzőbb szerkezeti típus a körülbelül hasonló arányban jelentkező önállóan, összetétel elő-, illetve utótagjává vált keresztnévi eredetű elemek csoportja. A képzős alakok száma ehhez a három főtípushoz képest elhanyagolható. Az uralkodó tendencia tehát a jelentésváltozás (közfőnévvé válás), és nem a jelentésváltás.

2. Egy névcsoporton belül általában nem az alapalak, hanem a leggyakoribb becéző mutatja a szerkezetileg legváltozatosabb közszoói családot. Ez alól a 10 leggyakrabban köznevesülő név közül csak a *János* és a *Pál* kivétel.

3. A legtöbb elemzett név önállóan is szerepel közszoóként. Ebben a szerkezeti típusban elsősorban az alakváltozatok dominálnak.

4. Ha a keresztnévi eredetű elem előtagként vagy főnévi jelzőként áll, akkor igen gyakran tréfásan lekicsinylő értelmük van, kevésbé értékeset vagy egyszerűen kisebbet jelölnek. Utótagként legtöbb esetben az általában melléknévi előtagban vagy jelzőben kifejezett tulajdonság hordozójának nemét adják meg. A két típus aránya ebben a korpuszban egyenlő.

5. A névszó- és igeképzővel létrejött alakok aránya a többi típushoz képest egyformán csekély. Tipikus képző a $-(V)z$ és a $-(V)l$, névszóképzők közül pedig az $-s$.

3. Szemantikai elemzés

3.1. A jelentéstípusok

A leggyakoribb jelentések alapján 12 jelentéscsoportot jelölhetünk ki. A nehezen vagy be nem sorolható adatokat az egyéb kategória tartalmazza. A szakirodalom tanulmányozása alapján valószínűnek tűnt, hogy ebben a korpuszban is az állat- és növénynév, illetve elsősorban az embert és a tulajdonságát megnevező csoport lesz a leggazdagabb.

Az elemzés során két szempontot különíthetünk el: egyrészt azt lehet vizsgálni, hogy milyen jelentésekben fordul elő a legtöbb fajta név, másrészt azt vehetjük figyelembe, hogy melyik kategóriában a legtöbb az előforduló adatok száma.

Az alábbi táblázat a jelentéstípusokat csökkenő gyakorisági sorrendben mutatja be.

14. táblázat Jelentéstípusok

jelentéstípus	adatok száma	az előforduló nevek száma
az ember megnevezése és tulajdonsága	907	338
növény neve	276	82
állat neve	175	63
tárgy neve	149	42
cselekvésfogalom igével kifejezve	116	70
testrész neve	95	28
hiedelem, babona, szokás	77	17
étel neve	42	27
ruha neve	28	15
játék neve	26	18
káromkodás, eufémizmus	12	4
egyéb	300	137

HAJDÚ 21 jelentéstípust különít el (2003: 79–81), ezek közül néhány a fenti táblázatban összevonva szerepel, pl. a népet, népcsoportot, foglalkozást, állapotot megnevező adatokat az embert megnevező típushoz, a pénzfajták neveit a tárgy jelentéstípushoz soroltam, és teljesen el is hagytam néhány csoportot, pl. a mértékegység, anyag, hely, idő, eseményfogalom nevét.

A jelentéstípusok elemzésének eredménye egybevág a korábbi vizsgálatok következtetéseivel: leggyakrabban a korábban már megfigyelt jelentéstípusok jelentkeznek ebben az anyagban is, és a jelentéstípusokban előforduló adatok aránya is hasonló a korábban megállapítottakhoz. Döntő többségben vannak az emberre vonatkozó kifejezések, ezt követik a növény-, állat- és tárgynevek, illetve az igék. Az ember elnevezése és tulajdonságára vonatkozó (zömében főnévi szófajú) adatok

túlsúlyára jellemző, hogy a 2–5. leggyakoribb kategória adatainak száma együtt sincs annyi, mint az elsőé. Ebben a csoportban majdnem minden vizsgált név megjelenik. A keresztnévek 85 %-ának van embert megnevező közszó származéka. Megfigyelhető az is, hogy ahogy csökken az egy kategóriában előforduló közszóalakok száma, úgy csökken az abban a jelentéstípusban közszóvá váló névalakok változatossága is: egyre kevesebb a keresztnévek száma is. Ez alól a tendencia alól az igével kifejezett cselekvésfogalom, az étel és a játék neve a kivétel.

Megvizsgálhatjuk a férfi- és női nevek uralkodó jelentéstípusait is. Válasszuk először nemenként szét a neveket! Eszerint a női nevek leggyakrabban az ember elnevezése és tulajdonsága jelentéstípusban köznevesülnek, majd az adatok száma szerint a növény- és az állatnévi kategória következik. A férfinevek közszóinak származékai között ember elnevezése, növénynév, igével kifejezett cselekvésfogalom a sorrend. Mindkét névtípusban kiugróan magas a többihez képest az ember elnevezése és tulajdonsága csoportba sorolható adatok száma. A köznevesült férfi- és női nevek jelentéstípusaival kapcsolatban a legfőbb különbség, hogy a férfinevek esetén jóval nagyobb az igék száma, de az uralkodó tendenciák megegyeznek.

Ha az alapnevek és alakváltozatok jellemző jelentéstípusait vizsgáljuk, komoly egyezéseket találunk. Alap- és becézett alakok között is legnagyobb számban embert megnevező közszóinak származékai alakultak ki, és gyakori az állatnév is. De míg az alapnevek esetén több növénynévvel, addig az alakváltozatok között több tárgynévvvel találkozhatunk.

3.2. A nevek részvétele a jelentéstípusokban

A szótár szócikkeit olvasva hamar feltűnik, hogy néhány név csak bizonyos jelentéstípusokban jelenik meg. Például a *Katalin* sok ritka becézett alakja (*Katalina*, *Katalinka*, *Katici*, *Katuska*) leggyakrabban állatnévként, de az is előfordult, bár igen ritkán (*Erzsébet*, *Julianna*, *Annus*, *Pistika*), hogy csak igeként jelent meg. A csak állatnévként vagy igeként megjelenő nevek alkotják a nevek szélső pólusát, a többi keresztnév általában nem mutatott ilyen nagy jelentésbeli megoszlást.

3.2.1. Az egyes jelentéstípusok jellemző nevei

A következőkben azt vizsgáltam, hogy a leggyakoribb öt jelentéstípusban mely nevek jelennek meg leggyakrabban. Ezek lesznek ugyanis a jelentéstípus jellemző nevei: egy-egy típus kapcsán az ezekből alakult kifejezések jutnak leginkább eszünkbe, és természetesen a szótárakban is ezek szerepelnek a legtöbbször. Jellemző nevek a jelentéstípuson belül:

- az ember elnevezése és tulajdonsága: *Kata*, *Jankó* / *Pali*, *Pila*, *Kati*, *Jancsi* / *Pista*,
- állatnév: *Kata*, *Bence* / *Ilona* / *Katica* / *Péter*, *Kató*, *János* / *Panna*, *Ilonka* / *Katalinka* / *Katóka* / *Mátyás* / *Péterke*,
- növény neve: *Kata*, *György* / *Jakab*, *Jankó* / *János*, *Csilla* / *Katica* / *Mária*, *Veronika*,
- tárgy neve: *Jancsi*, *Jankó*, *Laci*, *Péter*, *Petike*,

– igével kifejezett cselekvésfogalom: *Pista, Antal, Pali, Lukács, Geci, István*.

A *Katalin* vagy becézett alakjai a tárgynév és ige kategóriáján kívül minden gyakoribb jelentéstípusban megjelennek. Leggyakoribb becéző alakja, a *Kata* különösen gyakori, hiszen mind az embert megnevező, mind pedig az állat- és növénynév kategóriában ebből alakult a legtöbb közszóalak. Az előbb említett kategóriák jellemző neve tehát a *Kata*, a tárgynévi kategóriáé a *Jancsi*, az igéké pedig a *Pista*.

3.2.2. A névcsoportok részletes elemzése

A leggyakrabban köznevesülő nevek közül néhányról már készült elemzés. B. LŐRINCZY ÉVA a *Jancsi* és a *Juliska* nevekhez tartozó szemantikailag és morfológiailag változatos köznévi adatokat (1991), VITÁNYI BORBÁLA a *Katalin*-hoz kapcsolódó alakokat vizsgálta (1993), KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES pedig a *László*-hoz kapcsolódó kultuszokat, hiedelmeket, szólásokat és a név köznévi szócsaládját tekintette át (2000). Ebben a korpuszban egyértelműen a *Katalin Kata* és a *János Jancsi* becézőjének van nemcsak számszerűen, hanem jelentésszerkezetét tekintve is legváltozatosabb közszóinak köre, de mivel ezekről már korábban szóltak, férfinevek közül az *István*-t és becéző alakjait, a női nevek közül pedig az igen gyakori *Mária*-t és becézett alakjait tekintem át.

3.2.3. Az *István* név elemzése

Az *István* névnek nyelvünkben ezer éves, Szent Istvánig visszamenő hagyományai vannak, nagy megterheltségű névnek számít, bár a XVI. századtól jellemző divatnév voltát napjainkra elvesztette (LADÓ-BÍRÓ 1998). Nagy népszerűségére utal, hogy sok becézője alakult ki: *Csicsa, Ista, Isti, Istók, Pesta, Pintyő(ke), Pista, Pistika, Pistike, Pistóka, Pistu(ka), Pityó, Pityu(ka), Pityuri, Pityus* (LADÓ 1971, LADÓ-BÍRÓ 1998). A XVI. századtól gyakorinak és divatosnak számított (KÁLMÁN 1996), egészen a múlt század hetvenes éveinek végéig, mikor a névgyakorisági listán a harmadik helyről a hatodikra esett vissza. Azóta is erősen csökken a népszerűsége, 1996-ban már csak 1647 kisfiú kapta ezt a nagy hagyományú nevet első vagy második keresztnévként (LADÓ-BÍRÓ 1998). A római és görög katolikus egyházban is nagy tiszteletnek örvendenek az *István* nevű szentek: országalapító Szent István királyunk és a lovak és kocsisok védőszentjeként elsősorban Nyugat-Európában közkedvelt Szent István protomártír (akiről Szent István is kapta a nevét az Érdy-kódexben feljegyzett legenda szerint) (FERCSIK-RAÁTZ 1997, FEKETE ANTAL 1992). Az *István* név tehát még ma is nagy megterheltségűnek mondható, és bár népszerűsége csökkent, tartja magát a leggyakoribb nevek listájának elején.

Vizsgáljuk meg most azokat a névalakokat, amelyeknek közszóinak származéka is kialakult! Az *István*on kívül az *Istók, Pesta, Pista, Pisti, Pistika, Pistike, Pistu, Pityu* alakoknak van közszóinak származéka, ezek több mint 60 különböző alakban vagy jelentéssel fordulnak elő, pl. *istvánoz* 'István-napot ül vagy részt vesz rajta', *bolond-istók* 'együgyű', *istókos* 'helytelen eszű, bolondos', *gyíkpesta* 'vékony

gyerek', *szarpesta* 'rossz, értéktelen (fiatal) ember', *bugyipista* 'bugylibicska', *géppista* 'géppisztoly', *lurkópisti* 'gyerkőc', *pisti* 'vízifukszia', *pistikázni* 'bolondozni', *kipistikáz* 'túljár az eszén, neveltségessé tesz', *pistikevirág* 'vízifukszia', *pistikefrizura* 'lány rövid, fiús frizurája', *belepistul* 'örülten beleszeret', *pityu* 'géppisztoly', *géppityus* 'géppisztolyos lövészkatona'. A közszóként is megjelenő becézők a felsorolt alakváltozatok közül a leggyakoribbak és legszélesebb körben használatosak. Korábbi elemzéseim eredményével egybevág az az itt is megfigyelhető jelenség, hogy nem az alapnév, az *István*, hanem a talán legáltalánosabban használt becézője, a *Pista* (~ *Pesta*) esetén mutatható ki a legtöbb köznévi alak. A *Pista* esete példázza azt, hogy a gyakoriság (vagy még inkább a kedveltség) és a köznevesülési hajlam összefüggései nemcsak általában a keresztnévek esetén, hanem egy-egy név alapalakja és alakváltozatai között is kimutathatóak.

Vizsgált nevünkhöz kapcsolódó frazeológiai egységek: *Megy, mint bolond Istók*, jelentése 'fejetlenül megy', *Kinek Isten nem adja, Kovács Istók meg nem koholja, Mindenütt Istók, eredj te Istók*. Közmondásokban: *Bekukkantott, mint bolond Istók Debrecenbe* az, aki, dolgavégezetlen járt valahol. *Jól van Pista, majd ha János mondja*, vagyis füllentés ez, nem hiszem el, amit mondasz. *Kicsípi magát (kiöltözik vagy fészít), mint koszos* (durva: *szaros* vagy táj: *sáros*) *Pista Jézus* (táj: *Krisztus*) *nevenapján* az, aki ízléstelenül kiöltözött. *Nesze, Pista, frakk, ha nem tetszik gérokk* ('szalonkabát')-nesze neked, ezt ugyan jól megkaptad. *Néz (nézdegél), mint vak Pista* (a *gödörparton*)-nézelődik, nézdegél. *Pista legyenek* (*Pista legyen a nevem*), *ha...* – hangzik el gyakran tréfás nyomosításként, jelentése: 'akármi legyenek, ha...' *Pakúj, Pista, meszelünk!* mondják: 'szedelőzködünk, indulás' a jelentése .

Ezekben a szólásokban és közmondásokban mindig egy-egy konkrét férfi vagy női keresztnév szerepel ugyan, jelentésük viszont általánosabb: az 'ember', ritkábban a 'férfi' vagy a 'nő' jelentésben, ha jelzővel szereplő keresztnévről van szó 'valamilyen tulajdonságú férfi vagy nő' értelemben állnak. Az a magyarázat, hogy ezek a keresztnévet tartalmazó szólások, közmondások szűkebb közösségben keletkeztek, ahol az azonosításhoz elég volt a keresztnév, az idők folyamán viszont a szólás alapjául szolgáló esemény, adoma épp a családnév hiánya miatt elvesztette konkrétságát vagy feledésbe merült, s csak a belőlük alakult és többféle vonatkozásban alkalmazható általánosabb érvényű szólásmondások maradtak érvényben (O. NAGY 1979: 79), nem fogadható el fenntartások nélkül. Minden bizonnyal számolhatunk olyan frazeológiai egységekkel, melyekben az általánosabb érvényűvé válás így zajlott le, de nagy részük pont azért lett általánosan értelmezhető, mindenkire, minden férfira vagy nőre vonatkozatható, mert nem tartalmazott konkrét azonosítást lehetővé tevő családnévet, csak keresztnévet (még hozzá nagyon gyakori, tehát nehezen konkretizálható jelentésű keresztnévet). Erre utalnak a *Magyar szólások és közmondások* című gyűjtemény anyagán végzett elemzések is (P. CSIGE 1996). Eszerint a névtípusok közül a frazeológiai egységekben a keresztnévek szerepelnek legtöbbször. Funkciójuk ilyenkor az, hogy kitágítsák, általánosabbá tegyék a szólás jelentését. A

közmondások jelentése még általánosabb érvényű, mint a szólásoké, s nem meglepő, hogy a tulajdonnevet tartalmazó közmondások fele épp keresztnévet tartalmaz.

A legritkább alakváltozatok vagy nem jelennek meg köznévként (*Ista, Isti, Pityus, Pityó*), vagy olyan negatív, dehonesztáló jelentéstartalommal telítődtek, hogy (táj- és típusjelölő funkción keresztül) gúnynévként terjedtek el. Ilyenkor két eset lehetséges. Vagy annyira domináns az alakváltozat gúnynévi használata, hogy keresztnévként egy adott területről eltűnik, sőt esetleg még alapneve is kiszorul a keresztnévi használatból (ez történt Hetésben a *Miklós*-sal és becézőjével a *Piku*-val) vagy egy közösség vállalja, hogy az adott név őket jelöli, elfogadja nevéként, ahogy a mezőkövesdi *matyók*-kal történt (RÁCZ 1989). Vizsgált nevünkkel kapcsolatban egyetlen alakváltozatot érinthet ilyen fajta területhez kötöttség miatt kialakult gúnynévi használat, a *Csicsá*-t. ÖRDÖG FERENC szerint megszólítási formaként csak Göcsej délkeleti csücskében fordult elő, másutt öröklött ragadványnév (1973). A *Pistika* esetén pedig azért számolhatunk viszonylag kevés és elmarasztaló jelentésű közszoji alakokkal, pl. *Pistikáz* 'tréfál, bolondozik, mókázik', *Kipistikáz* 'kicsúfol, túljár valaki eszén, neveltségessé tesz, *pistikázni* 'bolondozni', mert a ma már természetesebben, megszokottabban csengő, illeszkedő képzőt kapott *Pistike* mellett a mély hangrendű képzős alak humoros képzeteket kelthet. Ezek a keresztnévhez kötődő negatív asszociációk magyarázhatják a létrejött alakok dehonesztáló jelentését.

3.2.4. Az *Mária* név elemzése

A *Mária* Jézus Krisztus anyja iránti tisztelet alapján vált legnépszerűbb női nevünké, a XIV. századig azonban nem tartozott a gyakori nevek közé. A XVIII. és XIX. századra vált igen elterjedté, kezdetben kifejezetten a katolikusok körében, de a XIX. század végére már a reformátusok körében is az egyik legnépszerűbb név volt. A XX. században csökkent a népszerűsége, de még az 1980-as években is a 22. leggyakoribb női névként tartották számon. Az 1998-as adatok szerint egyre csökkenő népszerűséggel a statisztika 53. helyén áll (LADÓ-BÍRÓ 1988), de az egész női népeiséget figyelembe véve még mindig az egyik legnagyobb megterheltségű női nevünk. Erre a rengeteg becéző alakon kívül (*Maca, Mara, Marcsi, Maresz, Mari, Marika, Mariska, Manka, Maja, Mia* stb.) idegen nyelvekből bekerült számos önállósult változata is (*Manon, Mariann, Marianna, Marietta, Marina, Masa, Mirjam*) utal (FERCSIK-RAÁTZ 1997).

Nem meglepő, hogy ez a nagyon gyakori keresztnév szólásokban is gyakran fordul elő, pl. *Ha Mária akarja, az aludttej is elsül, Zsidó is szereti Máriát a márváson, Zsidó is szereti Máriát a körmönci aranyon* (MARGALITS 1896), *Parlag Péter kapálja, Muhar Maris gyomlálja* az elhagyott szőlőt, *Meginná a Mária könnyit* 'nem ismert határt az ivászatban', *Se áriája, se Máriája* mondják a hamisan éneklő, rossz hallású személyre, visszautasításul azt szokták mondani Nyúl községben, hogy *Nagy a Mári valaga*, azaz szó sem lehet róla (ÁBRAHÁM 1991). Alakváltozatai O. NAGY GÁBOR-nál (1966) a következő szólásokban és közmondásokban szerepelnek: *Máriád ne legyen (valamit*

megtenni!): meg ne merd (tenni)!, *Meginná a Szűz Mária cipőcsatját (is)*: annyira részeges, hogy mindenét elissza, *(Olyan biztos helyen van,)* *mintha Szűz Mária kötényében volna*: teljesen biztonságos helyen van valaki, valami, *Pendül, mint a palócok Máriája*: egyre egészségesebb (színű) lesz, *Szűz Mária kötényében se volna jobb dolga*: nagyon jó dolga van, *Úgy fogja a puskát, mint Szűz Mária liliomot*: (újonc) félénken, ügyetlenül, nem eléggé keményen fogja a puskát, *A részeg ember Szűz Mária kötőjébe esik*: a részegnek nemigen szokott különösebb baja történni, *Megverte a Mária azt az embert, akit sajnálni kell*: nagy baj már az, ha valakin szánakozni kell, *Nem vagyok máriás huncut*: azaz, nem ment el az eszem, hogy megtegyek valamit.

Ezekben a kifejezésekben látható, hogy a *Mária* név legtöbbször Szűz Máriához kapcsolható, de *máriás* alakban is gyakran szerepel szólásokban. Ezeknek a kifejezéseknek egy része a *máriás* 'Szűz Mária képével díszített pénzérme' alakhoz kapcsolható, ennek előbb 17, később 20 krajcár volt az értéke, *máriás tallér*-nak, *máriás garas*-nak vagy *máriás forint*-nak is nevezték (TESz., SzegSz., SzófSz.).

A *Mária* legjellemzőbb közszoói jelentéstípusa növénynévi, pl. *Mária gyertyája*, *máriabalsamfa*, *máriabogáncs*, *máriafű* (ez 3 jelentéssel is szerepel), *máriavirág*, *mariatövis*, *máriakoszorú*. Mivel ezek legnagyobb része szaknyelvi szótárból került elő, valószínű, hogy a népnyelvben ritkán használatosak. Az előbb már említett pénz neveként is gyakori *máriahúszas* alakban is: 'régii pénzem, ezüst húszas, egyik oldalán a Boldogasszony képe látható', és sok jelentése kapcsolódik a játék jelentéstípushoz is, pl. *máriás* 'kártyajáték' (Krúdy Gyula: A vörös postakocsi, Debrecen, 1996. 220), *talonmáriás* 'ulti', *dalommáriás* 'a máriás nevű kártyajátéknak egy fajtája, más néven dalmos máriás'. A kifejezés az osztrák-német *mariasch* 'máriás kártyajáték' vagy a cseh-tót *mariaš* 'ua.' átvétele, és végső elemzésben a fr. *mariage* 'házasság, felső (= dáma) és a király együtt' szóra megy vissza (SzófSz.). Egyéb jelentései is változatosak (*feketemária* 'rabszállítókosci', *kimária* 'kimaradás', *máriahang* 'egyéb; egyáltalán semmi', *Mária-üveg* 'macskaezüst, csillám, finom, átlátszó ásvány', *mária-leány* 'fehér ruhás leány, aki egyházi ünnepeken zászlót visz'), azt mondhatjuk tehát, hogy a *Mária* név jelentésszerkezete igen változatos, sokszínű. Fokozottan igaz ez képzett alakjaira, hiszen a keresztnévi alakokon igen ritka fosztóképzőt csak ezen a néven találjuk: *máriátlan* 'neveletlen, rossz, vásott gyerek'. Van *-s* képzős alakja is, melyet a *máriás huncut* kifejezésben használnak leggyakrabban. Erről a SzófSz. azt írja, hogy nyilván a *Mária* személynév származéka lehet, de a jelentésfejlődését eddig nem sikerült tisztázni. A szócikkekben nem szereplő, a gyűjtés lezárulta után előkerült adatok, pl. *máriagyöngye* 'gyöngyvirág', *máriakönny* 'rezgőfű', *mariatábla* 'ua.', *márialenje* 'gyűjtóványfű', *máriarózsa* 'labdarózsa', *máriasarkantyú* 'sarkantyúka', *máriaseprű* 'üröm', *máriatenyere* 'zsálya', *máriaorgona* 'verkli', *máriaegyenes* 'gyermekjáték', *máriakampós* 'ua.', *mária* 'márialány díszes koszorúja' (FERCSIK–RAÁTZ 1997) nagy száma is bizonyítja e névesoport közszoói alakjainak gazdagságát.

A *Mária* becézett alakjaiból, pl. *Maca*, *Mányi*, *Marcsa*, *Marcsi*, *Maresz*, *Mari*, *Mári*, *Marika*, *Marinka*, *Maris*, *Mariska*, *Máriska*, *Mariskó*, *Máriskó*, *Masa* is kialakultak közszoói alakok. A többi női névhez hasonlóan a *Mária* is elsősorban becézett alakjaiban vált közszoóvá, 85 közszoói jelentéséből alapalakjában csak 23 alakult ki önállóan, összetétel tagjaként vagy képzővel, a többi valamelyik becézett alakból származik. Becézett alakjai közül a *Maca* jelentésszerkezete mutatja a legtöbb elemet, bár nem ez a legváltozatosabb. Majdnem minden jelentés (a TESz.-ben szereplő 'csikó' kivételével) ugyanis a *maca* 'lány, nő' jelentésből származtatható, elsősorban a 'szerető' és a 'prostituált' jelentése, de az összetételek is, pl. *beképzelt maca* 'nagyazájú, pletykás nő', *bögyös maca* 'nagy mellű nő', *cicamacaca* 'szerető', *csöcsös maca* 'nagy mellű nő', *hájjas maca* 'kövér nő', *pocakmaca* 'terhes nő', *szolármaca* 'kb. üresfejű, divatos nő', *supermaca* 'szép, csinos nő'. Ebből vezethetők le képzett alakjainak jelentései is: *macás* 'szép (csak nőre alkalmazva)', 'csinos', *macázás* 'nözés', az *elmacázgat* ige jelentését pedig az igékkel foglalkozó rész kapcsán érintjük.

A sok becéző alak közül a régies hangzású *Mányi*, *Marcsa*, *Mári*, *Maris*, *Mariska*, *Máriska*, *Mariskó* és *Máriskó* emelhető ki. Mindegyikből viszonylag kevés közszoói származék alakult ki, pl. *csulimányi* 'kopott ruhájú (kislány)', *bolondmányi* 'bolondozó, tréfálkozó', *kézimarcászik* 'önkielégítést végez', *marokmarcsászik* 'ua.', *csöcsösmarcsa* 'nagy mellű nő', *rodamári* 'prostituált', *franka mári* 'állás nélküli cselédlány', *ugar-maris* 'valamilyen állatnév', *pacuha maris* 'pacuha kislány', *görzöndönfutó-máriska* 'macska', *kunkumáriska* 'gyermekláncfű', *mariskó-bogár* 'hétpettyes böde', *Máriskó-bogár* 'ua.'

Változatos alakjai jöttek létre a szlengben a marihuánának. E szó alakja hangzása miatt szinte „kihívja” a *Mária* egyes becézőivel való azonosítást, számos ilyen átértelmesítést találhatunk, pl. *maresz*, *marihónalja*, *mari*, *marikás* (cigi), *mariska*.

A *Mari*-nak a *Macá*-hoz hasonlóan kialakult 'nő, lány' jelentése, és a többi alaké, melyben utótagként áll, ebből magyarázható, pl. *banyamari* 'csúnya nő', *Zsandamari* 'rendőrnő', *cigánymari* 'veszekedős természetű leány', *dagimari* 'kövér nő'. Ezekben az alakokban még erőteljesebben érvényesül a tulajdonnévi szóelemnek a jelentést korlátozó, nemhez kötő szerepe, melyet a leggyakoribb jelentéstípus, az ember elnevezése és tulajdonsága elemzésekor részletezünk bővebben. A *Marcsi*-hoz és *Mariká*-hoz köthető alakokban a szójáték, a játékos szóalakítás a motiváló erő, így jön létre a *Marcsi* alakból a *kimarcsi* 'kimaradás, kimenő', és a *Marika* 'magyar nyelv' jelentésű alak.

A *Mária* névre is igaz az, hogy a típusnévi használat megőrizheti az egyes névalakokat, melyek aztán kiszorulnak a keresztnévi használatból. Vizsgált nevünk esetében ez történt a *Mariska* alakból létrejött *Riská*-val, mely régen ugyan női becézőnévként is használatos volt, mára azonban már egyértelműen állat-, méghozzá tehénnévvé vált, és kiszorult a keresztnévi körből.

A kifejezések szerkezetüket tekintve sem kevésbé változatosak. A legjellemzőbb szerkezeti típus e néven belül is az, ha a névalak utótagként áll (37 esetben). Ez az adatok kb. 40 %-a. Majdnem

egyforma arányban jellemző az önálló, képzős és előtagként való előfordulás is (18–14–15 adat). Ennek a keresztnévi eredetű közsócsoporthoz szerkezeti szempontból az adja a különlegességét, hogy e név esetében a legnagyobb a képzős alakok aránya az egész korpuszban: míg az egész anyagban kb. 10 %, addig a *Mária* név esetén (a sok -s képzős alak miatt) 16 %.

3.3. A jelentéstípusok részletes elemzése

A 12 jelentéstípus közül bővebben elemzem az állatneveket és a jellegzetes morfológiai megformáltsága miatt a köznevesülés különleges esetének tekinthető igék csoportját. A különösen sok adatot tartalmazó típusoknál nem sorolom fel az összes adatot, a legérdekesebbek vagy a további elemzésben részt vevők közül válogatok.

3.3.1. Az ember megnevezése és tulajdonsága

a) testi tulajdonság

– sovány, vékony: *pilláncspali, nyúlbéla, lécferkó, mécsbélgergő, Vézna Géza, cérnagéza, ceruzajancsi, lécmiki, lécepepi,*

– alacsony: *aprószemjankó, babszem jankó, borsszem jankó, hüvelykmatyi,*

– rosszul látó: *vak-vilmos, vakkádi, Vak laci, vak-marci, Mihók, vak pali, vak péter, vak Pila,*

– sánta: *lipinka péter, Sánta Pila, Sánta Kata,*

– gyenge, erőtlen, nyámnyila férfi: *puliszka jancsi, paszulyjankó,*

– nagydarab, kövér nő vagy férfi: *Tank-aranka, bözsi, döme, dora, galamb-gertrúd, hurkagéza, szalámigyurka, tehén-Helén, faros-ilona, oroszlánjolán, ducujuci, Ducó-Jucó, pukhancs-júda, tonnalujza, lólujza, hájas maca, mackó, mázsmanci, hájas-muki, husi-nusi,*

– nagy mellű nő: *dudásica, csöcsösjanka, cicijuci, bögyös maca, csöcsös maca, csöcsös manci,*

b) lelki tulajdonság:

– bolondos, hóbortos, féleszű, hülye, meggondolatlan: *antal, istók, bolond istók, pista, móci paja, jankó, bolond jancsi, gyurka, háromfertályos gyurka, mata bence, süsü bence, satra kata, sedre kata, kataeszű, kataforma, mindenüttistók, cigánypista, jani, blődjános, arisztid, balázs, Hübele-balázs, Hetedfél-balázs, bandi, szédűdbari, szélborka,*

– mafla, becsapható, gyámoltalan, ügyetlen: *matyó, fajankó, gangajános, balfaszgyurka, baszdmegjancsi, balfaszjankó, bolondjankó, lófaszjankó, fajankó, gangajános, balfaszmatyi, lükematyi, csacsimatyi, palkó, palimadár, pali, bandiska, faszalibenedek,*

– makacs: *péterfejű, Akaratos Kelemen,*

– férfias természetű, férfi munkát is végző, férfias(kodó) nő: *emberkata, pistakisasszony, faszkatyi, kanjuli, emberveron,*

– elnöiesedett, nőies férfi: *apalin, katuska, katuskaforma, katóka, katicás, katipila, katis, katás, katicaember, katicamiska, katus, katusasszony, katuska-ember, katuska férfi, bori, bori-bácsi, gabika, gyulakisasszony, Jutka, Tulipán Panna, Pila,*

– erélytelen, élhetetlen: *paszulyjankó, puliszkajankó,*

– dologtalan, ténfergő: *kudaripéter, parlagpéter, Röst ferkó, kudariferkó, kukaferkó,*

– pletykálkodó, bőbeszédű, feleselő, szájas: *beszédeskata, csetrekata, lebetyepéter, kata, atilla,*

– gyorsbeszédű, sokat beszélő ember: *habrinkagyuri, dumafranci, csergesári, duma-Vera,*

– műveletlen ember: *parlagi jancsi, venyigejani,*

– félénk, szótlan: *kukamatyi, kakukkferkó, kukazsuzsi,*

– lusta fiú: *pipa jani, naplesi jankó, parlag péter, totya pali, laci,*

– lusta nő vagy lány: *lusta kati, ancsa,*

– vicces, mókás fiú: *poénjani, Móka Misi,*

– fiúk után járkáló kislány: *fiúpista,*

– lányok után járó fiú: *Kandúrbandi,*

– leskelődő, kíváncsi: *kandi pál, lesipéter.*

– eleven, csintalan, pajkos: *széli kati, szél pali, szélpál, futrikata, futrinkakata, futrikati,*

c) erkölcsi, társadalmi elvárásokkal kapcsolatos tulajdonságok:

– csavargó, utcás: *falukati, falufarka kati, utca peti, falufarkakata, falukata, utca pista, utca peti, őgyelgőpista, kóbori-bori, hová-Julis, Kósza Jutka,*

– kikapós, rossz erkölcsű nő: *kata, cifrakata, verbung-bora, lila, marinka, kanca-sári, katona-sári,*

– részeg(eskedő): *matyókás, fűzfajankó.*

– szerető, kitartott: *kata, kati, pali, janika, böske, Dorka, maca, rodamári,*

d) külső megjelenés:

– cifrán öltözködő: *cifra-juci, Páva Juci, Cifra Jutka, cifra katás, Cifa Panni,*

– fésületlen, kócos lány vagy nő: *bojszikata, boglyaskati, borzaskató, bolyhoskata,*

– toprongyos, rosszul öltözött, ápolatlan külsejű, szutykos: *pacuhagyuri, ruhagyuri, cigánypéter, toprongyi kata, cigánypéter, becádám, reflebari, szutyokbari, pacuha maris,*

– csinos nő: *barbi, barbibaba, macás, gizi,*

e) életkor elkülönítése:

– öregember: *kakamatyi, öreg-ágoston, vén Sára,*

– gyermek: *lurkópisti, gazsi,*

– kislány: *lyukaskati, fruska, Lina, manci,*

– kisfiú: *petkó, fosos Jóska, pöcsmackó, zsoltika,*

– méhmagzat: *péter, péterke, pete, jancsika,*

f) valamilyen csoport tagja:

- népszokásban résztvevő ember: *luccaasszony, lucás, lucázó, lucáló,*
- nép- vagy néprajzi csoport tagja: *matyó, matyók, alibaba,*
- vallási csoport tagja: *bagópista, fülespéter, bakpista, jakab, matyó, Jóska bácsi,*

e) egyéb:

- foglalkozás, tisztség megnevezése: *krumplijancsi, paprikajancsi, máléjános, jános, luca, hityimatyimókus, kapamatyó, polpisti, gácsérpista, cukor palkó, palibácsi, géppityus, benceasszony, hadihajós-Alajos, ancsurka, andrás, gyohaberci, kopasz berci, hekusdönci, népi elemér, emőke, kíváncsifáncsi, lóbaszóelemér, frici, flórián, gabriella, jános, kenő-jenő, lőrinc, luca,*
- senki, akárki, bárki: *pityipalkó, senki pál, tyúkverő mátyás, Nulla Gyula,*
- nincstelen: *földnélküljános,*
- egyedülálló, magányos ember: *magajöttjános.*

Ez a kategória tartalmazza nemcsak a legtöbb adatot, de a legtöbb jelentésváltozat is ezen belül szerepel.

A csoportokat vizsgálva figyelemre méltó, hogy nagyon gyakori a valamilyen negatívnak tartott tulajdonság, hiányosság, testi hiba megnevezése. Ezek alapján szinte a negatív kép átfordításával kirajzolódik előttünk a korabeli női és férfi ideál. A nő legyen dolgozó, erkölcsös, ne feleseljen és pletykáljon, üljön otthon, legyen talpraesett és ápolt. A férfi pedig legyen „szép szál ember”, vagyis magas, a természete is legyen férfias, ne sündörögjön mindig a konyhában, és ne avatkozzon női dolgokba, ne beszéljen sokat, ne csavarogjon, ne legyen részeges, félénk, de ügyes és magabiztos legyen.

Ebben a jelentésben a jellegzetes szerkezeti típus a melléknévi eredetű előtag és a hozzá kapcsolódó keresztnévi eredetű utótag (az adatok több mint 90 %-a ide sorolható), pl. *Izomagyú Aladár, mihaszna andrás, bénabéla, hűbelebalázs, Hetre Pila.* Ezekben a kifejezésekben a tulajdonság hordozója általában az előtag, a keresztnévi eredetű utótag funkciója csak az, hogy a jelöltek körét meghatározza, korlátozza, ez leggyakrabban nemekre vonatkozik, ritkábban életkor szerint különít el.

Általánosnak tekinthető, hogy az utótagként férfinevet tartalmazó összetétel az előtagban kifejezett tulajdonságú férfiakra, a női nevet tartalmazó kifejezések nőkre vonatkozik, pl. *habrinkagyuri* ’gyors beszédű férfi’, *bolondpéter* ’bolondos férfi’, *beszédeskata* ’böbeszédű asszony’. Ritkábban a kifejezés a másik nemre vonatkozik. Ilyenkor általában ’férfias (férfiaskodó vagy férfiak után járó)’, illetve férfira vonatkoztatva ’nőies, elnőiesedett’ a jelentése, pl. *fiúpista* ’fiúk után járó kislány’, *Tulipán Panna* ’nőies természetű férfi’. Az ilyen típusú kifejezés azonban sokkal gyakoribb az egyéb szerkezeti típusokban, pl. *pistakisasszony* ’férfias, sportot kedvelő nő’, *katuska* ’nőies férfi’. Az összetételek viszonylag kis része attól függetlenül, hogy férfi vagy női nevet tartalmaz utótagként, mindkét nemre, általában az emberekre vonatkozik, pl. *lipinkapéter* ’sánta’, *bacsokata* ’fütyörésző

személy megszólítása’, *lebetypéter* ’fecsegő, pletykálkodó (valószínűleg mindkét nemre mondják)’, *kataforma* ’illetlen magaviseletű (mindenkire mondják)’.

A keresztnévi eredetű utótagot tartalmazó összetételek egy része korra is utal. Megfigyelhető, hogy a becézett keresztnévet tartalmazó kifejezés általában fiatalra (kisfiúra, kislányra) vonatkozik, míg az alapnevet tartalmazó általában felnőttre. Érdekes a ’méhmagzat’ jelentésű *péter*, *péterke*, *pete* szó. Ezeket is itt közlöm, sőt ide kíváncsozok még a csak szólásban szereplő *Jancsika* (*Öreg ember, ifjú menyecske, ott terem Jancsika* – ilyenkor biztos a gyermekáldás, vagyis a szó itt ’kisgyerek, magzat, utód’ értelemben szerepel).

3.3.2. Növény neve

– virág: *péterkulcsa*, *pistikevirág*, *pisti*, *pistavirág*, *kató*, *katókavirág*, *katószeme*, *borzaskató*, *katicavirág*, *bodroskatica*, *kerti katicavirág*, *katikarépa*, *katikarépája fű*, *katalinrózsa*, *katalinvirág*, *büdöskati*, *borzaskati*, *kativirág*, *katirózsa*, *berkikata*, *baszkata*, *bócérkata*, *boncokkata*, *borzaskata*, *göncöskata*, *katarózsa*, *katavirág*, *buzijankó*, *bodorjankó*, *ribijankó*, *kevélygyurka*, *jancsivirág*, *szentgyörgyvirág*, *szentgyörgyivirág*, *anna-virág*, *aranka*, *Áron szakálla*, *Áron vesszeje*, *áronfű*, *árongyökér*,

– gyomnövény: *aranka*, *arankagaz*, *péterkefű*, *péterfű*, *kisjóska-búza*,

– gomba: *péterpetügomba*, *szentgyörgygomba*, *lukácsgilva*,

– gyümölcs: *alexander*, *annakörte*, *péterpáli*, *petike*, *matyó*, *katalin körtövély*, *jánosalma*, *jánosmeggy*, *jánosnapi Barack*, *jankói alma*, *jankói jeges*, *gyurkószilva*, *bálintpiros*, *elvira*,

– gyógynövény: *katapala*, *ábelvére*, *ábrahámgyökere*, *angelika*, *angelikagyökér*, *áronszakálla*, *benedekfű*, *katóka*, *katókavirág*, *büdöslizi*, *deréceveronika*, *orvosi veronika*,

– zöldség: *jánosnapi káposzta*, *jánosretek*, *jankóhagyma*, *jancsibab*, *arankapaszuly*, *böskebab*,

– fűszernövény: *albertlevél*, *buzijankó*, *katakóró*, *katapala*, *Mária-fű*, *mózes-pecsenye*, *petruska*,

– fafajta: *jankófa*, *ábrahámfa*, *balázsszar*, *szentjánoskenyérfa*, *jankófa*, *Józua-fa*, *Sebestyén-fa*,

– egyéb: *bükkfapéterke*, *péterfillér*, *katifana*, *katarózsa*, *szentjánosfű*, *annaárpa*, *arankakukorica*, *árpika*, *csilla*, *lackó*, *lackószar*.

3.3.3 Állat neve

Ez a csoport a többihez képest nem túl nagy, és valószínűleg ezek a kifejezések nem is olyan ismertek, mint a más jelentéstípusba sorolható *jani*, *maca*, *bepaliz* és társaik. A legismertebb keresztnévi elemet tartalmazó állatnév valószínűleg a *katicabogár*, a *mátyás* vagy *mátyásmadár* és a *szentjánosbogár*.

Becézett alakokat is figyelembe véve 36 női és 27 férfinév jelenik meg ilyen jelentéssel. A női nevek elsősorban becézett alakban köznevesültek, a férfinevek gyakrabban váltak alapalakjukban

közszóvá. Ez a megfigyelés egybevág VITÁNYI BORBÁLA más anyagon végzett vizsgálatának (1997) és az e dolgozatban az *Áttekintő elemzés* fejezetben az egész korpuszra vonatkoztatott elemzés eredményével.

A gyűjteményemben köznévi használatban megjelenő 63 női és férfinév kisebbik része csak alapnévként köznevesült, pl. *Ágnes: ágnesmadár* 'harkály', *Balázs: balázsló* 'cserebogár', másik típusuk csak becézett formában jelenik meg állat neveként, pl. *Bandi: cserebandi* 'cserebogár', *Jóska: jóskabogár* 'bodobács'. Egyik sem túlságosan jellemző típus, a neveknek mindössze tizede tartozik ide. Az általam vizsgált nevek jelentős része azonban alap- és becézett formában is köznevesül. Nemcsak ez tehát a leggyakoribb az állatnevek típusán belül, hanem ide a keresztnévként is gyakran használt nevek tartoznak, pl. *György, Ilona, Katalin, Márton, Mátyás, Péter*, pl. *györgy* 'hízó disznó', *gyuri* 'kakas', *ilona* 'apró, zsíros húsú hal', *ilonkabogár* 'katicabogár', *katabogár* 'ua.', *katicibéka* 'békafajta', *büdösmárton* 'mezei poloska', *marcihal* 'halfajta', *mátyásmadár* 'szajkó', *matyó* 'veréb', *petikehal* 'halfajta', *péter* 'vércse'. A mindkét formában köznevesülő keresztnévek között egyébként azonos arányban vannak férfi- és női nevek, míg a másik két csoportban gyakoribbak a férfinevek.

Különbség van a férfi és női nevek között az egyes nevek és névalakok gyakoriságát illetően is. Legtöbb köznévi származéka a férfinevek közül a *Mátyás*-nak van (13), pl. *mátyásmadár* 'szajkó', *matyi* 'olyan kakas, aminek a kiherélése nem sikerült teljesen', 'matyókás' 'részeg, ittas'. Ezt követi a *Bence* (12), pl. *benceló* 'szitakötő', *bödebence* 'katicabogár', a *György* és *Péter* (8–8 adattal), pl. *györgydeák* 'tövisszúró gébics', *gyuri* 'kistermetű disznó', *kispéter* 'vadgalambfajta', *péterbogár* 'katicabogár', *petikehal* 'Rhoderus amarus, halfajta', és a *Márton* (7 adattal), pl. *nagymarci* 'Barbus fluviatilis, halfajta', *büdösmárton* 'mezei poloska'. A többi férfinév legfeljebb négy esetben fordul elő.

A női nevek gyakorisága sokkal nagyobb eltéréseket mutat. Kiemelkedik közülük a *Katalin*, amely a 175-ből egymagában 38 adattal jelentkezik köznevesült állatnévként alap- vagy becézett formában. Leggyakoribb becézett alakjai fordulnak elő legtöbbször köznévi származékokban is, pl. *katicabogár* 'Coccinella septempunctata', *katóbabó* 'ua.', *kata* 'varjú', *fűskati* 'futrinka'. A *Panna* és az *Ilona* névnek öt, a *Margit*-nak négy köznévi származéka van, de a többi női keresztnév csak egy vagy két esetben köznevesült állatnévként. Nagyon nagy tehát az egyes nevek származékainak száma közötti különbség. Ez a női nevek esetében magyarázható az alapnevek keresztnévként való gyakoriságával (illetve elsősorban a *Katalin* esetében a gyakoriságból fakadóan a sok és változatos becézőalak használatával), de a férfinevek esetében más magyarázatot kell keresnünk, hiszen sem a *Mátyás*, sem a *Bence*, sem a *György* nem áll a gyakorisági listák élén.

A szerkezeti vizsgálat során a legfontosabb elemzési szempont az lehet, hogy a keresztnévi eredetű elem önállóan, előtagként vagy utótagként jelenik-e meg. Az összes adat kb. egyharmada keresztnév önálló köznevesülése. A női és férfinevek csaknem hasonló arányokat mutatnak, de kiemelésre méltó

jelenség, hogy a *Katalin* ismét sok, 10 becézett alakkal jelenik meg e csoportban, vagyis ebben a szerkezeti típusban is messzemenően ez a leggyakoribb név. Ide sorolható adat pl. a *gáspár* 'gyümölcsfereg', *ilona* 'apró, zsíros húsú hal', *péter* 'vércse'. Figyelemre méltóak azok az adatok, amelyek keresztnévként is különlegesen viselkednek (vagy csak alapnévként köznevesülnek vagy kizárólag becézett formában jelennek meg köznévi alakban) és szerkezeti szempontból is egyediek, vagyis csak önállóan jelennek meg. Ilyen pl. a *magdalinka* 'kék nünüke', *máté* 'medve', *mici* 'patkány'.

A keresztnévi elem megjelenhet összetétel előtagjaként is. Az ebbe a szerkezeti típusba tartozó adatok a névállomány 40 %-át teszik ki, vagyis ez a leggyakoribb szerkezeti típus. Az összetételek leggyakrabban jelzősek, s ilyenkor a tulajdonnévi eredetű előtag minőségjelzői értelemben szerepel, pl. *jánosbogár* 'bodobács', *katicibéka* 'békafajta', *lőrinclepke* 'szitakötő' *katuskabogár* 'Coccinella septempunctata'. Az előtag ebben az esetben az utótagban megnevezett állatfajta milyenségét, tulajdonságát adja meg. (Nem sorolható azonban ezek közé pl. a *györgydeák* 'tövisszűrő gébics', *pörke néni* 'valamilyen állatnév', *sándor ökre* 'valamilyen madár', *szent-péter-agara* 'medve'. Ez utóbbiak már csak azért sem, mert nem jelzős szintagmák vagy összetételek.)

A keresztnévi elem ilyen tulajdonság- vagy minőségjelölő funkciójára nehéz magyarázatot találnunk. A TESz. a *katicabogár* kapcsán ír erről, de nem talál magyarázatot arra, hogy a bogár magyar nyelvi elnevezésébe mért pont ez a női név került. Megjegyzendő, hogy nemcsak a *Katalin* és becézett alakjai gyakoriak ennek az állatnak a nevéként, hanem a *Bence*, a *Péter*, az *Ilona* és a *Máriskó* is előfordul *katicabogár* megnevezéseként, de vitathatatlan, hogy a *Katalin* a leggyakoribb. Azok az adatok, amelyekben népetimológias alakulásmód miatt esett egybe az előtag valamilyen keresztnévvel, már adnak némi segítséget a szó eredetének megtalálásához. A *bálinthal* az ÚMTsz.-ben a *Szegedi* és a *Szamosháti szótárban* is szereplő *balinhal* utalószócikke. A *balin* szóalakot a népnyelv gyorsan átalakíthatta az ismerősen csengő *bálint* névvé. Ezt a folyamatot siettetette, hogy van néhány keresztnév + *-hal* / *hala* szerkezetű hálnév a népnyelvben, amely jó példaként szolgálhatott, pl. *marcihal*, *évahal*. Hasonló alakulásmóddal keletkezhetett a *petike-hal* 'Rhoderus amarus, szivárványos ökle, amely a MTsz.-ben szerepel. Ez a szb. *pitka* alak módosulása. Ugyanennek a hálnak nevéként szerepel a *péterhal* vagy a *Szent Péter hala* elnevezés is, amely amiatt alakulhatott ki, hogy a nép szerint ez a hal magán viseli Szent Péter ujjá nyomát az oldalán, ahol a szent megfogta, hogy átadja Jézusnak. Ez a bibliai történet és a szerb alak magyar keresztnévhez való hasonlósága lehetett a változás alapja. A *károlykatonája* a *kárókatona* népetimológias alakja. A kifejezés érdekessége, hogy a népetimológia alapja már eleve jelentésváltozáson átment alak, a *kárókatona* ugyanis a tör. *qara* 'fekete' előtagú török madárnévből keletkezett a *katona* népetimológias beleértésével (TESz.), és ez lett az alapja a további átalakításnak. A változás elősegítője lehetett, hogy a madár színe és III. Károly katonái ruhaszíne hasonló volt, a szó előtagja pedig emlékeztetett a *Károly* névre (ÚMTsz.). Ezek a példák

kuriózumok, nagyon ritkán tudjuk megmondani, miért éppen az adott keresztnév szerepel előtagként egy állatnévben, sőt az sem tisztázott, hogyan alakultak ki a keresztnévet tartalmazó állatnevek, noha erre gyakran találunk példát más nyelvekben is, pl. angolban, franciában, oroszban, szerbben, finnben.

A keresztnévi elem utótagként gyűjteményemben az összes név 30 %-ában fordul elő. Feltűnő, hogy az utótagként álló keresztnév a legtöbb esetben becézett alakú. Kiemelkedő a *Katalin* becézett alakjainak gyakorisága, ezek 21 adatban jelennek meg, pl. *kós kata* 'katicabogár', *bödekati* 'ua.', *kiskatica* 'ua.', *istenkaticája* 'ua.', *butykás kató* 'búbos pacsirta'. Csak utótagként szereplő keresztnév a *Gábor*, *Bandi*, *Máriska*, *Maris*, *Margit*, *Panna*, *Panni* (*szarkagábor* 'töviszűrő gébics', *cserebandi* 'cserebogár', *görözdönfutó máriska* 'macska', *ugar maris* 'valamilyen állatnév', *büdös margit* 'mezei poloska', *büdösanna* 'mezei, kerti vagy gyümölcsposloska', *büdösanni* 'gyümölcsposloska'). A köznévi előtagok közül kiemelkedik a *büdös* gyakorisága, különböző keresztnévi eredetű utótagokhoz kapcsolódva valamely poloskafajta nevéként szerepel, pl. *büdösbence*, *-marci*, *-margit*, *-panna*, *-panni*. A *böde* előtag is gyakori, pl. *böde bence*, *-kata*, *kati*, mindegyik jelentése katicabogár. A *fus-*, *fűs-*, *füs-* előtagok is megjelennek, de kizárólag a *Katalin* becézett alakjai mellett, pl. *fuskata*, *fűskata*, *fűsfűskata*, *fűskati*, *fusskati*, *fűskatica*, *fusfuskata*, *fuskatica*, *fűskata* 'bogárnév'.

A szemantikai elemzés során a legfontosabb jelentésmezőket próbáljuk elkülöníteni. Már a szerkezeti elemzés kapcsán említett adatokat vizsgálva előre látható volt hogy a *Katalin* névhez kapcsolódó 'katicabogár' jelentésű nevek nagy számban fordulnak elő. Valóban ezek alkotják a bogár-/rovarnevek nagy részét. A többi jelentéskategória: madárnevek, halnevek, emlősállatok nevei és egyéb állatok nevei. Ide tartoznak azok, amelyek az előzőek egyikébe sem lehetett besorolni vagy a forrásban nem volt pontosabban meghatározva.

a) rovar- vagy bogárnév:

– *Coccinella septempunctata*: *buda*, *büdösbence*, *bödebence*, *bence*, *ilonabogár*, *ilonkabogár*, *jánosbogár*, *kata*, *bödekata*, *fuskata*, *fuskata*, *fusfuskata*, *fűsfűskata*, *fűskata*, *fűskata bogár*, *kós kata*, *lapos fűskata*, *szűcskata*, *szűzkata*, *katabogár*, *katalika*, *katakata*, *katalina*, *katalinabogár*, *katalin*, *katalinbogár*, *katalinka*, *katalinkabogár*, *katalinkabogárka*, *katalinka-pólinka*, *katarinka*, *katibogár*, *bödekati*, *fuskati*, *szűcskatibogár*, *katica*, *katicabogár*, *katicabogárka*, *kiskatica*, *fűskatica*, *istenkaticája*, *katika*, *katikabogár*, *istenkaticája*, *katilinka*, *katiskabogár*, *katinkabogár*, *kató*, *katóbabó*, *katóbogár*, *katóka*, *katókabogár*, *katókabogárka*, *katuska*, *katuskabogár*, *mariskó-bogár*, *Máriskó-bogár*, *kis-péterke*, *petibogár*, *péterbogár*, *péterke*,

– poloska: *benceposloska*, *büdösbence*, *büdös margit*, *büdös marci*, *büdös márton*, *büdös panni*, *büdös panna*,

– szitakötő: *balázsló*, *benceló*, *lőrinc*, *lőrinclepke*,

– féreg: *gáspár*, *ilonka*, *bókamiskakukac*, *péterke*,

– szentjánosbogár: *gázsó*, *jánosbogár*,

- tetű, bolha: *lajoska*,
- cserebogár: *cserebandi*,
- nünüke: *magdalinka*.

b) madárnév:

- szajkó: *mátyásmadár, mátyás, kékmátyás, matyi, matyimadár*,
- kakas: *gyura, gyuri, gyurka, matyi, jános*,
- galamb: *kispétergalamb, kispéter, péter*,
- búbos pacsirta: *butykás kató, butykós kató*,
- töviszúró gébics: *szarkagábor, györgydeák*,
- varjú: *kata, lukácsmadár*,
- vércse: *péter*,
- veréb: *matyó*,
- harkály: *ágnemagár*,
- kárókatona: *károlykatonája*,
- valamilyen madár: *sándor ökre*.

c) halnév: *bálinthal, évahal, szentgyörgykeszeg, szentgyörgypaduc, ilona, nagy marci, marcihal, mátyáscsuka, petike, szent-péter-hala*.

d) emlősállat neve:

- medve: *máté, mackó, szent-péter-agara*,
- szamár: *bertalan, tarackos ilona*,
- disznó: *gyuri, györgy*,
- nyúl: *bence, jancsi*,
- patkány: *mici*,
- ló: *manci*,
- macska: *görözdönfutó máriska*.

e) egyéb:

- béka: *katicibéka*,
- valamiféle állat neve: *jánoska, ugar maris, miska, pörke néni*.

A magyar népnyelvben leggyakoribb állatnév tehát, amelyben köznevesült keresztnévi elem van a katicabogár. Az itt felsorolt több mint 50 alak között még nem is szerepelnek a vallási képzeteket idéző nevek, pl. *istembugárkája, istenbogár, istenkebugara*. A *katicabogár* tulajdonnévi eredetű elnevezése más nyelvben is nagyon gyakori, ennek okait lásd a *katica* szócikknél.

3.3.4. Tárgy neve

– használati tárgy: *albertibéklyó, antal, antalkó, árpádgomb, bandó, böske, dönci, dorkóderekú, dávidparittyá, jutkakosár, veresgyörgy, fagyurka, vörösgyurka, vörösgyurkó, jancsibicska, jancsibutykos, jancsikulacs, jancsikés, jancsikorsó, fajankó, laci, vörösjankó, palimécs, pálfödő, páloskés, petár, péterkés, bugyipista, lőrincke, lukácsorrú, mózeskosár,*

– szerszám: *bernátszeg, bankagyörgykötél, jancsiszög, jancsi, jancsika, jankófűrész, jankó, fajankó, katka, fapeti, péter, miska, Masa Sári,*

– alkatrész: *borcsa, istók, jancsi, jankó, jankófeje, fajankó, katakönyök, margit, petike, petike gerendőlecske, péter, máté, samu,*

– berendezési tárgy: *böske, jancsikályha, laciasztal,*

– egyéb: *ancsa, andráskereszt, dumafranci, julcsi, gépistván, jancsibankó, jancsi, kati, lucaszéke, péterszakállá, szentpéterszakállá, szentpéterkarja, pityu, géppityu, géppista.*

3.3.5. Igével kifejezett cselekvésfogalom

A közszóvá vált keresztneveknek az a csoportja, amely a köznévi kategóriát átlépve igévé vált, talán a legkönnyebben elkülöníthető, nyelvészeti eszközökkel legjobban megragadható réteg. A magyar igék alakilag oly erősen megformáltak, hogy nemcsak a tudományos kutatás számára tipizálhatók jól elkülöníthetően, hanem a laikus is egyértelműen a tulajdonneveken kívülre sorolja őket, míg a többi főnévként, melléknévként vagy határozószóként megjelenő személynévből köznevesült alak esetén gyakran kell az egyéni nyelvérzékre bízni a döntést más, objektív fogódzó híján, vagy sokszor kell a kontextust figyelembe venni annak eldöntéséhez, hogy a szövegben előforduló keresztnév tulajdonnévként vagy köznévként szerepel-e.

Ha azonban egy alakhoz igeképző vagy igekötő kapcsolódik, nyelvérzékünk egyértelműen igeként kezeli alakotani megformáltsága miatt, s még inkább igeként azonosítjuk akkor, ha alapszavát eleve közszóként is ismerjük: *pali* 'becsapható ember', *bepaliz* 'becsap, átver'. Az erőteljes morfológiai determináltság miatt még akkor is igeként azonosítunk egy-egy keresztnévi eredetű szót, ha eltávolodott alapnevétől, vagy ma már nem is anyakönyvezhető, pl. *Káin – kájonol* 'hízkeledik, becsap vagy rosszá válik', illetve ha az alapul szolgáló keresztnévet csak bizonyos körben ismerik, pl. *Slajmi – elslajmiz* 'elcsen, elcsal'.

Vizsgálataimat 70 név 116 különböző igei származékán végeztem. Csak akkor vizsgáltam két adatot különbözőként, ha azok eltérő morfológiai szerkezetet mutattak, azaz más igekötő vagy képző, illetve eltérő összetételi előtag kapcsolódott a keresztnévi eredetű elemhez (pl. *andrásos* 'András napot ül vagy részt vesz rajta', *beandrásol* 'két gerendát alul egy harmadikkal rögzít A betű formában', *jánosol* 'karácsonyban a Jánosokat énekszóval köszöntve feljárni', *jánosoz* 'János névnapot ül vagy részt vesz rajta'), tekintet nélkül arra, hogy a különböző szóalakok esetleg azonos jelen

tésűek (pl. *kézimarcászik* 'önkielégítést végez', *marokmarcsászik* 'önkielégítést végez', *elantalodik* 'együgyűvé, hülyévé válik', *nekiantalodik* 'együgyűvé válik').

Női alapnevek közül az *Ágnes*, *Erzsébet*, *Katalin*, *Luca*, *Vilma* és *Zsuzsa*, a becézett alakok közül pedig az *Annus*, *Kati*, *Katica*, *Katka*, *Katus*, *Katuska*, *Maca*, *Manci* és *Marcsa* jelenik meg igeként is, pl. *katicáskodik* 'nőiesen viselkedik, konyhában lábatlankodik', *elmacázgat* 'komolytalan munkát végez', *lucál* 'Luca napján kéregetve házról házra jár', *ágnosz* 'Ágnes névnapot ül, vagy részt vesz rajta', *annusz* 'Anna névnapot ül, vagy részt vesz rajta', *zsuzszik* 'vécét takarít'. A leggyakoribbak a *Katalin* becézett alakjainak igei származékai (10 adat), a többi 1–3 alkalommal fordul elő.

A férfinevek jóval nagyobb száma mellé nagyobb alaktani és szemantikai változatosság is járul. A legtöbb különböző igei származéka az *István*-nak és becézett alakjainak van (17), ezt követi a *Pál* (8), az *Antal* (7) és a *János* (5), a többi férfi keresztnévnek három vagy annál kevesebb igei származéka van. Azok a keresztnévek a leggyakoribbak tehát igeként is, amelyek ma nem a legdivatosabbak ugyan, de egykori népszerűségük miatt megterheltségük jelentős.

Sok esetben azonban más okokat kell keresnünk az igévé válás mögött, és ezeknek az okoknak a feltérképezése közelebb vihet bennünket a jelenség gyökereihez is. Bibliai eredetű nevekhez a vallási hagyományban betöltött szerepük miatt eleve bizonyos tulajdonságok, jelzők tapadhatnak. Típusnévként a *Lázár* 'beteg, megnyomorodott, szegény', a *Salamon* 'bölc', a *Tamás* 'hitetlen(kedő)', a *Sámson* 'erős ember' jelentésben élt. E tulajdonságjelölő szók a nevekkel gyakran jelzős szerkezeteket is alkothatnak, amelyek típusjelölő kifejezésként, azaz köznévi értelemben is használhatók: *hitetlen Tamás*, *bölc Salamon*. A közzóként való használat viszont elősegíthette igei származékaik kialakulását 'az alapszóban kifejezett módon cselekvő, ilyen tulajdonságúvá váló' értelemben. A bibliai eredetű nevek metaforikus értelmű használata mintát jelenthetett más, hasonlóan közzói jelentéssel feltöltődött keresztnévek az igei használatához.

Más típusú keresztnévi származékokból kialakult elemek is növelhették ennek a csoportnak a nagyságát. Olyan kifejezések is találhatóak e körben, amelyek eredetét a helyi hagyomány magyarázza: egy-egy kisebb közösségben valamilyen különleges tulajdonságáról ismert ember neve válhatott így igévé. Az egyik legtöbbször szereplő példa a *bőrijánoskodik*. A hagyomány szerint Bőr János a moldvai csángók körében részegeskedéséről ismert ember volt, akinek a neve viselkedését jelentve maradt fenn 'részegeskedik' értelemben. Kétségtelenül lehetnek ilyen alakulásmódú elemek is az igei használatú nevek között, de mivel ezek bizonyára jóval kisebb körben voltak ismertek és használatosak, mint a bibliai, metaforikus neveken alapuló igék, jelentőségük meg sem közelíti azokét. Ennek a szóalakítási módnak fontos sajátossága, hogy nemcsak igéket képezhetünk egy közösségben ismert ember valamilyen tulajdonságának neve által történő megjelenítésével, hanem főneveket is. A Borsszem Jankó című vicclap Mihaszna András nevű rendőralakja után, lett *andrás* vagy *andris* a rendőr egyik megnevezése a szlengben, a hóhért pedig *balimihály*-nak nevezik a hosszú ideig állami

ítélet-végrehajtóként működő Bali Mihály neve után. Ezek a példák is rávilágítanak a közszőként használt keresztnévek fontos sajátosságára: az adatok leggyakrabban a szlengből és a nyelvjárásokból származnak vagy keletkezésük pillanata ott ragadható meg leginkább.

Az igévé válásnak nemcsak szemantikai előzményeivel (a névszóvá válással) kell számolnunk, hanem morfológiailag is több fokozatban alakultak ki a mai alakok. Sok olyan kifejezést találunk (és ismét elsősorban a szlengben és a nyelvjárásokban), amely a köznevesült keresztnévet melléknévként vagy határozóként tartalmazza: *tiszta pista vagyok, pista lettem bele* 'fejvesztve beleszerettem', *palira vesz / fog valakit* 'kihasznál', *bele van pistulva* 'bele van', *jakab napot tart* 'egész nap a kocsmában iszogat', *légy daniel* 'magyarázd meg', *tamás vagyok ebben* 'nem hiszem el'. Ezekben és ezekhez hasonló kifejezésekben válhatott a keresztnév köznévi használatúvá és ezekből alakulhatott ki önálló igei használatuk. Figyelemre méltó, hogy a kifejezések nagyon gyakran a létigét vagy más tág szemantikai tartalmú igét tartalmaznak (*fog, vesz, tart, stb.*), és miután közszői jelentésük ezen igék hatására megszilárdult, igeként is használatossá váltak: *bepaliz, összepaliz, tamáskodik*.

Alapalakjukban a keresztnévek ritkán válnak igévé, leginkább akkor találhatunk ilyen példákat, ha a becézett alak igeként egyáltalán nem is fordul elő: *belukácsol* 'berüg', *ambrusoz* 'Ambrus névnapot ül, vagy részt vesz rajta', *dávidol* 'kornyikál, fülsértő hangon énekel', *gézázik* 'Gracidint alkohollal együtt fogyaszt', *megjakablik* 'megcsal', *vilmázik* '(a leszerelés közelségének okán) a többieket ugratja, fölényeskedik velük'. Ez összefügghet azzal, hogy a közszővé válás egyébként is gyakoribb a nevek becézett alakja esetében, hiszen ezek jelentésszerkezete a kicsinyítő-becéző képzők jelentése miatt eleve olyan irányba változhat meg, amely elvezethet a típusnévvé és ezen keresztül a köznévvé váláshoz.

E közszői csoport tagjainak pontos elkülönítését – mint a fentiekben már említettem – alaktani megformáltságuk teszi lehetővé, amelynek eszközei közül az igeképzőket kell legfontosabbnak kiemelni. A képzett alakok tipizálásához az *Új magyar nyelvtan* leírasi módszerét használtam (ÚMNY. 232–4).

Leggyakrabban a *-(V)z* és a *-(V)l* denominális képzőket fedezhetjük fel ezeken az igéken. Lényeges kiemelni, hogy igeképzés esetén már minden esetben a köznévi (főnév vagy melléknév) az alapja a képzésnek. Bár a *-(V)z* képző a *-(V)l* képzőnél termékenyebb (arányuk a vizsgált korpuszban 54 : 29), jelentésük legtöbb esetben fedi egymást, és azonos jelentésű párhuzamos képzések is gyakran előfordulhatnak: *istvánol, jánosol* 'István vagy János névnapot ünnepel, vagy részt vesz rajta', *istvánosz, jánosoz* 'ua.', *belukácsol, belukácsol* 'berüg, megrészegedik', *lucál, lucázik* 'házról házra jár, látogatózik'. Területi eltérések is megfigyelhetők a képzők használatában: a *Szegedi szótárban* például két kivételtől eltekintve csak *-(V)z* képzős alakokat találunk. Az egyik esetben van jelentéskülönbség a két alak között: a *balázsol* jelentése 'Balázs-áldásban részesít', a *balázsol*-é 'Balázs névnapot tart,

vagy részt vesz rajta', a másik esetben ezzel nem számolhatunk, ugyanis mind a *belukácsol*, mind a *belukácsol* jelentése 'berúg, megrészegeedik'.

A két képzőre általánosan érvényes szabályszerűségek az itt vizsgált jelenség esetében is érvényesek: az *-r*, *-l* végű főneveken a *-(V)z* képző használatos: *antaloz* 'Antal névnapot ül, vagy részt vesz rajta' *péterpáloz* 'Péter vagy Pál névnapot ül, vagy részt vesz rajta', *dömötöröz* 'részt vesz a Dömötör napon tartott juhászmulatságon', és ez a képző a jóval a gyakoribb a mássalhangzóra végződő tövek után is. Néhány kivétel: *dávidol* 'kornyikál, fülsértő hangon énekel', *jánosol* 'karácsonyban az Istvánokat énekszóval köszöntve feljár'. A *-(V)z* képző használatos – a tő típusától függetlenül – az újabban létrejött alakokban is: *cimmerferizik* 'szobát ad ki', *gézázik* 'kábitószerként Gracidint fogyaszt alkohollal', *hancúrmaniczik* 'közösül', *marokmarcsázik* 'önkielégítést végez', *zsuzsizik* 'védőt takarít'.

A *-(V)l* képző a keresztnévek esetén inkább magánhangzós tő után fordul elő: *kipistál* 'kikóstolgatja az ételt a konyhában', *katuskál* 'nőiesen viselkedik', de más példák is vannak rá: *jakabol* 'megcsal, rászéd', *elmihálylik* 'kifeslik, elmállik, elrongyolódik'.

Igen problematikus e két képző jelentésének meghatározása. A képző jelentésének megállapításakor természetesen figyelembe kell vennünk az alapszó jelentését is. Ez azonban a köznevesült keresztnévek esetében nem minden esetben adható meg pontosan. Jelentős számú csoportot alkotnak azok az igék, melynek jelentése az, hogy 'az alapszóban kifejezett névnapot ül, vagy részt vesz rajta': *annusoz*, *balázsoz*, *dömötöröz*, *vincézik*. Ha az alapszó keresztnévből alakult eszköz, tárgy neve, az ige jelentése 'az eszközzel végez valamit': *géza* 'Gracidin nevű gyógyszer', *gézázik* 'Gracidint fogyaszt', *miska* 'az úszásban segítőül a vízbe dobott fahasáb', *miskázik* 'miska segélyével úszik'. Gyakori 'az alapszóban kifejezethez hasonlóan viselkedik' jelentés: *jakabol* 'csalni, mint az Ótestamentumban Jakab', *pali* 'kihasználható, becsapható, hiszékeny ember', *bepaliz* 'becsap, átver'.

Viszonylag gyakori igeképző ebben a körben, a *-kVdik* és *-skVdik*. Az utóbbit magánhangzóra végződő tövek után használjuk: *intimpistáskodik* 'kíváncsiskodik', *katicáskodik* 'női dolgokba avatkozik'. A képzett szó jelentése 'valakinek a szerepében működik, valamiként (az alapszóban megjelölt módon) viselkedik: *antalkodik* 'bolondozik', *tamáskodik* 'hitetlenkedik', *bőrrjánoskodik* 'részegekedik', *mátéskodik* 'bolondozik'. A képzett alak értelmezéséhez azonban ismernünk kell a képzéshez alapul (morfológiai szempontból tőként) szolgáló köznevet.

Lényegesen ritkábbak ebben a csoportban azok a denominális verbumképzők, amelyek melléknévből képeznek igét. Az *-Vdik* és az *-Ul* jelentése 'valamilyen tulajdonságúvá kezd válni', megterheltségük azonban a keresztnévből alakult igék esetében is különbözik. A *-Vdik* kissé gyakoribb: *(el-/neki)andalodik* 'együgyüvé, hülyévé válik', *ellázárodik* 'elbetegedik, elnyomorodik'. Az *-Ul* csak a *Pista* melléknévi származékából képez igét: *megpistul* 'belehabarodik', *belepistul* 'beleszeret', *pistulni* 'beleszeretni'. E képző előtt a magánhangzó kiesik (*Pista* > *pistul*).

Érdemes azt is megvizsgálni, hogy az igeképző milyensége hogyan befolyásolja a szó jelentését. Előfordulnak olyan párhuzamos képzések, amelynek tagjai nem ugyanabban az értelemben használatosak: *balázsol* 'Balázs-napi áldásban részesít', *balázsoz* 'Balázs-napot ül, vagy részt vesz rajta', *mátézni* 'veszekedni', *mátékozni* 'bolondozni', *elmihálylik* 'kifeszlik, elrongyolódik', *megmihályosodik* 'megdöglik'. Az utolsó két esetben az igekötők perfektiváló szerepe erősen érvényesül. A jelentéskülönbséget a képzők és az alapszó különböző jelentései egyaránt magyarázzák.

Különleges esetben több képző is kapcsolódhat a tőhöz, de a második már mindig az igéhez járul, valamilyen deverbális képzőként: „Csak beszambárgatsz átlátszó blúzban és *elmacázgatsz* az ügyiratokkal” 'értéktelen, nem komoly munkát végzel'. Ez esetben is köznévi alapszó jelentéséből kell kiindulnunk: a *maca* jelentése 'lány, nő', 'divatos nő', 'szerető', 'nő, prostituált', sőt *macás* formában (csak nőre vonatkoztatva) van 'csinos, szép' jelentése is. A *macázik* ige 'nőzik' jelentése nem visz közelebb az *elmacázgat* jelentésének megfejtéséhez. Ezt leginkább úgy adhatjuk meg, hogy 'divatos, szép fiatal nő nem komoly, nem fontos munkát végez'.

Az igekötők a képzőkhöz hasonlóan fontos szerepük a szóalak morfológiai determinálásában. Leggyakoribb funkciójuk az igében kifejezett cselekvés befejezettségének kifejezése: *megjakabol* 'megcsal', *ellázárodik* 'elbetegedik, elnyomorodik', *belukácsoz* 'berúg, megrészegeedik', *elsanyiz* 'elront'.

Az igekötő jelentésmódosító szerepére számos példát találhatunk ebben a korpuszban. Jelentéstani szerepük fontosságát emelik ki azok a példák, amelyek jelentése igekötővel és anélkül eltérő: *palizik* 'fiúzik', *összepalizik* 'összejön fiú lánnyal', *bepaliz* 'félrevezet, becsap, rászed'. A jelentéstani különbség azonban ez esetben az alapszó eltérő jelentéséből is adódik, mivel az első két példa alapszavának jelentése 'fiú', míg a *bepaliz* a *pali* 'tapasztalatlan ember, károsult' jelentéséből vezethető le.

3.3.6. Testrésze neve

– emberi testrésze neve: *Ádám almája, ádám csutkája, ádámalma, ádámalmája, ádámotja, kisgyurka, ádámbök, ádámbütyök, ádámcsomó, ádámcsomója, ádámcsont, ádámcsúcs, ádámcsúcsa, ádámcsúcsája, ádámcsucska, ádámcsuka, ádámcsuma, ádámcsupka, ádámcsuta, ádámcsutika, ádámcsutikája, ádámcsutka, ádámcsutkája, ádámcsutkója, ádámfalása, ádámfalat, ádámgége, ádámgolyva, ádámgomb, ádámgombja, ádámgöcs, ádámgöcse, ádámgörcs, ádámguga, ádámkocsány, ádámkörte, ádámpájlíja, ádámtorzsa, ádámtorzsa, ádámtuskó, ádámvillája, éva-halálcsont, Évacsutka, évacsutak, kisgyurka, zsuzsika,*

– férfi nemi szerv fedőneve: *ádámfája, Ádám-pácája, flóriángyökér, gyurka, kisgyurka, jakab, jancsi, bőrjankó, keljfeljancsi, károlyka, péró, peti, pete, petkó, vak matyó, matyi, Marci Miska, jancsi, jancsika, pali,*

– női nemi szerv fedőneve: *icu, kata, kis Kati, kati, Hancúr Panna, Panni, pendzsi, Katipila, Pila,*

- nem emberi testrész neve: *dóranéni, kata, katakönyök, katakönyöke, kati-könyök, pete,*
- egyéb: *gizi.*

3.3.7. Hiedelem, népszokások, babonák

árpádbúcsú, balázsáldás, balázsjárás, balázsolás, borbálaág, demeterhét, demeterezés, dömötörözés, dömötörhét, ferenchét, gálhét, gergelyjárás, istvánozás, ivánka, jakabág, jakabfa, János áldás, János áldása, jános pohár, János pohara, jánosbor, János-kereszttség, jánosolás, jánosozás, szentjános, szent János tüze katalingally, katalinág, katalinbál, fehérluca, luca, lucakalendárium, lucakalendár, Luca kalendárium, lucanaptár, lucaág, lucaalma, lucabúza, lucadió, lucafa, lucagűgyű, lucagyally, lucakukorica, lucálás, lucáló, lucapénz, lucapogácsa, lucaszék, luca-széke, lucaszél, lucázás, lucázó, luccaasszony, miklósjárás.

3.3.8. Étél neve

- húsetél: *pálanya, katikönyök, kata, katakönyök, katakönyöke, jancsika, lacipecsenye,*
- édesség: *lucapogácsa, borzaskati, rigójancsi, borzaskata, borzsakati, katakönyök, borzaskatica, marcifánk, csintapista, szentmártonrétes,*
- kenyér, cipó: *döme, katakönyök, marci, miska,*
- bor: *borsca, bori, borika, boris, boris néni, lizi,*
- pálinka: *Áronlé,*
- egyéb: *palizab, istókpöcse, döme, majomgeci, gyuszi, korpallili, lizi, vak-marci, pálanya, pendzsi.*

3.3.9. Ruha neve

- kabátféle: *árpádka, atilla, atilla-kabát, Atilla-mente, buda, jancsika, józsi, nagyjózsi, sándor,*
- lábbeli: *dorci, dorcó, dorkó,*
- egyéb: *durkó, edegumi, kisjózsi, bóbaluca, mackó, manó, merci, mici, mici-sipka, micisapka.*

3.3.10. Játék neve

- csoportjáték: *ádámjáték, balázsolás, bugyboriborsca, dömézés, gyuri, gyurka, ivánolás, ivánozó, ivánosi, lucajáték,*
- tárgy: *keljfeljancsi, kukoricajancsi, fajankó, pétercigány, pálipuska, döme, keljfeljancsi, kukoricsjancsi, fajankó, pétercigány,*
- kártyajátékhoz kapcsolódó fogalom: *béla, ferkó, gyuri, gyurka, jakab, csókos Kristóf, máriás, dalommáriás, talonos máriás, Péter, sándor.*

3.3.11. Káromkodás, eufémizmus

– tréfás káromkodás, eufémizmus: *istók bárék, istók-bárékat, istókbáró, istókságát, jani, jankó, istenjankója, vendel,*

– bizonygatás, fogadkozás: *istókbáróuccse, Istók uccsa, istókuccse, bizistók, istókcicsi.*

3.3.12. Egyéb

pl. *andortea* ('gyógytea'), *istvánózás* ('István-nap tartása'), *jánosozás* ('János nap tartása'), *jánoskaeresztés* ('a hajósok János napi szokása'), *Katalin vására* ('Katalin-napon tartott vásár'), *katalinbál* ('Katalin napján tartott bál'), *katalánvirág* ('fafaragás és/vagy hímzés motívuma'), *katalinvirág* ('ua.'), *katicaközepes* ('ua.'), *katóka* ('ua.'), *jánosbácsi* ('ua.'), *katica* ('ua.') (esetleg *katicavirágos*, 'ua.'), *istvánózó ének* ('István-napi köszöntő ének'), *jancsibank* ('hetenkénti befizetésre alapított takarékpénztár'), *péterke* ('kelés', 'makacsság'), *katika* ('patika'), *matyi* ('matematika'), *matyika* ('ua.'), *hüvelyk matyi* ('önkielégítés'), *mátyástojás* ('Mátyás-napján tojt tojás'), *mátyásugrás* ('szaladás; szökőnap'), *palkó* ('fing'), *pálostojás* ('záptojás'), *pálfing* ('parfüm'), *pálfordulás* ('hirtelen változás'), *pálkő* ('paulit'), *peteszek* ('tojássárgája'), *fű-pete* ('vadkacsa tojása'), *peti* ('ötös'), *petró* ('petróleum'), *péró* ('pénz'), *péterbácsi* ('kímélet, kegyelem'), *péterszeg* ('fenyődeszkában lévő kemény csomó'), *péterfillér* ('a híveknek a pápai szék számára felajánlott önkéntes szeretetadománya'), *péterolaj* ('petróleum'), *szentpéterolaj* ('ua.'), *padrakatyi* ('modern tánc'), *katanéni feje* ('göröcsös fahasáb'), *katicavirágos* (őszi katicavirágos hímzsminta), *katicabogár* ('autófajta'), *übergergely* (ném. 'über cziker', 'túldíszített').

3.4. Az előtagok vizsgálata

Az összetételek szerkezeti elemzésekor megállapítottuk, hogy keresztnévi eredetű elem leggyakrabban utótagként vagy jelzővel áll. Az összetételek nem keresztnévi eredetű előtagjai közül a különösen érdekes eseteket emelem ki.

A legtöbb összetétel könnyen értelmezhető. Átlátszónak nevezem azokat, amelyekben az előtagként szereplő szó a köznyelvben is megvan és a kifejezésben köznyelvi jelentésében szerepel, pl. *lustakati, mitugrászjancsi, nyalipali, földnélkülijános.*

Az előtag lehet alaki vagy jelentésbeli tájszó, pl. *habrinkagyuri* 'gyorsan, hadarva beszélő férfi' (TESz.: *habar* v. *habri* 'szaporán beszélő, hadaró'), *pacuha maris* 'rendetlenül öltözött kislány' (TESz.: *pacuha* 'lusta, lompos'), *futrikati* 'eleven, mozgékony kislány' (TESz.: *futri* 'eleven, mozgékony, futkározni szerető lányka, szeleburdi, kapkodó lány'), *péntőkata* 'sok alsós szoknyát hordó nő' (MNYTK. 170: 162: *péntő* 'alsós szoknya'), *kujakmarci* 'kis termetű, bátor férfi' (ÚMTsz.: *kujak* 'ököl'), *sárgyókavica* 'sápadt arcú, beteges' (MNYTK. 170: 163: *sárgyóka* 'beteges, sápadt'), *hüökkömjankó* 'kis termetű, hüvelyknyi férfi' (*hüökköm* 'hüvelykem, hüvelykujam'), *csergesári*

'gyors beszédű asszony' (a *cserge* feltehetően a *csörög* igének a régies, *-e* képzővel alakult folyamatos melléknévi igenévi alakja).

Előfordul, hogy a szó megértéséhez egyéb valamilyen előismeret szükséges, pl. *krumplijancsi* 'pénzügyőr, finánc' (a *krumpli* / *krumplivirág* a katonai egyenruhán lévő rangjelzés neve), a *rodamári*, *milimári* elnevezések megértéséhez pedig ismernünk kell a *rodázik* ige 'prostituált ügyfelet keresve sétálgat, strihel' jelentését, illetve tudnunk kell azt, hogy a *milimári* elnevezés előtagja a ném. *Milch* 'tej' szó, és hogy a német eredetű lakosság körében pedig gyakori volt a *Mári* becealak. A *vészémkata*, *cigánypéter*, *bőrrjánoskodik* kifejezések pedig a források szerint élő személyek tulajdonságain alapulnak, ezért ha nem ismerjük a személyeket, nem tudjuk, mit jelent a szó.

Néhány esetben jellemző, hogy ugyanahhoz az előtaghoz vagy jelzőhöz két különböző névalak kapcsolódik, jelentésük ilyenkor általában nem ugyanaz, pl. a *cigánypéter* jelentése 'ápolatlan, szutykos, mocskos', a *cigánypistá-é* 'együgyű, félkegyelmű.' A *kiskati* a női nemi szerv fedőneve, a *kiskatica* jelentése viszont 'katicabogár'. Ugyancsak ez a *büdösbence* jelentése, az ugyanolyan előtagú *büdöskati* viszont 'muskáтли'-t jelent.

Az előtag azonban előfordul, hogy más utótaghoz kapcsolódva is ugyanazt jelenti, pl. a *bödekata* és a *bödebence* jelentése is 'katicabogár', és ugyanúgy 'utcás, csavargó' az *utcakati*, az *utcapista* és az *utcapeti* jelentése is. Kulacs a *vörösjanó*, *vörösgyurka* és a *vörösgyörgy* jelentése is.

Ha a keresztnévi eredetű előtagokhoz ugyanaz a közszó kapcsolódik utótagként, a jelentéseik nagyon különbözhetnek, pl. a *palibácsi* jelentése 'rendőr', a *jánosbácsié* 'blúz díszítőmotívuma', a *péterbácsi* pedig 'kegyelem' értelemben használatos. Egy-egy alak ismeretéből tehát nem vonhatunk le messzemenő következtetéseket egy másik hasonló szerkezetű és esetleg ugyanazt az elő- vagy utótagot tartalmazó alak jelentéséről: a keresztnévi eredetű elem konnotációja, a névadó közösség, a nyelvterület sajátosságai ugyanis mind befolyásolhatják egy összetétel jelentését.

3.5. A népetimológiával alakult kifejezések

A névtár anyagában a következő népetimológiával alakult kifejezést találhatjuk:

'alkoholista': *alkoholpista*, 'balin, balinhal': *bálinthal*, 'baptista': *bagópista*, *bakpista*, *vakpista*, 'bazzalikom': *buzijankó*, 'bugyipista': *bugylibicska*, 'cempelasszony' ('a menyasszony rokonságához tartozó asszony, aki a lakodalommal kapcsolatos kelengyeszállításkor a kelengyére felügyel'): *benceasszony*, 'cukrász': *cukor palkó*, 'ételfajta': *álivánka*, 'ferbli': *ferkó*, 'géppisztoly': *géppista*, *géppistván*, *géppityu*, 'géppisztolyos lövészkatona': *géppityus*, 'hites matematikus': *hityimatyimókus*, 'kárókatona': *károlykatonája*, 'káromkodás': *istókbárék*, *istókuccsa*, *bizistók*, *istókpöcse*, 'katángkóró': *katakóró*, 'kataplazma': *katapala*, 'kiadó szoba': *cimmerferi*, 'szobát ad ki': *cimmerferizik*, 'klorofom': *klári*, 'marcipán': *marcifánk*, 'marihuána': *marcsi*, *maresz*, *marika*, *mariska*, *marihónalja*, 'Mezőkövesden vagy a környékén élő ember': *matyó*, 'őszi szilvafajta, besz

tercei szilva': *berciszilva*, 'palacsinta': *csintapista*, 'pallos': *páloskés*, 'patika': *katika*, 'paulit vagy pala': *pálkő*, 'petrezselyem': *petruska*. 'petróleum': *petró*, *péterolaj*, *szentpéterolaj*, 'presbiter': *fülespéter*, 'részeg, ittas': *matyókás*, 'Rhodeus amarus': *petikehal*, *szentpéterhala*, 'rubiánka': *ribijankó*, *bodorjankó*, *bodrijankó*, 'szocialista': *coki-miska*, 'talonos máriás, ulti': *dalommáriás*, 'über cziker' ('túldíszített'): *übergergely*, 'zászlós': *lászlós*.

SZENDREY dolgozatában (1936) számos további népetimológiával alakult, köznevesült keresztnévet tartalmazó kifejezést sorol fel, pl. (az általam is említettekén kívül) *gábor* 'farkas', *alár-miska* 'anarchista', *laci-fikálás* 'klasszifikálás', *szaladj-klári* 'szalalkáli', de ő ezeket és a véletlen egyezéseket (pl. *sári-virág*: *sári* 'sárga'), játshi szóképzéssel és szójátékkal alakult kifejezéseket (pl. *árpika* 'árpa', *boriska*, *boris* 'bor'), a vallásos eufémizmusokat, általános alanynak megfelelő kifejezéseket (pl. *senki pál* 'senki', *kismiska*, *sipka-miska* 'semmi') nem tartja a magyar köznevesült keresztnévek közé valóknak. Ha azonban szigorúan leíró szempontból vizsgáljuk a szavaknak ezt a csoportját, eltekintve a szó keletkezés módjától (átértelmesítéstől vagy népetimológiától), mindenképpen ide tartoznak, hiszen a szó konnotációjába ez a jelentéssík is feltétlenül beletartozik (ha nem így lenne, az ilyen kifejezések nem jöhettek volna létre). Bár a felsorolt adatmennyiség kevésnek tűnhet (a vizsgált névanyagnak ez kb. 3 %-a), mindenképpen vizsgálatra méltó szócsopotról van szó, hiszen kitűnően nyomon követhetjük rajtuk a jelentésváltozások egyik mozgatóját, az analógiát.

A népetimológiás átalakulás általában idegen nyelvből származó szavak esetén következik be, amikor a beszélőben igény támad arra, hogy egy etimológiailag nem áttetsző szónak újfajta motivációt adjon, vagyis egy másik, vele összeesengő szó jelentését magyarázza bele és ennek érdekében a szó hangalakját a vélt rokonhoz igazítja (HADROVICS 1992: 79, HOFFMANN 1993: 140). Ilyenkor nyilvánvalóan olyan nyelvi elemhez próbálják hasonlónvá tenni az eredeti szót, ami közismert és hangalakjuk is hasonló, pl. *presbiter* > *fülespéter*, *baptista* > *bakpista*, ném. *Zucher Bächer* > *cukor palkó*, szb. *pitka* > *petikehal*.

Gyakori az is, hogy egy furcsa hangzású vagy nehezen kimondható szót alakítanak át, ez gyakran tréfás hangulatúvá (sőt nem egyszer lekicsinylővé vagy csúfolódó jellegűvé) is teszi a szót, pl. *hityi-matyimókus*, *bagópista*, más esetben viszont humoros voltuknál fogva éppen oldják az előtag (vagy az eredeti szó) jelentésének komolyságát, pl. *alkoholpista*, általában azonban csak a humoros, tréfás jellegük érződik, pl. *bugyipista*, *csintapista*.

A *petró* 'petróleum' jelentése kialakulásának oka az lehetett, hogy a népnyelvben régen is és ma is elterjedt a petróleum rövidebb, *petró* alakja, ami egybeesett a *Péter* (régébbi) *Petró* becéző alakjával. Emiatt a két nevet egymásra vonatkoztatták, és létrehozták a *Péter* névhez kapcsolódó többi 'petróleum' jelentésű szót: *péterolaj*, *szentpéterolaj*.

A *matyó* keletkezésében közrejátszhatott a Mezőkövesden kedvelt *Mátyás* név gyakori *Matyók* becéző alakja. A környékbeliek a *Matyók* nevet ragasztották a mezőkövesdiekre gúnynévként, később

a többes szám jelének felfogott *-k* elhagyásával megalkották a *matyó* alakot (TESz.). A jelentése annyira negatív volt, hogy kialakult 'gyámoltalan, alkalmatlan', illetve 'csalfa, hazudozó' jelentése is. A csúfolás indítéka nem világos, de az biztos, hogy a *Matyók* személynév Mezőkövesd környéki divatjára vonatkozott. Egyébként a negatív konnotáció nem maradt tartós: a városban ma is nagyon gyakori becéző névként és alapalakja családnévként is. A *matyókás* 'ittas' jelentésű szó tréfás alakulásmódjában minden bizonnyal a *pityókás* hasonló jelentésű szó is közrejátszhatott, ennek tréfás átértelmesítésével jöhetett létre.

A népetimológiával létrejött alakok általában a következő jelentéstípusokba sorolhatók:

- ember megnevezése: *fülespéter, bakpista, vakpista, bagópista, cukor palkó, hityimatyimókus, benceasszony, alkoholpista, géppityus, matyó, coki-miska, lászlós,*
- növénynév: *buzi-, bodri-, bodorjankó, katapala, katakóró,*
- állatnév: *petikehal, szentpéterhala,*
- tárgy: *bugyipista, páloskés, géppista, gépistván, géppityu,*
- étel: *csintapista, berciszilva, istókpöcse, álivánka, marcifánk, petruska,*
- káromkodás: *istókbárék, istókucsa, bizistók,*
- egyéb: *szentpéterolaj, péterolaj, petró, katika, cimferi, cimferizik, marcsi, maresz, marika, mariska, marihónalja, klári, pálkő, petró, péterolaj, szentpéterolaj, ferkó, dalommáriás.*

Ezek a kifejezések szerkezetüket tekintve lehetnek önállóan álló keresztnevek, pl. *petró, katika, matyó*, állhatnak képzővel is, pl. *matyókás*, de sokkal gyakoribbak összetételek tagjaként, ritkábban előtagként, pl. *péterolaj, petikehal, benceasszony*, leggyakrabban azonban utótagként vagy jelzővel állnak, pl. *géppityu, vakpista, csintapista, fülespéter, cukor palkó, bodorjankó*. Azt láthatjuk tehát, hogy a rezemantizációval létrejött alakok között is az egész korpuszban leggyakoribb jelentéstípus és szerkezet a jellemző, vagyis működik a nyelvváltozások legtipikusabbika, az analógia. A nyelvhasználók a közszóvá vált keresztnevek mintájára egy már létező és gyakori szerkezeti és jelentéstípushoz közelítik a számukra nem vagy nehezen érthető, értelmezhető hangsort. S az sem véletlen, hogy a nyelv legdinamikusabban változó rétegéből, a nyelvjárásokból (*petikehal, dalommáriás, bodorjankó, marcifánk, katapala, bugyipista, hityimatyimókus, benceasszony*) és a szlengből (*géppityu, mariska*), illetve a diák- és a gyermeknyelvből (pl. *alkoholpista, csintapista, katika*) mutatható ki a legtöbb ilyen alak.

3.6. A szemantikai elemzés főbb tanulságai

1. A vizsgált adatok 12 nagyobb jelentéstípusba sorolhatók.
2. A keresztnévi eredetű közszói alakok leggyakrabban az embert és annak valamilyen tulajdonságát nevezik meg. Ez a csoport nemcsak az ide tartozó adatok számát tekintve a legnagyobb, hanem változatosságát és a névalakok számát tekintve is messze kiemelkedik a többi közül.

3. A keresztnévi elem funkciója ember megnevezéseként az, hogy az (általában az előtagban megnevezett) tulajdonságot nemhez kösse. Az emberre vonatkozó kifejezések ilyenkor „valamilyen tulajdonságú férfi vagy nő” értelemben szerepelnek.

4. Az egyes jelentéstípusoknak meg tudjuk határozni a jellegzetes neveit.

5. A reszemantizációval létrejött alakok a leggyakoribb jelentés- és szerkezeti típusok analógiájára jönnek létre.

Összegzés

Dolgozatomban magyar keresztnevek jelentésváltozásnak elemzése során kialakítottam egy olyan elemzési modellt, mely alkalmazható a többi névtípus köznevesült alakjaira is. A köznevesülést a korábbi szakirodalomtól eltérően nem jelentéskapásnak vagy -nyerésnek értelmezem, hanem a különböző névtípusok jelentésszerkezetében a konnotatív jelentés javára bekövetkezett változásnak.

Dolgozatom két részből áll. Az első részben áttekintettem a tulajdonnévről eddig írottakat, nagy figyelmet fordítva a tulajdonnév jelentéséről és jelentésváltozásáról szóló szakirodalomra. Megállapítottam, hogy a tulajdonnévnek eddig nem sikerült minden tekintetben kielégítő meghatározást találni, viszont sokan hangsúlyozzák olyan tényezők meghatározó voltát (nyelvhasználati körülmények, szociokulturális ismeretek és minták), melyek túlmutatnak a tulajdonnév tisztán nyelvészeti/nyelvi értelmezhetőségén. Igyekeztem időrendben feldolgozni az egyes korábbi keresztnevi eredetű közszóállományt, és kitértem egyrészt az eközben jelentkező problémákra (pléldául a jelentésváltás és jelentésváltozás, illetve a szófajváltás és szófajváltozás jelenségének elkülönítése), másrészt a köznevesülés általános jellemzőinek bemutatására. Megvizsgáltam azokat a tényezőket is, amelyek közre játszanak abban, hogy egy egyén vagy közösség felismerje egy eredetileg tulajdonnévi elem aktuális (adott szituációban és kontextusban való) nem névi használatát. Megvizsgáltam és példákkal megvilágítottam a konnotáció, előismeretek és a szituáció és kontextus szerepét ebben a változásban. Dolgozatom első részének legfontosabb megfigyelései: a köznevesülés jelentésváltozás, a jelenség legfőbb oka a tulajdonnév konnotatív jelentésének (a névhez fűzött asszociációk, konnotációk) túlsúlyba kerülése. A változás minden tulajdonnév-típust érint, de fokozottan kell számolnunk e tendencia beindulásával a többi típusnál emocionálisan jóval is telítettebb keresztnevek esetén. Minden nyelv tulajdonneveit érinti ez a változástípus: erre szakirodalmi és szótári adatok is utalnak, a finn és észt nyelvben végzett összehasonlító elemzés pedig arra világít rá, hogy a származékszavaknak ugyanazokkal a szerkezeti és jelentéstípusaival számolhatunk más nyelvekben is, mint a magyarban.

Dolgozatom második részében 396 magyar keresztnév 2200 közszói (főnévi, melléknévi, névmási és igei) származékának vizsgálatából vontam le következtetéseket. Az áttekintő elemzésből kiderült, hogy a nevek keresztnévként való megterheltsége és a köznevesülési hajlam összefügg: a leggyakoribb nevek mutatják a legtöbb és legváltozatosabb közszói származékot. Valamivel több férfinév vesz részt a jelenségben, mint női név, az alapalakok és alakváltozatok közül pedig a becézett alakok gyakoribbak. A női nevek esetén gyakoribb az alakváltozatok köznevesülése, a létrejövő származékok domináns szófaja pedig mindkét nem esetében a főnév. A szerkezeti elemzés kimutatta, hogy kb. hasonló arányban jelentkeznek keresztnevi eredetű elemek összetételek elő- és utótagjaként, valamint önállóan. A becézett alakok mutatják a legváltozatosabb szerkezeti típusokat, az igelakok leggyakoribb képzői a $-(V)z$, $-(V)l$ és az $-s$. A szemantikai elemzés során kiderült, hogy ezek a származékok leggyakrabban

embert vagy annak valamilyen tulajdonságát nevezik meg, a keresztnévi elem funkciója igen gyakran csupán az előtagban megnevezett tulajdonság nemhez kötése.

Dolgozatom szótár részében az általam vizsgált 396 magyar kereszt- és becenév közül 28-nak a közszoói származékait közöltem szócikkekben. A nevek kiválasztása során fontos szempont volt, hogy a bemutatott adatok jól tükrözzék az egész anyagra jellemző tendenciákat. Emiatt két névcsoporthól válogattam: be kívántam mutatni azokat a férfi- és női neveket, amelyek igen gyakran köznevesültek és több nyelvi rétegből is kimutathatóak alakjaik, változatos a jelentésük és szerkezeti típusaik között is csaknem mindegyik vizsgált formára találunk példát. A válogatás másik szempontja az volt, hogy azokat a neveket is bemutassam, melyeknek kevés közszoói származékuk van. Az egész anyag keresztnévállományának sajátosságait tükrözik a kiemelt nevek is: többségben vannak ezek között is az alakváltozatok.

A névtár a feldolgozott 28 keresztnév köznévi és igei alakjait betűrendbe állított szócikkekben közli. A szócikk első pontja az adott névre vonatkozik, annak történetét, családnévként való előfordulását adja meg. A második pontban a név köznévi alakjai jelennek meg. A vizsgált nevek igen gyakran szerepelnek szólásokban és közmondásokban (elsősorban önállóan, ritkábban jelzővel), de nem feltétlenül köznévi értelemben, fontos volt ezek bemutatása is. A köznévi alakok besorolásának alapja a szó szerkezete volt: külön pontba került ezek alapján a név önálló, elő- és utótagként, illetve névszoói képzett alakban való előfordulása. A szócikk harmadik pontja az igei előfordulásokat sorolja fel.

Summary

In my dissertation, I attempted at forming a model of analysis which can be applied to the common forms of other onomastic types, too. As opposed to former literature, the process of proper names' appellativisation is not interpreted as becoming meaningful by me but I approach this as a change in the semantic structure of different types of names for the benefit of connotative meaning.

My dissertation consists of two parts. In the first part I survey the literature on proper names, with special attention to that on the meaning and the semantic changes of proper names. I concluded that although there never had been a totally satisfactory definition found for proper names, many people stress on the determinative nature of such factors (conditions of language use, sociocultural knowledge and patterns) which are beyond the purely linguistic interpretation of proper names. I was to process the former collection of common names of proper origin in chronological order and I touched upon problems emerging during this (eg., differentiating semantic shift from semantic change and word class shift from word class change) as well as on the presentation of general characteristics of appellativisation. I also examined those factors which help an individual or a community to recognise the non-proper-name usage of an element being originally a proper name (in a given situation and context). I also examined and gave examples for the role of connotation, previous knowledge, situation and context in this change. The most important conclusions of the first part of my dissertation are the following: appellativisation is a semantic change the most important reason of which is the gradual predominance of the connotative meaning of proper names (associations and connotations in relation with the name). The change relates to all types of proper names but we have to take this tendency into account in case of given names which are more charged emotionally than the other onomastic types. This type of change concerns the proper names of every language as referred to by data from the literature and from dictionaries. The comparative analysis in the Finnish and Estonian shows us that the same types of structure and meaning of derived words appear in other languages than Hungarian, too.

In the second part of my dissertation I came to certain conclusions on the basis of an examination of the appellative (nominal, adjectival, and verbal) derivations of 396 Hungarian given names. As it turns out from the chapter 'General Analysis', there is a correlation between the frequency of certain given names and the tendency for appellativisation: most frequent names show the most and the most various appellative derivations. There are more male names involved in this process than female ones and the nick forms are the most frequent of all basic forms and variants. In case of female names it is more frequent that variants appellativise and the predominant word class is that of nouns in case of both genders. As the chapter 'Structural Analysis' has shown, elements of given name origin have the same ratio as anterior or posterior constituents of compounds or as individual elements. Nick forms

show the most diversified structural types. The most frequent derivative affixes of verb forms are -*(V)z*, -*(V)l* and -*s*. During the 'Semantic Analysis' it turned out that these derived forms are mainly the denominations of man or some human feature and the function of the element of given name origin is only to relate the feature as referred to by the anterior constituent to a gender.

In the dictionary, I selected 28 names of all that had served as the basis of my examination; I present their origins and the structure and meanings of their appellative derivations in dictionary entries.

Szótár

1. Az adatgyűjtésről

A névtár alapja az *Új magyar tájszótár* első három kötetének több mint 700 köznevesült keresztnévet tartalmazó adata. Mivel az adatgyűjtés lezárásáig csak az ÚMTsz. első három kötetének (A–M) átvizsgálására nyílt lehetőség, a negyedik kötet már ezután jelent meg, a további gyűjtést először a tájszótárak, majd a diakrón és szinkrón normatív szótárak átvizsgálásával folytattam, s végül rétegnyelvi szótárak, adatgyűjtések, a Nyelvőr szóközlései zárták a sort. Az ÚMTsz. három kötetén kívül elsősorban 32 rétegnyelvi, szak- és regionális szótár anyagát dolgoztam fel (ezek az irodalomlistában a feldolgozott források között szerepelnek), majd az itt talált anyagot kerestem vissza a többi szótárban és a folyóiratokban.

A dolgozatomban közzéadott szótár az általam vizsgált 396 magyar keresztnév és becenév közül 28-nak tartalmazza közszoói származékait. Az adatgyűjtést csak lezártam, de nem fejeztem be, hiszen például HAJDÚ MIHÁLY közelmúltban megjelent monográfiája is sok, a névtárban nem szereplő adatot tartalmaz, melyet már nem tudtam a szócikkbe szerkeszteni. S mivel egyébként is igen produktív szóalkotási módról van szó, melynek segítségével a régi névkincs bázisán folyamatosan jönnek létre új szavak, szótárunk nem törekedhet teljességre, csupán egy a korábbiaknál szélesebb körű adatgyűjtésre és feldolgozásra.

A szócikkek válogatása során fontos szempont volt, hogy a bemutatott adatok jól tükrözzék az egész anyagra jellemző tendenciákat. Emiatt két névcsoporthoz válogattam: be kívántam mutatni azokat a férfi- és női neveket, amelyek igen gyakran köznevesültek (és általában több nyelvi rétegből is kimutathatóak alakjaik), változatos a jelentésük és szerkezeti típusaik között is csaknem mindegyik vizsgált formára találunk példát. A válogatás másik szempontja az volt, hogy azokat a neveket is bemutassam, melyeknek (mert egyébként keresztnévként is ritkák) kevés közszoói származékuk van. Az egész anyag keresztnévállományának sajátosságait tükrözik a kiemelt nevek is: többségben vannak ezek között is az alakváltozatok.

2. A helyesírásról

A különböző forrásokban gyakran más helyesírással találjuk meg ugyanazt a kifejezést. A leggyakoribb eltérések:

- ha a szó önállóan szerepel, gyakran nagybetűvel írják, pl. *Gyurica, Jani*,
- ha jelzővel áll vagy összetétel utótagjaként:
 - a keresztnévi eredetű elemet nagybetűvel írják, pl. *vak Matyó*,
 - mindkét tagot nagybetűvel írják, pl. *Erős Jancsi*,

- mindkét tagot nagybetűvel és kötőjellel írják, pl. *Móci-Palya*,
- mindkét tagot kisbetűvel de kötőjellel írják, pl. *nyali-pali, vörös-gyurkó*.

A *szent-* előtagú összetételek írásmódja rendkívül változó: pl. *szentgyörgyvirág, szentjánoskenyér, szentjános pohara, szent-György gomba, szent-János-tüze, Szent Péter olaj*. A magyar helyesírás szabályai szerint az összetételt kisbetűvel kezdjük, és az alkotóelemeket egybeírjuk, ha a személynév és köznévi együtteséből köznévi lett (AkH. 168). Mivel a köznevesülés lassú folyamat, az írásformák egy ideig ingadozhatnak a nagy kezdőbetűs tulajdonnévi és kis kezdőbetűs közzsói formák között. Az írásmódváltásra általában akkor kerül sor, ha a köztudatban már széles körben végbement a köznévvé válás (201). Munkám szótári részének elsődleges célja az adatok összegyűjtése és egybeszerkesztése volt, a források eredeti írásmódján nem változtattam. Ha egy adatot több forrás is közöl, az elsőként említett forrás helyesírásának megfelelően rögzítettem az adatot.

Mivel a helyesírás nem minden esetben tükrözteti biztosan, hogy egy kifejezés szintagmaként vagy szóösszetételként értelmezhető-e, és ezt az egyes szótárak alapján nem lehet biztosan eldönteni (hiszen ez objektív paraméterekkel nem is minden esetben adható meg), célszerűnek tűnt a jelzővel vagy jelzős összetételek utótagjaként álló köznevesült keresztnéveket együtt vizsgálni.

3. A szótár használatáról

A névtár a feldolgozott 28 keresztnév köznévi és igei alakjait betűrendbe állított szócikkekben közli. Néhány esetben két keresztnévi alak (általában becézőnév) kapcsolódik össze, pl. *Móci-Palya, katipila, péterpáloz*. Ezeket minden esetben az előtagban szereplő keresztnévhez soroltam.

A szócikk első pontja az adott névre vonatkozik, annak történetét, családnévként való előfordulását adja meg. A második pontban a név köznévi alakjai jelennek meg. A vizsgált nevek igen gyakran szerepelnek szólásokban és közmondásokban (elsősorban önállóan, ritkábban jelzővel), de nem feltétlenül köznévi értelemben. A nevek ilyen jellegű feldolgozásához leggyakrabban O. NAGY GÁBOR *Magyar szólások és közmondások* (1966) című könyvét használtam. Ha egy szólás mellett nincs külön forrás megnevezve, akkor ebből a gyűjteményből származik. A köznévi alakok besorolásának alapja a szó szerkezete volt: külön pontba került ezek alapján a név önálló, elő- és utótagként, illetve névszói képzett alakban való előfordulása.

A szócikk harmadik pontja az igei előfordulásokat sorolja fel.

Mivel a köznévi alakok forrásaiban nem minden esetben szerepelt stílusminősítés és a feljegyzés helye (például a Nyelvőr szóközléseiben és névgyűjteményeiben ezek rendre hiányoznak), azilyen típusú megjegyzések ebben a névgyűjteményben sem szerepelnek mindenhol. Ha a forrás megadja, igen gyakran a közismert rövidítéseket használom (pl. *nép., ritk., tréf., pejor., táj.*). Annak az adatnak a forrásaként, mely adatközlőtől származik, az *éa.*, azaz élőnyelvi adat rövidítést használtam. Az *Új magyar tájszótár*ból és néhány folyóiratból származó adat esetében megadták a gyűjtés helyét is. A

köznevesült keresztnév adatolásának helyét (pl. Vác, SZENDREY 1936: 255) és a nyelvtörténeti adatok esetén lényeges első feljegyzés időpontját (pl. 1793: TESz.) a forrás előtt közlöm.

ANDOR

1. Az *András* név régi *Andorjás* formájából rövidült, de lehetett a régi magyar *Andornak* keresztnév rövidülése is. Az *Andornak* az *Andronicus* név magyarosított alakja (LADÓ 130, LADÓ-BÍRÓ 29). Családnévként 1453-ból adatható *Tomas Andor* alakban. Az RMCsnSz. szerint az *András* régi egyházi személynév *Andorjás* változatának rövidült becézőnevéből, az *Andor*-ból származó apanév. Ennek képzett alakjai (az *Andorka*, *Andorkó*) is megjelentek családnévként (Oklsz.).

2. Népi gyógyszer neve az *andortea* (Herba Marubii) (ÚMTsz.).

BANDÓ

1. Az *András* név önállósult becézőjéből származó keresztnév. Fejlődésének útja: *Andó* > *Andó-Bandó* > *Bandó* (LADÓ 136, LADÓ-BÍRÓ 35).

2. *Bandó* az ostoba, együgyű, ügyefogyott ember neve (MTsz.), de tárgynévként is gyakori, pl. 'díszítésként használt, szalagszerű ruhaszegély' (ÚMTsz.), 'bőszájú, hasas korsó' (MTsz.), 'nagy, szájas korsó' (Nyr. 11: 238) jelentésekkel.

FRICI

1. A *Ferenc* vagy a *Frigyes* -i képzős becézett alakja (LADÓ 158–9, LADÓ-BÍRÓ 57–8, HAJDÚ 85).

2. A prostituáltat dolgoztató férfit a szlengben ritkán *frici*-nek is nevezik (SZABÓ 1999).

GERŐ

1. A *Gergely* és a régi magyar *Gerhard* (ma: *Gellért*) csonkult formájának -ő kicsinyítőképzős származéka. Más vélemény a *Gervasius* (ma: *Gyárfás*) névből származtatja, de ez a származtatás nem valószínű (LADÓ 162, LADÓ-BÍRÓ 61, HAJDÚ 80). Az RMCsnSz. szerint a *Gergely* becézőjéből önállósult *Gerő* ~ *Gyerő* régi egyházi személynév családnévként először 1440-ből adatható *Gerew* alakban. *Gero* Ø formában 1587-ben jelent meg. Képzős alakban is megjelenik családnévként, először 1441-ben *Gerewfy*, *Gerewfy* alakban. E funkcióban apanév

2. A börtönszlengben a *gerő* az irigy ember elnevezése (SZABÓ 1999).

ILONCA

1. Az *Ilona* képzős becézett alakja (LADÓ 63).

2. *Ilonca* a neve a szőlő hajtásaiban és leveleiben kárt tevő zöldes színű, fekete fejű hernyónak (Nyírábrány, Viss, ÚMTsz.).

JANCSI

1. A *János* név becézett változata (LADÓ 173, LADÓ-BÍRÓ 72, HAJDÚ 93, SzegSz., SzamSz.). Becézőnévként való első említése 1697-ből származik: *Jancsit* (Oklsz.). Családnévként a RMCsnSz.

Nicolaus Janczy alakban említi először (1549). Későbbi előfordulásai: *Janchy* (1551), *Janchj Istuan* (1590), *Jancsi Geörgyai* (1596), ezek a *Jancsi* becézőnévből származtathatók. Családnévként apanév.

2.1. A *jancsi* köznévként nyelvjárásokban igen gyakori. Önálló előfordulásait a különböző szótárak különbözőképpen értelmezik. Az MTsz.-ben jelentése 'takács szerszám, amellyel a vetélőt fölveszik' (Torontál megye). Az ÚMTsz.-ben több értelemben is szerepel: 1. '40–50 cm hosszú, kétágú fadarab, amely a boglya felemeléséhez használt rúd megtámasztásához szolgál' (Hajdúszovát, Szegvár, Kiskunfélegyháza), 2. 'a fonállal teli orsót tartó faállvány' (Őrszentmiklós, Budapest vidéke), 3. 'faragószék' (Kiskunság), 4. 'a fenékhorgok könehezéke' (Foktő), 5. 'a gyümölcsben élő kukac' (Nagyszalonta, Kolozsvár), 6. 'kisfiú hímveszője' (tréfás értelemben Nagyszalontán), ezt a jelentését SZENDREY is megadja (1936: 256), 7. 'nyúl', Lovászpatonán futó nyúl után kiáltják a gyerekek: „*Jancsi gyere vissza, itt hattad a pipádod!*”

A *jancsi* más források (Nyr. 44: 404, SZENDREY 1936: 252, a TESz. *geci* címszavánál) szerint is lehet 'penis' jelentésű is, méghozzá nyilvánvalóan 'kis penis, gyerekbögyőrő', mint a közismert dalban: „*Hej, Jancsika, Jancsika, Mért nem nőttél nagyobbra, Lettél volna katona*” – idézi BERNÁTH BÉLA (1986: 170).

A MNyA.-ban 'kukac' értelemben is szerepel.

Szegedről is megadják több jelentését is: 1. 'ladikban heverő kis karó', 2. 'kis karó, amelyet mérnökök, kubikusok terület kijelölésére ütnek a földbe', 3. 'kertbe, szántóföldbe leszúrt kereszt alakú lécsík, amelyre rongyokat aggatnak, hogy emberformájával elriassza a madarakat', 4. 'ácsok szerszáma, más néven lécsík' (SzegSz.). Ugyancsak a ebben a szótárban szerepel a *szoldát* név, amelynek jelentése: 'vasállvány, amelyre olyan vasrúd végét helyezik, amelynek másik részét a kovács éppen a tűzben formálja. Más néven *jancsi*'.

Nyúl községből idézve szerszámként szerepel, de itt a csavar elvén alapuló egyszerű emelőgépet nevezik *jancsi*-nak (ÁBRAHÁM 1991), Magyarittében takácsszerszám megnevezése, Szegváron pedig a vontató alá tett villa alakú ágasfa neve SZENDREY közlése alapján (1936: 257).

Szólásokban általában a *János* névvel együtt fordul elő. Egyedül jelenik meg a következő szólásokban: *Közel útját találta, mint istenes Jancsi Makónak*. Ennek a jelentését MARGALITS úgy magyarázza, hogy istenes Jancsi mindig a Maros partján járt és nagy kerülőket tett. Ehhez hasonló az *Elindult (vagy ment), mint istenes Jancsi a búcsúra* szólás, jelentése: kerülő úton jár, bolondjában (MARGALITS 1896).

2.2. Az összetételek előtagjaként szereplő *jancsi* lehet pejoratív, lekicsinylő jelentésű vagy egyszerűen csak tréfás hangulatot keltő (TESz.).

A *jancsibab* jelentése Bogdánfálván 'nagy szemű, piros virágú bab' (ÚMTsz.).

A *jancsibank* 'hetenkénti befizetésre alapított takarékpénztár' (Kiskunfélegyháza, ÚMTsz.).

A *jancsibankó* összetételt több szótár is felveszi: a SzamSz. szerint „*Jancsi bankóval fizet*” – mondják Mezőgecsén arra, akin nem lehet felhajtani a tartozást, a SzegSz.-ben szereplő *jancsi bangó* inflációs papírpénz, amelynek alig van értéke. Az ÚMTsz. alapján több jelentését is megadhatjuk: 1. 'munkabér helyett kapott vásárlási utalvány' (Dunántúl, Baja, Szeged, Torontál vármegye, Temes vármegye, Salgótarján), 2. 'kétkoronás papírpénz (Balmazújvárosról származó régies szó), 3. 'kompjegy' (Sajószöged) jelentésekben közli. Az ÉrtSz. népiesnek és régiesnek minősíti a *jancsi*

bankó összes megadott jelentését: 1. 'a (XIX. század II. felében) munkabér helyett adott utalvány, amellyel bizonyos kijelölt helyeken vásárolni lehetett', 2. 'bon', 3. 'szükségpénz', 4. 'értéktelen, inflációs papírpénz'. A TESz. 1895-ből említi először, jelentése: 'pénzt pótló fizetési eszköz, csekélyebb értékű vagy értéktelen papírpénz'. Mihályiból 'papírpénz' jelentését adják meg (KISS 1979). A TESz. szerint a *János* keresztnév becéző alakjával azonos *jancsi* előtag az értéktelenség vagy a csekélyebb értékűség kifejezője lehet, mint néhány más nyelvjárási összetételben is, mint a például *jancsibicska* 'fanyelvű bicska' (MNY. 6: 135), *jancsikályha* 'kis vaskályha' (ÚMTsz.), *jancsikorsó* 'egy fajta cserépkorsó' (ÚMTsz.) kifejezések esetében. A szó mai jelentésárnyalata ('kis értékű, illetve értéktelen papírpénz') az első világháború idején alakult ki.

A *jancsibicska* kifejezés az ÚMTsz.-ben szerepel, jelentése 'bugylibicska' (Bolyk, Magyar-hegymeg).

A *jancsibutykos* összetételt egyedül Mezőkövesdről származtatja az ÚMTsz. 'miskakancsó' jelentéssel. Ugyanez a szintén mezőkövesdi *jancsikulacs* jelentése is (ÚMTsz.).

Hajdú-Bihar megyéből származik a *jancsikorsó* elnevezés: 'fekete cserépkorsó, amelynek felső része emberfej formájúra van kialakítva' (ÚMTsz.).

Törökszentmiklóson valamilyen gyomnövény a jelentése a *jancsifű*-nek (éa.).

A *jancsihagyma* áttelelő, évelő zöldség neve Hosszúhetényben (HhSz.).

A *jancsikályha* (Jászkisér) jelentése 'kis vaskályha' (ÚMTsz.).

A *jancsikés* fanyelű kisbicska neve (ÚMTsz.).

A *jancsiragyogós* kifejezés jelentése 'ízleltelenül rikító, giccses, túlságosan feltűnő' (éa.).

A *jancsiszög* egyetlen regionális szótárban, a SzegSz.-ben szerepel, jelentése 'nagyfejű bakancsszög'. Nevét állítólag onnan kapta, hogy súlyánál fogva mindig a fejére fordul, *keljfeljancsi* módjára. Az ÉrtSz. bizalmasnak tartja, jelentését a következő értelemben adja meg: 'apró, hegyes vasszög, melynek félgömb alakú, rovátkolt feje van; főleg bakancs talpába szokták verni'. A TESz.-ben *jancsiszeg* alakban szerepel, az első feljegyzése 1941-ből való, jelentése pedig: 'bakancs talpába vert, gömbölyű fejű szög'. Eredetét ez a szótár a következőképpen magyarázza: „A *János* keresztnév becéző alakjával azonos *jancsi* előtag esetleg a *keljfeljancsi* játékszer nevének utótagjából lett e szögfajta jelzője. A rendelkezésünkre álló első adatnál valószínűleg jóval régebbi kifejezés”.

A *jancsivirág* egy virágfajta neve a Dunántúlon ('Flox') (Győrvár, ÚMTsz.).

2.3. Összetételek utótagjaként szerepel a *baszdmegjancsi* összetételben, amely csak az ÚMTsz.-ben szerepel nagyszeréni szóként, jelentése 'mamlasz, gyámoltalan ember'.

Jelzős szerkezetben szerepel a *Bolond Jancsi*, amelynek jelentése a CzF. szerint a mesebeli személy: „*Bolond Istók, Bolond Jancsi, Bolond Kata* mind népmesebeli személyek”. Említi TOLNAI is (1898: 5) 'bolondozó' értelemben.

Bukfencjancsi a bukott diák neve a diáknyelvben (KARDOS–SZÜTS é.n.).

Ugyancsak a diáknyelvből származik a *ceruzajancsi* kifejezés, amellyel a sovány férfit illetik (Nyr. 121: 299).

TOLNAI szóközlésében (1898: 4) a vasgyúró neve *Erős Jancsi*.

A *fajancsi* jelentése 'faragószek', az ÚMTsz. Kiskunfélegyházáról és Mezőtúrról származtatja.

Ugyanebben az értelemben szerepel a *faragójancsi*, amit ugyancsak az ÚMTsz. közöl Moson-szentmiklósról és Fülöpszállásról.

Hüökköm Jancsi a neve az apró, alacsony embernek (TOLNAI 1989: 4, SZENDREY 1936: 252, Nyr. 10: 407). A jelző alaki tájszó, jelentése 'hüvelykem, hüvelykujjam'.

Az ÉrtSz.-ben szereplő *keljfeljancsi* jelentése 'baba formájú kis játékszer, amely az aljába rejtett súly hatására fektéből mindig felegyenesedik'. A TESz. megjegyzi, hogy más nyelvekben is találhatunk hasonló szerkezeteket a *keljfeljancsi* neveként. A *keljfeljancsi*-nak a *jancsi*-hoz hasonlóan van penis jelentése is (éa.)

A *kígyósjancsi* jelentése Mezőkövesden 'miskakancsó' (ÚMTsz.). Az elnevezés motivációja talán a minta kacskaringós alakja lehetett.

Az ÚMTsz.-ben szereplő *kisjancsikés* jelentése fanyelű kisbicska.

A *kukoricajancsi* jelentése 'kukoricacsóból készített játékbaba' (Hódmezővásárhely, ÚMTsz.).

A *krumplijancsi* 'pénzügyőr, finác' jelentéssel szerepel az ÚMTsz.-ben Óbecséről. A szóban szereplő krumpli vagy máshol a krumplivirág általában az egyenruhákön lévő rangjelzésre, általánosságban az egyenruhára utal.

A *macskajancsi* jelentése a közszlengben 'pitiáner ember' (éa.), a börtönszlengben pedig az újonnan börtönbe kerülő személy neve (SZABÓ 1999).

Mitugrásjancsi a folyton lábatlankodó ember gúnyos neve Nagykovácsón az ÚMTsz. gyűjtése alapján.

A SzegSz. a *paprikajancsi* három jelentését is megadja: 1. 'cirkuszi, vásári bohóc', 2. 'aki feltűnő öltözködésével nevetségessé teszi magát', 3. 'paprikaember', az utóbbit tréfásnak minősíti. A SzamSz. a *paprikajancsi*-nak 'hanswurst' jelentését adja meg. Az ÉrtSz. is felveszi szócikként, jelentései: 1. '<vásári vagy egyéb bábjátékban> nagy orrú, piros ruhájú siheder, illetve az ezt ábrázoló bábu, figura, aki ravasz, ötletes módon védi az elnyomottakat a hatalmasokkal szemben.' Bizalmas és ritka használatúnak minősítve jelentése 'vásári bábszínház'. Rosszalló stílusúnak tartja 'bohóckodó, éretlenül komédiázó vagy rikítóan öltözködő személy, pojáca' értelemben. Jelzői használatban ritka és rosszalló stílusminősítésűnek tartja. A TESz. 1842-ből így adja meg a jelentését: 'vásáron vagy bábjátékban szereplő, nagyorrú, piros ruhás, ravasz ötleteivel neveltető személy vagy bábu', 1846-ból: 2. 'komolytalanul, bohócként viselkedő személy', 3. 1848-ból: 'szélhámos megbízhatatlan kalandor', 4. 1873-ból: 'feltűnően, rikítóan öltözködő személy'. SZENDREY 'féleszű, hóbortos, eszelős, bolond' neveként említi (1936: 254) és a következő köznevesült tulajdonnévi szinonimáit sorolja fel: *antal*, *balázs*, *bandi*, *bódi*, *gazsi*, *jakab*, *bence*, *gyurka*, *istók*. A szó keletkezésében nyilván szerepe volt a német *Hanswurst* 'ostoba szolga a régi német farsangi játékban, komikus szereplő a XVII–XVIII. századi vígjátékban, együgyű tréfacsináló' (szó szerint „kolbászjancsi”) szónak, a *jancsi* utótag föltehetően a német szó előtagjának hatására keletkezett. A magyar szó előtagja vagy a régi városi bohócok és a bábjelölések piros ruhájára, illetve sapkájára, vagy paprika alakú orrára, esetleg az arra húzott valódi paprikára, vagy pedig a magyarok kedvelt fűszerére, a paprikára utal. A magyar *János* név *Jancsi* becézőjének lekicsinylő, rosszalló vagy tréfás szerepére ld. a *jancsi* előtagként való előfordulásait (TESz.). TOLNAI szerint (1898: 5) a *paprika-jancsi* együgyűséget tettet, de ravaszabb mindenkinél. Általában a nemzeti konyhából veszi nevét, pl. *Hanswurst*, *Jean Potage*, *John Pudding*,

Maccheroni. A *Mihályi szótár* értelmezése szerint a mérges, dühös, gyorsan haragra gerjedő (általában) gyereket nevezik *paprikajancsi*-nak, vagy a dühtől vörös, kis termetű embert (KISS 1979).

Az *ugrálójancsi* a *paprikajancsi* szinonimája (B. LŐRINCZY 1991: 425).

TOLNAI említi a *Parlagi Jancsi* nevet is, ami a tanulni nem szerető, műveletlen ember neve (1989: 8), SZENDREY 'modortalan'-ként értelmezi (1936: 255).

A Szamosháton ismert *puliszka-jancsi* szó jelentése 'erőtlen, gyöngye gyermek; lágy, erélytelen, gyáva és gyöngye ember' (SzamSz.).

JANKÓ

1. A *János* férfi keresztnév becézett alakja (LADÓ 173, LADÓ-BÍRÓ 72, HAJDÚ 104, SzamSz., SzegSz.). A CzF. hozzáteszi, hogy „Népies nyelven idősebb János”. Első adatai: 1476/1484: *Janko*, 1525: *Janko* (Oklsz.). Családnévként a RMCsnSz. először 1447-ből *Johannes Janko* alakban említi. Családnévként apanév.

2.1. Önálló előfordulásait több szótár is tartalmazza, pl. a MTsz.: tréfás minősítéssel adja meg az 'apacs' jelentését, és hozzáteszi, hogy „*Kotor a jankó: mondják, mikor az apacs sekély vízben akadozik*”. Az *apacs* jelentése ugyanitt 'vezérfa az öregháló két végén'. Ezt az értelmezést SZENDREY is közli (1936: 257). A SzegSz. 'faragószék' értelemben vizsgálja, és összetételeit sorolja fel. Az ÚMTsz. több jelentését is megadja: 1. 'tréfás káromkodás' („*A Jankó Miskáját!*” - Borsod vármegye), 2. '40-50 cm hosszú, kétágú fadarab, amely a boglya felemeléséhez használt rúd megtámasztására szolgál (Füzesgyarmat, Komádi), 3. 'faragószék' (Dormánd), 4. 'a pedált a kerékkel összekötő rúd a rokkán' (Hernádszurdok). A diáknyelvben általában férfi értelemben használják (KARDOS-SZÜTS é.n.), a nyelvjárásokban pedig féleszű, hóbortos, bolondos emberre mondják (SZENDREY 1936: 254). A CzF. szerint 'tréfás beszédben tulajdonítatik haszontalan vagy ostoba, bolondos embernek'. Ugyanez szerepel „*Ugyan nagy Jankó vagy*” formában TOLNAInál is (1898: 5) De ugyanilyen értelemben szerepel jelzővel is *Bolond Jankó* formában. A *jankó* kicsit is jelent, pl. „*hogy olyan pici vót, Jankó lött a neve*” (SZENDREY 1936: 180). Ezért hívják *jankó*-nak a *tökmagjankó*-t, *babszemjankó*-t, *borsszemjankó*-t is, írja BERNÁTH (1986: 170). A diáknyelvből származik és újabb keletű a *jankó*-nak 'nagyképű, jani' jelentése (KARDOS-SZÜTS é.n.).

Szólásokban való megjelenéseit ld. a *János* címszónál.

2.2. Összetételek előtagjaként szerepel pl. a *jankófa* elnevezésben, amely Hosszúpályiban a lepényfa (*Gledicia Trichantus*) megnevezésére szolgál (ÚMTsz.).

A *jankófeje* 'a faragószék emberfej formájúra kifaragott része, amelynek segítségével a faragandó tárgyat a faragószékbe szorítják (Öttevény, ÚMTsz.).

A *jankófűrész*-t a SzegSz. veszi fel a következő jelentéssel: 'kecskebakra szerelt szerkezettel ellátott fűrész, amellyel egy ember is könnyen fűrészeltet.'

Csomós hagyma értelemben használatos a *jankóhagyma* növénynev a Mecsekben (Mecsekszakáll, ÚMTsz.).

2.3. Összetétel utótagjaként szerepel az *aprószemjankó* kifejezésben, amely főleg jelzői használatban szerepel (pl. Csík vármegyéből: *'aprószemjankó lovakon'*, a kifejezés jelentése 'kis termetű (lovakon)' (ÚMTsz.).

A SzegSz.-ban szereplő *Babszem Jankó* (ott *Babszöm Jankó* alakban) jelentése: 1. 'mesehős', 2. 'aprócska ember' (ez utóbbi tréfás stílusú). TOLNAI (1898: 4) és SZENDREY (1936: 252) 'alacsony ember' értelmezését közli, SZENDREY hozzáteszi, hogy él *babszemjankónyi* 'kicsi' jelentésű származéka is.

A *balfaszjankó* jelentése az ÚMTsz.-ban 'mafla, élheterlen ember' (Gyuláról és Békésről származó szó), a SzegSz.-ben 'ügyefogyott (férfi)' értelemben szerepel. Az előtag jelentése az ÉrtSz. szerint 'szánalmasan ügyefogyott, tehetetlenül mafla és gyámoltalan', stílusminősítése durva. Ritka használatúnak tartja főnévi használatát: 'ilyen személy, főleg férfi vagy fiú'. A CzF. hozzáteszi, hogy „csak alsó néprétegekben divatos szó”.

A *bolondjankó* jelentése 'eszels, bolond ember' (SZENDREY 1936: 254, Hódmezővásárhely, Csongrád megye, ÚMTsz.). TOLNAI (1989: 5) egy másik mára már elavult szóval is magyarázza: 'bolondozó, félnadrág'.

A *bőrjankó*, amely az ÚMTsz.-ben szerepel Gyuláról adatolva 'hímvesző' értelemben használatos.

A *buzijankó* összetételt a SzamSz. tartalmazza (ott *buzijanškóu* alakban szerepel), jelentése: 'bazsalikom'. A szó valószínűleg népetimológiával jöhetett létre.

A *bodri jankó* a rubiánka nevű virág valószínűleg népetimológiával alakult neve (Nyr. 12: 199, SZENDREY 1936: 251), más forrásokban a *bodor jankó* is ennek a virágnak a megnevezése (Nyr. 12: 199).

Alacsony és „csipős” természetű embert neveznek TOLNAI szerint *borsszem Jankó*-nak (1898: 4), ezt a kifejezést SZENDREY is említi (1936: 252).

Ugyancsak alacsony emberre mondják, hogy *tökmag-jankó* (SZENDREY 1936: 252, TOLNAI 1898: 4).

Időrendben az első szótár, amely említi a *fajankó*-t, a CzF., ott a következő jelentésekkel szerepel: 1. 'csúfnév, s a m. buta, ostoba, idomtalan tuskó', 2. 'csizmahúzásra való faeszköz', 3. 'szánkó orrára faragott vagy bognárcímerül szolgáló emberfej fából'. A tájszótárak közül a SzegSz. és az ÚMTsz. tartalmazza, az előbbi 1825-ből adja meg az első jelentést a következő értelemben: 1. 'ügyefogyott tökfilkó', 2. 'madárijesztő', 3. 'faragószék'. Az ÚMTsz. a következő jelentéseit adja meg: 1. 'faragószék', a) 'ennek felső része, amelybe a megmunkálandó fát beszorítják' (ezek a jelentések Mezőtúrról, illetve Regécről, Ceglédről, Baskórol és Háromhutáról származnak), 2. 'felül behasított farönk, amelybe a világításra szolgáló fapálcikát, a fáklyát teszik (Háromhuta), 3. 'fűrészbak' (Békés), 4. 'gyermekjáték, amely két egymásba illesztett fából áll' (Hajdúhadház, Mezőtúr). SZENDREY is említi ez utóbbi értelemben (1936: 257). Az ÉrtSz. főnévként vizsgálja: 1. 'ostoba, esetlen, ügyetlen, semmire se használható (fiatal) férfi' (stílusminősítése régies és tréfás), 2. 'semmi jó és szép iránt nem fogékony, kemény szívű ember' (stílusminősítése ugyanolyan), hasonló értelemben szerepel MARGALITSNÁL (1896), 3. 'fából faragott alak, (nagyobb) fabáb', ez utóbbi jelentése elavult. SZENDREY 'mafla, becsapható' értelmezését is adja, s szerinte ez a kifejezés a *fűzfajankó*-ból rövidült

(1936: 254). TOLNAI bővebben értelmezi. Szerinte a *fajankó* 'társaságban, kivált lányok között nem tud mozogni, keze-lába útjában van, igen és nem-en kívül egyebet nem szól, azt is lassan mondja' (1898: 8). A TESz. első említését 1754-ből adja meg, jelentései: 1. 'ostoba, esetlen ember, tökfilkó', 2. 'fából faragott alak', 3. 'csizma lehúzására való faeszköz', 4. 'egy fajta gyerekjáték', 5. 'faragószék', 6. 'világításra használt égő faforgács tartója'. Keletkezésmódját vitatottnak tartja. Előtagja a leértékelő, hitványságot, haszontalanságot kifejező jelentésben szereplő *fa-*, vö. R. *fabatka*, *fajancsi*. Utótagja a *János* becéző változata, amely e kapcsolatban szintén lekicsinylő jelentésárnyalatot kapott. Az 1. és 2. jelentés esetleg nem függ össze közvetlenül egymással, mivel a másodikban a *fa-* előtag jelentése konkrét. Másik elképzelés szerint az utótag a *Jankó* becenév Keresztelő Szent János mindenütt ismert (fa)szobrainak lehetett tréfás neve. Eleinte bizonyára szólásszerű kifejezésekben használták. E magyarázat szerint a 2. jelentés az eredeti.

'Faragószék' jelentésben használatos a *faragójankó* kifejezés Monoron (ÚMTsz.).

A *fűzfajankó* elnevezést SZENDREY sorolja fel (1936: 254), jelentését a következő részlettel magyarázza: „Estve, ha hazajön, csak részegeskedik, Mint egy fűzfajankó, mellettem úgy fekszik”.

A mafla, málé embert gyakran *máléjankó*-nak nevezik (Hódmezővásárhely, ÚMTsz.), és ugyanez a *maflajankó* jelentése is (B. LŐRINCZY 1991: 425).

Naplesi Jankó a lusta ember neve (SZENDREY 1936: 255, TOLNAI 1898: 7).

Lófaszjankó a mamlasz, ostoba ember neve az ÚMTsz. szerint.

A SzamSz. említi a *paszuly-jankó* (*paszuj-jankóu*) kifejezést, melynek két jelentését adja meg: 1. 'nagyétkű, paszulyt kedvelő gyermek', 2. 'erélytelen, élhetetlen teremtés’.

Hasonló jelentésekben használatos az ugyancsak a SzamSz.-ban szereplő *puliszka-jankó*.

A *ribijankó* kifejezés 'szagos levelű kerti növény' megnevezésére szolgál ('rubiánka, *Cheropodium botherys*'), és valószínűleg népetimológiával jöhetett létre (Nyr. 12: 199, SzamSz., SZENDREY 1936: 251)

A *szalmajankó* kifejezés jelentése madárijesztő (B. LŐRINCZY ÉVA 1991: 425).

A SzegSz.-ben szerepel a *szarjankó* 'szarházi, semmirekellő ember' értelemben.

Az ÚMTsz. veszi fel az *istenjankója* kifejezést, amely Sopron vármegyében 'ostoba ember' értelemben él, Hódmezővásárhelyen pedig szitkozódásban szerepel („*Az isten jankóját!*”).

Vörös Jankó a neve a boros kulacsnak (MNY. 1: 371–3).

A *frankójankó* a börtönszengben megbízható embert jelent (SZABÓ 1999).

2.4. Képzővel áll az ÚMTsz.-ben szereplő *jankói alma* és *jankói-jeges* elnevezésben, amely almafajták (az utóbbi téli almafajta) neve. Mindkét szó csak megszorításokkal köthető ehhez a csoporthoz. Csak abban az esetben tartoznak ide, ha az *-i* melléknévképző és a két név a téli Jánosnapok (dec. 27., jan. 23., 27., 31., febr. 8., 24.) körül is fogyasztható almafajtát jelöli. Felvetődhet esetleg a helynévből való származtatásának lehetősége is, ugyanis a FNEsz.-ben szereplő *Jánoshalmá*-t korábban *Jankó* (1750) és *Jankószállás* néven (1580) említik, amely egy *Jankó* nevű (kun) személy települését jelöli. Elképzelhető, hogy az *-i* képzővel származási helyre utalnak, de mivel a betelepülő szerbek a helynevet megváltoztatták, később pedig tudatos magyarításra került sor hatósági úton, valószínűsíthető, hogy az eredeti *Jankó* / *Jankószállás* név elhomályosulhatott, s így az összetételek helynévből való származtatása kevésbé valószínű.

3. Igeként: **jankózik** az, aki fonóbeli játékot játszik. A szótár szerint a játék lényege, hogy egy bekötött szemű legény a *Hun vagy Jankó?* kérdésre adott válasz irányából tájékozódik arról, hogy a másik hol áll (Nyárszó, ÚMTsz.).

JÁNOS

1. A héber *Johanan* görögös-latinos *Johannes* alakjából rövidült férfi keresztnév (LADÓ 173, LADÓ–BÍRÓ 72). A SzamSz., SzegSz. és a CzF. csak keresztnévként veszi fel. Első említései: 1231: *yanusfaya*, 1291: *Adasioanusfelde* (amelynek olvasata talán *Joános*), 1330: *Janusfolua* (OkISz.). A RMCsnSz. az első adatot 1483-ból közli erre vonatkozóan: *Urbanus Janus*, 1489: *Janus Ø*, 1492-1512: *Mathin Janos*. Helynevekben is gyakori (*Jánoshalma*, *Jánosháza*, *Jánoshida*, *Jánosrét*, *János-somorja*, *Szentjánosháza*) (FNESz.).

2.1. Önálló előfordulásának az ÚMTsz. három jelentését adja meg: 1. szólásban általánosságban férfit jelent, 2. 'iparossegéd, mesterlegény' (Gyula), 3. 'pulykakakas' (Komárom).

KABDEBÓNÁL (1917) a **jános** jelentése 'kocsis'.

Közmondásokban való előfordulásai (O. NAGY GÁBOR 1966: 314–5): (*A*)*mit Jancsi (meg) nem tanult, nem tudja azt* (rég: *ritkán tanulja meg*) *János*, jelentése: a) amihez fiatalon nem szokik hozzá az ember, azt idősebb korában sem szokja meg, b) az alapvető ismereteket fiatalon kell megszerezni, mert később már nehezebben tanul az ember. A szólást O. NAGY GÁBOR tájnyelvinek minősíti. Változatai: *Amit Jancsi megtanult, János sem felejt*, *Amit Jancsi meg nem tanult, János sem tudja* (FORGÁCS TAMÁS 2003: 325). A *Ha Jancsi lop, János bizonyos fennakad* közmondás jelentése: a) az ifjúkori vétkekért gyakran felnőtt fejjel lakol meg az ember; b) azokból válnak bűnözők, gonosztevők, akik már fiatalon letérnek a tisztesség útjáról. Ez a közmondás régies stílusminősítésű. Szólásokban is szerepel: *Jankónak mondják, János is értsen belőle*, jelentése: 'nemcsak annak szól a figyelmeztetés, akihez nyíltan intézik a szót, értsen belőle más is!' (tájnyelvi). *Beadott neki, mint János deák az isteni tiszteletnek*, jelentése: alaposan ellátja a baját, kegyetlenül elintézte, stílusa gúnyos és tájnyelvi. *Én is János, kend is János, az isten is János* (Hódmezővásárhely), jelentése: sokunkat hívnak Jánosnak, de nem szégyelljük a nevünket - mondják a János nevű emberek egymásnak tréfásan, különösen borozgatás közben (tréf.). A *János pap országa* egy képzeletbeli ország, a semmittevés hazája (régies). Ebben a kapcsolatban a két világháború között is följegyezték: *Úgy van, mint János pap országában: heverőé öt pengő, a munkásé 40 krajcár*. Ezt az mondta méltatlankodva, aki úgy érezte, hogy nehezebb munkáért kevesebb ellenszolgáltatást kapott, mint más a könnyebb munkáért. Tájnyelvi kifejezés. *Olyan, mint vak János*, jelentése: nagyon boldogtalan, szerencsétlen (tájnyelvi). *Szaladj török, inadban (a) János vajda!*, jelentése: 'mentsd az irhát, mert meglakolsz'. Stílusminősítése régies. *Szent János áldása* a távozás előtt ivott utolsó pohár bor (rendszerint ebben a kapcsolatban: „Igyuk meg Szent János áldását!” = igyuk meg a búcsúpoharat!). *Gyakran megárt a Szent János pohara* = gyakori koccintgatásnak ittasság a vége (rég.). *Szent János-napkor mond jeget* = nem lehet hinni a szavának, mert nagyít, túloz (táj.). A *Megrázlak, hogy mindjárt Szent Jánosra vicsorítod a fogad!* kifejezés értelme 'kegyetlenül megrázlak!' (táj.). *Szent Jánosra szakad meg a búza töve* – mondják gyakran, a népnyelv szerint ugyanis jún. 24-e után lehet aratni a búzát. *Amit János (mint a János) fújja, Jancsika (Jancsikó) úgy ropja (vagy táncol)*, jelentése: a fiatalok magatartását a

felnőtték irányítása szabja meg, stílusminősítése régies. *Ne úgy egyél, hogy Já-á-nos, Já-á-nos, hanem István, István*, ami azt jelenti, hogy nem illik nyitott szájjal enni (táj.). *János bátya is Jankó volt még akkor* mondják, ha nagyon régi időkre utalnak (MARGALITS 1896, TOLNAI 1898: 3). *János pap ítélőszéke* a neve MARGALITS szerint az eligazítatlan ügynek, szerelmi szóváltásnak (1896).

Egyéb szólásban való előfordulását ld. még a *pista* címszónál is!

2.2. Összetételek előtagjaként: a **jánosáldás** jelentése az ÉrtSz. szerint 'szentjánosáldás'. Stílusminősítése bizalmas. Máshol 'vendéglátáskor a hazaindulás előtt kiivott utolsó pohár' a jelentése (SzlavSz., MNy. 57: 57).

A **János áldása** kifejezés az egyházhoz kötődik, a katolikus egyházban ugyanis karácsony másodnapján a reggeli istentisztelet alkalmával bort szentelnek, ez az ún. *János áldása*, és ugyanez aznap elköltött borital neve is (Ball.) Az ekkor megáldott újbor a **jánosbor** (JANKOVICS 1988: 328).

Jánostánc-nak hívták a középkorban valóságos járvánnyá dagadó táncfélyt, mivel rendszerint a nagy napforduló ünnepén, Szent Iván napján járt pogány eredetű tűztánc alkalmával ütötte fel a fejét (JANKOVICS 1988: 154).

Az ÚMTsz.-ban szereplő **jánosalma** almafajta neve Rákoskeresztúron.

A Mezőkövesdről származó **jánosbúcsi** 'blúz díszítőmotívumaként' szerepel (ÚMTsz.).

A **jánosbogár** az ÚMTsz.-ben a bodobács neveként szerepel, a Hosszúhetényben viszont a szentjánosbogár elnevezéseként (HhSz.).

A **jánosbogárka** ritkán használatos szó, jelentése 'szentjánosbogár' (ÉrtSz.).

A **jánoskenyér** jelentése 'szentjánoskenyér' (SzlavSz.), az ÉrtSz. ritka használatúnak tartja, ugyanebben a jelentésben. A *jánoskenyér* Kis-Ázsia és Szíria területén őshonos a lepényfafélék családjába tartozó örökzöld fa barna hüvelytermésének a neve, melyet először 1983-ban használtak. Magának a fának a neve **jánoskenyérfa** (VÖRÖS ÉVA 1996).

A **jánoskeresztység**-et Szegedről említik, ott *János-körösség* alakváltozatban szerepel (SzegSz.). A szóhoz kapcsolódó hiedelem szerint kereszteleetlenül elhalt vagy halva született gyerekről az a hiedelem, hogy minden hét esztendőben fölsír. Aki meghallja, annak könyörületből egy rézpénz darabot kell a hang felé vetni ezekkel a szavakkal: „*én téged mögkörösztllek Körösztlő Szent János nevibe!*” Ilyenkor a gyermek megnyugszik és üdvözl.

A **jánosmeggy** jelentése Rákoskeresztúron 'meggyfajta' (ÚMTsz.).

Jánosnapi-barack nemesített barackfajta megjelölésére szolgál Szegeden (SzegSz.).

A **jánosnapi káposzta** 'korán érő káposztafajtá'-t jelöl (Nemesgörzsöny, ÚMTsz.).

A **jánospohár** kifejezés értelmezésének talán a *paprikajancsi*-hoz és a *fajankó*-hoz hasonlóan gazdag irodalma van. Döbröközön pl. az utolsó poharat jelenti, amelyet a társaság tagjai megisznak, mielőtt hazaindulnának (ÚMTsz.). BALLAGI a *János áldása* és a *János pohara* kifejezést együtt, a *János* címszónál vizsgálja, jelentéseként pedig a következőket adja meg: a) 'a katolikus egyházban karácsony másodnapján a reggeli istentisztelet alkalmával megszentelt bor' vagy b) 'ugyanazon a napon elköltött borital' (Ball.). PROHÁSZKA szerint (MNy. 57: 57) régebben kifejezetten csak a *János* nevűek köszöntésére szolgált, ma már általában az utolsó, búcsúpoharat jelenti.

A **jánosretek** egy körtealakú retekfajta elnevezése (SzegSz., ÚMTsz.).

2.3. Összetételek utótagjaként való előfordulása: **blődjános** a buta, hülye szinonimája (KABDEBŐ 1917).

Bólogatójános a mindenre rábólintó, erélytelen ember, tenni nem tudó ember neve (éa.). A **fej-bólintó János** olyan – rendszerint közéleti – személy, szervezet, aki, ill. amely minden felsőbb véleménykritika nélkül helyesel (FORGÁCS TAMÁS 2003: 185).

Egynótás János-nak nevezik a mindig ugyanúgy viselkedő, változatlanul cselekvő embert, pl. a következő idézetben: „*Ne sértődjék meg, drága Lexa, de maga a babácskáival csak afféle egynótás János*” (John Updike: Eastwicki boszorkányok, Európa Könyvkiadó, Bp., 1986. 97).

Gangajános a neve az ügyetlen, esztelen embernek a Gyergyó-vidéken (ÚMTsz.). Az előtag jelentése a CzF. szerint ’ritka használatú szó, s oly lábokról mondják, melyek igen tertyedtek’. A TESz. szerint: ’a kisgyermek hintáztatásához, ringatásához használt nagyobb kendőféle’ (1795 körül), ’a női ruhát deréktől lefelé fedő kötény’ (1816). Ez utóbbi szótár egyébként ismeretlen eredetűnek és palóc nyelvterületen élőnek tartja a szót. Az összetételben inkább a CzF.-ban említett értelemben szerepelhet.

Máléjános a neve a diáknyelvben a rendőrnek, idézi az ÚMTsz. Debrecenből.

Magajöttjános az idegenből egyedül, vagyontalanul érkezett és letelepedett férfi neve a Kiskunságban (ÚMTsz.).

A kellemetlen, rossz időt **kóborjános**-nak nevezik (Kőszeg környéke, ÚMTsz.), a **tátor-jános** a szél neve (Makó, SZENDREY 1936: 251).

Az **Olcsó János** régies jelentése: a) apróbb tárgyakat áruló utcai vagy vásári árus, b) tréfásan olyan ember, aki nagyon olcsón ad vagy készít valamit. TOLNAI szerint (1898: 4) faluról falura jár és magát dícséri, és szerepel a BüssSz.-ban is, a drágán árusító ember neve pedig **Drága János** (ÁBRAHÁM 1991).

Erős János a vasgyúró neve (TOLNAI 1898: 4, SZENDREY 1936: 252).

A vagyontalan, nincstelen ember neve **Földnélküli-jános** (SZENDREY 1936: 252).

A púpos ember neve **uzsonnajános**, aki gúnyolódók szerint a hátán viszi az uzsonnáját (B. LŐRINCZY 1991: 424).

A **szentjános** a János napján szentelt „örömkalács” neve (JANKOVICS 1988: 123).

A **szent-János-fű** egy gyógynövény, latin nevén *Hypericum perforatum* neve. A köznyelvben közönséges orbáncfűként ismerik. Az MTsz.-ben Vas megyéből származik a szó.

A **Szent János bogára** jelentése hétpettyes bogár (MTsz.).

A **szentjánoskenyér** egy földközi-tengeri fának szárítva csemegeként fogyasztott lapos, feketés, édeskés termése (ÁBRAHÁM 1991). **Szentjánoskenyérfa** pedig e növény fájának (*Ceratonia siliqua*) a neve (PRISZTER).

A **szent-János-pohár** jelentését a MTsz. nem közli, csak értelmezését, pl. *Elküttek a szent-János-pohárral* - mondja a gyerek, akit János napját köszönteni küldtek (Baranya megyéből közli a MTsz.). TRÓCSÁNYI idéz (MNy. 6: 351) a kifejezés eredetéről egy szemelvényt: „János Pohára emlékezetes, maradt fel a’ Németektől, a’ kinkél a’ szokás volt még mikor Pogányok voltak; hogy Uj-Eszkendő’ tájban János emlékezetére ’s a’ barátság fen-tartására borral kedveskedtek egy-másnak s’ az után-is az a szokás náluk meg-maradván, nevezték Sz. János Pohárának.” Egy másik forrás szerint a

szentjános pohara a búcsúpohár tréfás neve, melynek eredete onnét van, hogy Szent János apostol a bornak a védőszentje (MNy. 3: 338).

A **szent-János-tüze** egy kopott hátikosarokkal tetőig tűzdelt sudárfa, amit Szent János napjának alkonyán a közel lévő hegymagaslatokon több ponton meggyújtanak, Szatmár megyéből származó szó. A kifejezés néprajzi vonatkozásait a MTsz. tartalmazza.

2.4. A **jánosoz** igéből képzett főnév a **jánosozás** az ÚMTsz.-ben szerepel, jelentése: 'nagy mulatozással járó János-napi köszöntés, a János-nap megünneplése' (Siter, Magyarcsesztve, Radnót, Koronka, Magyaró, Nyárádszentimre, Szentgerice). A **jánosolás** a szokásos János-napi köszöntő neve (JANKOVICS 1988: 328).

3. Igeként: **jánosol**, jelentése: 'János-napot köszönt, ünnepel', az ilyen jelentésű adatokat az ÚMTsz. Borsod vármegyéből és Kalotaszeg vidékéről adatozza. SZENDREY szerint (1936: 254) a **jánosol** jelentése 'karácsonykor a Jánosokat énekszóval köszöntve feljárni'.

A **jánosoz** csak utalószócikk az ÚMTsz.-ben, jelentését a SzegSz tárgyalja: 'János-névnapot ül, vagy részt vesz rajta'.

A MTsz. szerint a **bőrjánoskodik** ige jelentése az, hogy részegeskedik. A szó Moldva vidékéről származik. TOLNAI (1898: 8.) megjegyzi, hogy nyilván valami Bőr János nevű ember nevéből származik a szó (Nyr. 10: 407), máshol (Nyr. 5: 89) pedig úgy szerepel, hogy Bőr János részeges ember volt, épp ezért maradt így fenn a neve. A Bőr egyébként akkoriban még családnévként is élt a csángóknál.

JULIS

1. A **Julianna** vagy a **Júlia** -is képzős becéző alakja (LADÓ 69, LADÓ–BÍRÓ 193, HAJDÚ 120).

2. **Hova-** vagy **hová-julis** az utcán sokat kódorgó nő neve a Dunántúl déli részén (OrmSz., ÚMTsz.).

KATA

1. A **Katalin** név egyszótagú zárt rövidülések után álló, **-a** képzős becézett alakja (HAJDÚ 63). A **Katalin** név rövidüléséből önállósult, főként az erdélyi használat alapján (LADÓ 71, LADÓ–BÍRÓ 196). Az OklSz. 1355-ből említi a **Kathaere**-t, amelynek magyar olvasata talán **Kata**, illetve 1379-ből a **Katharethe**-t. Családnévként való használatról az első adat 1402-ből származik: **Mychaeli Katha**, későbbi említések **Katha** Ø, **Katha** Ø, **Kata** Ø, **Catha**. A családnév a **Kata** becézőnévből származik, családnévként az anya neve szerepel. Az apajogú társadalomban nagyon ritkán leányanya, korán özvegyiségre jutott nő, esetleg nagyon tekintélyes anya neve válhatott családnévvé. Másik elképzelés szerint a **Kata** nemzetségnév, s eszerint nemzetségi hovatartozást jelöl (RMCsnSz.). Családnévként való előfordulására a SzegSz. is utal, 1522-ből említi a **Michael**, **Franciscus**, **Nicolaus Katha** neveket. Helynévként is megjelenik **Katafa** alakban Vas megyei helység nevéként (FNESz.).

2.1. Önálló előfordulásai: **kata**: 1. 'szerető' (MTsz., Nyr.87: 248.), ebben a jelentésben szerepel a SzegSz.-ban is, és a MTsz. is szegedi gyűjtésként említi, 2. 'varjú' (Bars megye) (MTsz., ÚMTsz.). SZENDREY (1936: 256) 'kikapós nő'-ként értelmezi és így magyarázza: „jó világ van a katákra, haza

gyűttek a katonák”. A *kata* a katicabogár neveként is szerepel 1905-től kezdve (a TESz.-ben a *katicabogár* címszónál). A *kata* önálló jelentése még az ÚMTsz.-ben ’a disznó vakbele’, illetve ’a disznó vastagbelének egyik része’, mindkét jelentés Lovászpatonáról és Kisbérről származik. Ez utóbbi jelentésben használatos *katája* alakban is (Zselic). Ezzel függ össze a *kata* másik önálló jelentése, mely a ’disznóöléskor töltött kis gömböc’ (ÁBRAHÁM 1991). BERNÁTH szerint a „*kata* clitoris jelentésére utal a menyecskepaszuly elnevezés is, mely fehér, csírájánál fekete foltos babot jelent, ahol a fekete folt a pubes és a csíra a menyecske. Éppen a csírához való hasonlósága miatt nevezték a disznó vakbelének feregnyúlványát menyecskének és *katá*-nak. A *Panni* is, mint a *Kata*, gyakori neve a clitorisnak.” Ugyancsak itt szerepel az a megjegyzés, hogy „a *Panna* és a menyecske szavaknak erotikus jelentése is volt: *Kata*, *Panna* voltak a férfitagot jelölő *Jancsi*, *Gyurka* stb. szavaknak női párjai” (BERNÁTH 1986: 129). A *kata* önállóan melléknévként csak a Szlavóniában használatos, ott is megszorítással: csak leánygyermeknek mondja az idősebb nő, jelentése: ’bolondos, feleselő, szájas’ (SzlavSz.). Ugyanebben a szótárban a *kakaó* címszónál melléknévként, ugyanebben a jelentésben szerepel: „*Ajde, tē kajsza! Ajde, tē kata!*” A *kata* többször ismételve a kotlóstyúk hívogatására is szolgál (Tunyogmatolcs, ÚMTsz.). Eredete valószínűleg hangutánzó lehet.

Önállóan szólásban is előfordul (O. NAGY GÁBOR 1966: 340–1), például: *Fenét Kata, mégis lány vagy?* Ezt annak mondják gúnyosan, aki valami lehetetlenséget kíván vagy parancsol, stílusminősítése tájnyelvi.

Ógyeleg, mint falufarka Kata, jelentése: folyton kóborol, folyton a falut járja.

Süt a Kata, szapul is, túró t csinál, köpül is, ha nekikap, meszel is, ezt mondják tréfásan a szorgoskodó, sürgülő asszonyra vagy lányra. Stílusminősítése tájnyelvi.

A könnyű *Katót* (*Katát* vagy *Katit*) *táncba* (*táncra*) *vinni* szólásnak jelentését lásd a *Kati* címszónál.

A SzegSz.-ban szerepel tréfásnak minősítve a *Nézik Vak Katát* szólás, melynek jelentése: egyszerre két világító eszköz ég. O. NAGY GÁBOR szerint is ugyanez a tájnyelvi, tréfás kifejezés értelme (1966: 340).

2.2. Összetételek előtagjaként szerepel a *kata* a ***katabogár*** ’katicabogár’ jelentésű szóban (ÚMTsz., TESz.).

A ***kataeszű*** jelentése Szlavóniában ’összevissza butaságokat beszélő’ (SzlavSz., ÚMTsz.).

A ***kataforma*** melléknevet ugyancsak a SzlavSz. tartalmazza, jelentése ’illetlen, rendetlen magaviseletű’, a szótár szerint mindenkire mondják, nemcsak nőre alkalmazható kifejezés.

A ***katakóró*** a *katángkóró* népetimológiával létrejött alakja (Makád, ÚMTsz.), egyéb alakváltozatai: *katángkóré*, *katlankóró* (Hódmezővásárhely, Hosszúpályi, Szatmár vármegye, ÚMTsz.), *kattangóró* (Hernádszurdok, ÚMTsz.). Az OklSz.-ban *katánkóró*, a SzamSz.-ban *katlan-kóró* alakban szerepel.

A ***katakönyök***-nek több jelentését is megadja az ÚMTsz.: 1. ’a disznóbélen lévő kitüremkedés’ (Lovászpatoná), 2. ’keresztcsont; keresztfa, amely a kenderszöszöt tartja (a rokkán)’ (Mezőtúr), 3. ’a dagasztó teknő oldaláról lekapart maradék kenyértésztából sült kis cipó’ (Kiskunhalas). Az utóbbihoz hasonló értelemben használja a *Kata-könyök* összetételt a MTsz. is: ’kenyértésztából készült könyökforma vagy patkó alakú sütemény’ (Kiskunhalasról, Sopron megyéből, a Rábaközéből és

Komáromból adatolva). Ebben a szótárban a *Kata-könyök* és a *Kata-könyöke* egy címszóként szerepel, az ÚMTsz. viszont különválasztja őket, és a *katakönyöke* jelentését így adja meg: 1. 'a disznó vastagbelének kezdő, erősen ívelt része' (Szenna vidéke), ezen belül Kötcsé vidékén konkrétan 'a disznó vakbelé'-t jelenti, 2. 'a disznó egyik csontja' (Kunszentmiklós), 3. 'a nádtető készítésénél a nádcsomókat összeerősítő kötél vagy drót megszorításához használt, könyök alakban nőtt, közepes nagyságú faág' (Fülöpszállás), 4. '(rokkán) az a függőleges pálcát tartó keresztfa, amelyen a kenderszösz van, keresztcsont' (Mezőtúr). Szeged környékén 'a birka lábának mócsingos része' értelemben (SzegSz.), az Ormánságban 'gömböc' értelemben szerepel (OrmSz.). Hosszúhetényben és Nagykönyiben a *katakönyök* a disznó vastagbelének hajló (görbülő) része, amelybe a húsos hurka vagy a gömböc, a disznósajt töltelke kerül (HhSz., MNyTK. 170: 162).

A *katalika* jelentése az ÚMTsz.-ben 'katicabogár'. Ez valószínűleg a *katalinka* hasonló jelentésű szó alakváltozata.

A *katalyukja* kifejezésekben szerepel, például *kataliktya dagad*, azaz nyugat, északnyugat felől felhősödik az ég (Felpéc, Pápa vidéke) (ÚMTsz., SZENDREY 1936: 257).

A *kataszeglet*-et Lovászpatonán (ÚMTsz.) és Nyúl községben ismerik (ÁBRAHÁM 1991), tréfásan azt az égtájat nevezik így, amelynek irányából leggyakrabban érkeznek az esőfelhők, azaz a nyugatot.

Az ÚMTsz.-ben szereplő *katanénifeje* 'görcsös fahasáb'-ot jelent (Ada).

A Debrecenből gyűjtött *katapala* népi gyógyszernév, teakeverék, amelyet a kelésre való kataplazma nevű, borogatás alapanyagának, a lenmaglisztnak a pépesítéséhez, illetve a belőle készített pép lágyításához is használnak (ÚMTsz.).

A *katapila* főnevet a CzF. veszi fel címszóként, eszerint 'tréfás gúnyneve az együgyű, gyáva, elasszonyosodott férfinak, másképp: *Katuska*. Ha a *Bolond Kata* és *Széli Pila* divatos kifejezéseket vesszük, szorosabb értelemben a *katapila* jelent ostoba szeleburdit' (TOLNAI 1898: 5, Nagybánya, Torda, SZENDREY 1936: 255).

A *katarózsa* főnevet tartalmazza az ÚMTsz., amely Rábcakapiból és Szigetközből 'krizantém' jelentéssel adatolja, illetve az MTsz., amely Vas megyéből hasonló értelemben 'Chrysantheneum' jelentéssel veszi fel. Vas megyében él halottvrág szinonimája is.

A *katavirág* Iharosberényből származik és 'krizantém'-ot jelent (pásztorfaragás motívumaként is) (ÚMTsz.).

Az ÚMTsz. a *katakata* jelentését az MNyA.-ra hivatkozva 'katicabogár'-ként adja meg.

2.3. Összetételekben, jelzői előtaggal szerepel a *bacsokata*, amely az ÚMTsz.-ben szerepel a *matyó* címszónál 'füttyörésző személy tréfás megszólításaként' szerepel Nógrád, Gömör és Kishont vármegyében. Az előtagot nem lehet megbízhatóan azonosítani, talán a SzegSz.-ben és az ÚMTsz.-ben szereplő *bacsó* 'juhász' jelentésű szóval azonosítható, de az összetétel előtagjaként való jelentése nem tisztázott.

Andrásfáról származik az ÚMTsz.-ben szereplő *berkikata*, melynek jelentése 'hóvirág'.

A *baszkata* a réti bakszakáll nevű virág elnevezéseként is használatos (Szászfenes, ÚMTsz.). Az előtag jelentését nem lehet határozottan sem a *basz(ik)* igéhez, sem (az esetleges szótaghatár eltolódást, illetve továbbképzést is figyelembe véve) a *baszka* 'bolondos' jelentésű melléknévhez kötni (ÚMTsz.).

A *beszédeskata* jelentése Hódmezővásárhelyen 'böbeszédű asszony' (ÚMTsz.).

A *bócérkatá*-t a Csallóközben 'iringó (*Eryngium campestre*)' jelentéssel használják. Az ÚMTsz., a MNövSz., SZENDREY (1936: 256) és a SzegSz. veszi fel címszóként, ez utóbbi melléknévként tárgyalja, jelentését pedig 'borzas, kócos, fésületlen' értelemben adja meg, hozzátéve, hogy ritkán ma is hallható. Az ÚMTsz. az előtag jelentését határozza meg ugyanebben az értelemben. Diósjenőről és Makóról származik a szó.

A *bojszikata* jelentése 'boglyos, borzas leány', adatolja az ÚMTsz. Makóról. Az előtag jelentése melléknévként 'bolyhos, nagy szőrű kutya, tehén', főnévként: 1. 'göndör szőrű kiskutya', 2. 'boglyos, borzas leány'. Az előtag jelentése önmagában is ugyanaz, mint az összetételé.

A *bolyhoskata* az ÚMTsz.-ben utalószócikk, jelentése a SzegSz. alapján 'kócos, fésületlen', tréfás stílusminősítésű. Kiegészítésként hozzáteszik, hogy „Nemcsak nőre, hanem férfira is mondják”.

A *boncoskata* jelentését az ÚMTsz. 'borzaskata'-ként (*Nigella damascena*) adja meg. Az előtag jelentése 'kócos, borzas (haj), bozontos, gubancos' (ÚMTsz.).

A *borzaskata* a megnevezése Nagyvátyon a 'Nigella damascena' nevű virágnak (a MNövSz.-ben szerepel még 'hólyagvirág' elnevezése is), illetve Esztergom és Nagyváty területén a 'mezei katicavirág'-nak (*Nigella arvensis*). Jelent továbbá egy süteményféleséget (Göcsej): 'a tetején cukorral meghintett, finomabb pogácsafélé'-t (ÚMTsz.). Máshol 'kócos, fésületlen, fésülködni nem szerető' a szó jelentése (MNYTK. 170: 162, TOLNAI 1898: 6, SZENDREY 1936: 235, HhSz.). Értelmező szótárainkban 'borzas hajú leány', 'laskatésztából készült, tüskés gombóchoz hasonló alakú sütemény, melyet úgy készítenek, hogy egy kisebb csomó laskatészta közepébe vaniliás krémet tesznek, s az egészét zsírban kisütik', és 'a boglárkafélék családjába tartozó növény, ötlevelű csészéje világoskék, kedvelt egyéves kerti virág' értelmezései szerepelnek (ÉrtSz., ÉKsz.).

A *bödekatá*-t az ÚMTsz. a katicabogárral azonosítja. A *böde* a nyelvterület egy részén önmagában is jelenthet katicabogarat.

Bolond Kata a neve a féleszű, eszelős, hóbortos, bolond nőnek SZENDREYNél (1936: 254), TOLNAI (1898: 5) hozzáteszti, hogy ő és *Bolond Jancsi* házasok (azaz két bolond egy pár).

A *cifrakata* megnevezést, mely Hódmezővásárhelyen használatos, és könnyelmű, rossz erkölcsű leányok megnevezésére használják (ÚMTsz.).

A *csetrekatá*-nak mondják Kisdörgicsén a 'böbeszédű, fecsegő leány'-t (ÚMTsz.). A *csetre* jelentése 'meggondolatlan, szeleburdi lány' (Cegléd), 'rövidre kötött kendő' (Oroszlány), illetve Nógrád, Gömör és Kishont vármegyében 'csavargó leány' (ÚMTsz.). Az összetételben valószínűleg első jelentésében szerepelhet.

Az *emberkata* kifejezés jelentése Szlavóniában 'férfi munkát is végző nő' (SzlavSz.).

A *foskata* jelentése 'katicabogár' (ÚMTsz.). Az előtagot nem lehet biztosan azonosítani.

A *fusfuskata* Szeged környékéről származó szó, jelentése 'katicabogár' (ÚMTsz., SzegSz.).

A *fuskata* ugyancsak utalószócikk a *fűskatá*-ra (ÚMTsz.). SZENDREY 'bence' értelmezését adja, és Ceglédről adatolja (1936: 256).

A *furtikatá*-nak több jelentését is megadja az ÚMTsz.: 1. 'eleven, mozgékony kislány', tréfás minősítésű Lovászpatonáról, 2. 'szeleburdi, kapkodó' (Losonc, Kolozsvár) és 3. (Borsod vármegyéből

gúnyosnak minősítve) 'a szomszédba gyakran átjáró és ott elidőző nő'. Az előtag jelentést ld. a *futrikati*-nál.

A *futrinkakata*, amelyet az ÚMTsz. Makóról adatomal 'eleven, mozgékony kislány' értelemben használatos. A *futrinka* jelentése 1. 'katicabogár' (Zilah vidéke), 2. 'ide-oda szaladgáló, futkosó (állat vagy jármű)' (Gacsáj), 3. 'eleven, mozgékony (kislány)' (Makó, Debrecen, ÚMTsz.).

A *fűsfűskata* jelentése Szegeden 'katicabogár' (ÚMTsz.).

A *fűskata* jelentése ugyanez, alakváltozatai: *fuskata* (Nagykörös), *fűskata* (Sarkad), *fűzkacsa* (Szarvas vidéke), *fűzkata* (Doboz), *fűzkata* (Nagyszalonta), de használják a 'téglán, kövön élő, vöröses színű, szögletes szárnyú, pettyes, lapos bogár megnevezésére Nagyzsénd környékén (*fickata* vagy *fuskata* alakváltozatai vannak), illetve Dobozon (*fűzkata*) (ÚMTsz.). A CzF. *fűskata* alakváltozatban adatomalja, jelentése pedig ott 'Féltekéhez hasonló alakú rovar, tompa csápokkal, fehér, veres és fekete pettyes szárnypaizszal'. A *fűskata-bogár* név Nagykörös vidékén él (*fuskata bogár* alakban), jelentése 'katicabogár' (ÚMTsz.).

A *falufarka-kata* kifejezésnek 'tekergő, utcás' jelentését adja meg SZENDREY (1936: 255). Mihályiban az előtag is szerepel önállóan durva stílusminősítéssel, a jelentése 'állandóan csavargó (elsősorban nő)' (KISS 1979).

Ugyanez a jelentése a *falu-kata* kifejezésnek is (SZENDREY 1936: 254, TOLNAI 1898: 6, Tsz.).

A *göncöskata* Nagyváty területén 'vetési katicavirág (*Nigella arvensis*)' értelemben használatos, illetve 'borzaskata' virágnévi jelentése is van (ÚMTsz.).

A *hafrakata* jelentése (Esztergom) 'hebehurgya, szeles nő', az ÚMTsz. adatomalja. Egyébként az előtagnak önmagában is ugyanez a jelentése (ÚMTsz.).

Hőgőkata az együgyű, bolond nő neve (SZENDREY 1936: 254.). Az előtagnak talán a *hőgöli* 'gyengeelméjű, hülye vagy ostobán fecsegő' melléknévhez van köze (ÚMTsz.).

A *kajlakata* 'csintalan, pajkos leány' értelemben él Tolna megyében. A *kajla* ide köthető jelentései Tolna megyéből: 'csintalan, haszontalan', 'szeles, hebehurgya', 'hóbortos, félbolond' (ÚMTsz.).

'Szeleburdi (kis) leány' értelemben használatos Vácott a *kalamajkakata* (ÚMTsz.), melynek előtagja jelentheti a következőket: 'veszekedés', 'zajos, táncos multság', 'zavaros, összevissza beszéd', 'hóbortos, féleszű, bolondozó', illetve 'vicik-vacak' (ÚMTsz.). SZENDREY 'hóbortos, bolondos, eszelős' értelmezését adja (1936: 254).

A Magyar Nyelvőrben találhatjuk meg a *Kós Kata* jelzős kifejezést (Nyr. 1: 183), amelyet így magyaráznak: „A Katalinkát vagy a hogy még másképp nevezik: a Kós Katát, hogy elszállásra bírják, csak úgy rémítgetik, mint másutt, de sokkal hosszabb mondásban...”. SZENDREY csak 'bence'-ként értelmezi (1936: 256).

Kottakata a diáknyelvben az énektanárnők gúnyos és régebben használt elnevezése (HELLE 1992).

A *lomboskata* jelentése 'borzas, fésületlen lány' (Kézdivásárhelyről adatomalja az ÚMTsz.).

A *lapos-fűskatá*-t az ÚMTsz. a bodobáccsal azonosítja.

A túlzottan öltözködő, sok alsószoknyát viselő nő neve Nagykönyiban *péntőkata* (MNYTK. 170: 162). A *péntő* jelentése ugyanott 'alsószoknya, pendely'.

A *satra-kata* jelentése 'féleszű, bolond, hóbortos', és ugyanezt a jelentését adja SZENDREY (1936: 254) a *sedre-katá*-nak is.

A *szél-kata* is a hóbertos, bolondos, együgyű nő neve (SZENDREY 1936: 254, TOLNAI 1898: 8).

A Magyar Nyelv népnyelvi gyűjtései tartalmazzák a *szűcskata* összetételt a torontálvásárhelyi tájszók között, melynek jelentése 'bodobács' (MNY. 7: 43, SZENDREY 1936: 256, SzegSz).

A Magyar Nyelvőr hódmezővásárhelyi tájszógyűjteménye tartalmazza a *szűzkata* kifejezést (Nyr. 45: 187), melynek jelentése ott 'hétpettyes bőde', a SzegSz. és SZENDREY 'katicabogár' jelentéssel adja meg (1936: 256).

A SzegSz. magyarázza a *toprongyikata* jelentését úgy, mint 'toprongyos' (főleg fehérszék). A *toprongyos* jelentését (amelyből a *toprongyi* rövidüléssel jöhetett létre) az ÉrtSz. 'elhanyagolt külsejű, piszkos, nagyon rongyos öltözetű (személy, csoport)' értelemben adja meg.

A *vészémkata* tulajdonsága, hogy a pénzt értéktelen dolgokra fecséri el, könnyelműen költekezik. Az elnevezés egy Nagykönyiban élő Kata nevű nő miatt alakult ki, aki mindig azt mondogatta, mikor mit vesz a boltban, de később a szó általános használatává vált (MNYTK. 170: 162), ugyanígy keletkezett a *bőrijánoskodik*, *cigánypéter* kifejezés is.

3. Képzett alakban szerepel a *katás*, amelynek az ÚMTsz. két jelentését adja meg: 1. 'lányok társaságát kereső és kedvelő (férfi)' (Curgó vidéke), 2. 'olyan (férfi), aki szívesen kuktáskodik, segít a konyhában (Lovászpata).

A rikító, többszínű ruhába öltözött nő neve *cifrakatás* (Hódmezővásárhely, ÚMTsz.).

KATI

1. A *Katalin* megrövidült és *-i* becező képzős változata (LADÓ 71, LADÓ-BÍRÓ 196, SzamSz., CzF., HAJDÚ 71). Családnévként az RMCsnSz. 1437-ből adatalja először *Kathi* alakban Szatmár megyéből, későbbi alakjai: *Kathi*, *Katy*, *Katj*, *Katthj*, *Kathy*, *Kati*, *Katyi*. Családnévként anyanév. A névadás motivációját lásd a *Kata* címszónál. Felvetődik a veszprém megyei *Kát* vagy Szabolcs megyei *Káthy* helynévből való származtatás lehetősége is (helynév + *-i* melléknévképző). A helynévből való származtatást azonban csak családtörténeti vizsgálatokkal lehet igazolni. Helynévből való származtatás esetén birtok, lakó- vagy származási helyre utaló név. Ez utóbbi azonban itt nem jöhet szóba; az átvitt jelentésű, illetve a szólásokban használt *Kati* minden bizonnyal a keresztnév becézett alakja lehet csak, ugyanis a név más becező alakváltozatai is hasonló megjelennek hasonló szerepekben.

2.1. Önálló előfordulásai: önálló címszóként az ÚMTsz. két jelentését adja meg: 1. '(nőre vonatkoztatva) valakinek a kedvese, szeretője' (Gyula), 2. 'nyenyere, tekerő, bözsike' (Szentés). Ez utóbbi tréfás stílusminősítésű. A CzF. és a SzamSz. csak becézett keresztnévi alakként utal rá.

BERNÁTH BÉLA szerint a nyenyere, tekerő 'bözsike, Kati' neve eufémisztikus jelentésátvitelen alapulhat (1986: 73). A *Kati* vagy *Katipila* szerinte sok más női névhez hasonlóan jelenthet vulvát is (119). MARGALITS (1896) szerint *kati* annak a férfinak a neve, aki a konyhán katicáskodik.

Önállóan fordul elő szólásokban (O. NAGY GÁBOR 1966: 340–1): „(Hogy) *el ne vessze Kati Petit*”, ezzel okolják meg tréfásan, ha a terhes asszonyt vagy a valami után nagyon sóvárgó embert megkínálják valamivel, illetve ha a nagyon kíváncsi ember érdeklődését kielégítik. Tájnnyelvnek minősített szólás. Ugyanez az *Elmegy* (*leesne* vagy *leteszi* vagy *el ne vesszen* vagy *legyen meg a Péterkéje* (*péterkéje*) szólás jelentése is.

Kis Kati is megteheti (tudja) = jelentéktelen dolog az, bárki megteheti, illetve tudja. A szólás régies stílusminősítésű. TOLNAI úgy magyarázza, hogy akárki, még pedig akármilyen gyenge, közönséges ember is megteheti (1898: 3).

Belejön, mint Katiba a gyerek = valaki beletanul valamibe. Tájnnyelvi és tréfás stílusminősítésű.

A Mi a hiba Katiba? kifejezés jelentése: mi baj van, mi a hiba?

Áll, mint Katiba a gyerek = erősen, szilárdan áll valami. Bizalmas, tréfás stílusú.

(Olyan) bizonyos (biztos), mint Katiban a gyerek = egészen bizonyos (stílusminősítése népnnyelvi, tréfás). A SzamSz. szerint tréfás erősítése egy állításnak.

Közmondásokban is előfordul, például a nagyon ismert *Könnnyű Katót (Katát vagy Katit) táncba (táncra) vinni* mondásban, melynek tájnnyelvi alakváltozatában hozzátészik még: *mert ő is akarja vagy ha neki is kedve van*. A közmondás régebbi változata: *Kedve van Katinak a tánchoz*. Jelentése: 1. 'könnnyű azt rávenni valamire, akinek magának is kedve van a dologhoz', ebben az értelemben idézi FORGÁCS TAMÁS is (2003: 351), 2. (szólásszerű használatban:) 'tudom, hogy kedvére van a dolog, ha színleg vonakodik is'. Az utóbbi jelentéssel szerepel a SzamSz.-ban is, a közmondásban ott a *Kata* szerepel. BERNÁTH Béla szerint valószínű, hogy ebben a közmondásban is mind a *Kata*, mind a tánc eufemizmus, mint a következő kifejezésben is: „Pengesd, babám, nem bánom, Magam is úgy akarom” (1986: 25).

Lusta Kati rest anyának leánya, jelentése 'ha lusta a leány, rendszerint az anyja is az'. Stílusminősítése régies.

Az orrodnak kis Katinál vagyon a kesztyűje szólásban az orr ezoterikus jelentése 'penis', a *kis Kati* 'női nemiszerv', ahol a kis jelző utal arra, hogy ez fedőnév (BERNÁTH 1986: 25).

Az üti Peti Katit szólást akkor mondják, amikor harangoznak. BERNÁTH Béla szerint a *Peti* a harang ütője, másképpen monya, a *Kati* a női szeméremtest eufémisztikus elnevezése (1986: 73).

A Lusta Kati Röst Ferkóval, sürög-forog egy korsóval szólást TOLNAI idézi (1898: 7), hozzátészi, hogy a szólás folytatása: 'de azért odabenn szomjan halnak az emberek'.

MARGALITS EDE közli a *szokás* címszónál (magyarázat nélkül) a *Kati is csak szokásból táncol* szólást (1896).

Im ment Kati fírhő mondják pl. egy történet végén: így lett, így történt.

Ha valamit elrontottak, akkor azt mondják: *Puff, Kati, kettő lessz*. Mindkét szólást ÁBRAHÁM IMRE idézi (1991).

2.2. Összetételek előtagjaként: *katibogár*, az ÚMTsz. 'katicabogár' jelentéssel adatolja (Zilah).

'Bürök' a jelentése a Zilah vidékéről, Tordáról, illetve Szilágybagosról adatolt *katifaná*-nak, alakváltozata ezeken a helyeken *katifona* (ÚMTsz.). Az utótag jelentését az MTsz. 'fonákja, visszája (szövetnek, ruhának, bőrnek stb.)' értelemben adja meg, kifejezésekben *fonája, fanája* alakban szerepel, ebben az esetben nem tisztázott. BERNÁTH szerint (1986: 20) a szagos bürok neve a *katifona*, amelyben a *kati* a megszemélyesített cunus, míg a *fona* a fanát (pubes) jelenti.

A *katikönyök* összetétel jelentését a SzamSz. úgy adja meg, mint 1. 'rövid disznóbél, melybe hurkát töltenek', 2. 'görbe alakú rövid hurka' vagy 'hurkavég', 3. 'fodros hurka'.

A *katikönyöke* összetételt csak az ÚMTsz. és az MTsz. tartalmazza. Az ÚMTsz. három jelentését adja meg: 1. 'szarvasmarha hátsó lábának hajlása, térdizülete' (Debrecen), 2. 'a disznó

medencecsontja és combcsontja által alkotott ízület' (Hajdúnánás), 3. 'a levágott juh lábszára a boka- és térdcsonttal együtt' (Debrecen). A MTsz. szerint 'levágott marhának bizonyos része'.

A *katipila* címszóként szerepel az ÚMTsz.-ben, jelentése ott főnévként 'a konyhában lábatlankodó, női teendőkbe szívesen beleavatkozó férfi' (Gyalu, Torda, Udvarhely vármegye, Fogarásról felvett alakváltozata *katipilla*). Jelentése melléknévként 1. 'kíváncsiskodó, kotnyeles' (Székelyföld), 2. 'félbolond, ok nélkül fel-felkacagó (ember)' (Magyarókeréki). A SzT. szerint jelentése 'katus, katuska, katica (női munkába kotnyeleskedő férfi)'. A MTsz. 'nőies természetű, nőies dolgokba avatkozó, női munkát végezni szerető fiú vagy férfi' jelentését adja meg. A Tsz. jelentését 'hanák, katuska' értelemben adja meg, és hozzáteszi, hogy székely szó. SZENDREY (1936: 255) 'kata' értelmezését adja meg, TOLNAI pedig 'együgyű, asszonyos, papucshős férfinak' nevezi (1989: 5). BERNÁTH szerint a *Pila*, a *Katipila*, *Katuska*, *Panóka* nevek azért jelölnek hermafrodita férfiakat, mivel nemiszervük nőies, clitoris nagyságú. Az előbb felsorolt nevek egyébként önmagukban is jelenthetnek cunnust. A *Katipila* jelentése még 'hermafrodita férfi' (1986: 119). Az utótagja szintén keresztnévi eredetű, a *Pila* az *Ilona* név egyik becéző formája (*Ila-Pila*) (244).

A *katipiti* melléknév jelentése 'torkos, nyálánk', az ÚMTsz. Gyuláról származtatja. Az ÉrtSz.-ban szereplő *piti*² címszó 2., tréfás stílusminősítésű jelentésének lehet, hogy köze van az utótaghoz, jelentése ugyanis '<Összetett kézzel mondott kérések, rimánkodás kifejezésére:> nagyon kérélek'.

A Magyarlónából származó *katirózsa* jelentése 'réti nyúlhere, Anthyllis Vulneraria' (Magyarlóna, ÚMTsz.).

A *katiszeglet* azt az égtájat jelenti, amelynek irányából leggyakrabban érkeznek az esőfelhők, azaz nyugatot. Az ÚMTsz. Mihályiból adatolja. SZENDREY *kati-szeg* és *kati-szeglet* alakban is említi (1936: 257).

A *kativirág* egy közelebről meg nem határozott virágfajtát jelent Nagykanizsán (ÚMTsz.).

2.3. Összetételek utótagjaként jelzővel: *boglyaskati*, amely 'kócos, boglyos gyerek vagy felnőtt leány megnevezéseként, illetve megszólításként' szerepel (adatolja az ÚMTsz. Nagyszalontáról és Újfehértóról). A MTsz. 'kis boglyos, kócos, fésületlen hajú' értelemben tárgyalja. A *boglyas* (nép. *baglyas*) jelentése az ÉrtSz. szerint 'fésületlen, borzas, kócos, kuszált (haj vagy ilyen hajú személy neve)' (vö. CzF., MTsz., SzT.).

A *borzaskati* jelentése az ÚMTsz. szerint: 1. 'kócos hajú (kis)leány' (Balmazújváros, Debrecen), 2. 'fehér vagy kék virágú folyondár' (Tamáshida), 3. 'aranygaluska (sült tésztaféle)' (a Bakony hegység vidékéről). A SzamSz. a *borzaskati* alakváltozatát tárgyalja, jelentése: 1. 'Nigella damascena (kerti virág)', 2. 'borzas leányka', az utóbbi stílusminősítése népies. A *borzas* jelentése: 1. 'fésületlen, kócos', 2. 'kb. lompos' (SzT.). A BodrSz. is 'Nigella damascena' értelmezését adja meg (világoskék virágú kerti növény).

Pelargonium a jelentése a *büdüskati*-nak, a szó Tatrangról származik (ÚMTsz.).

A *bödekati* jelentése 'katicabogár', egyébként a *böde* jelentése önmagában is 'katicabogár' (Bocfölde, Noszlop), Rábagyarmatról azonban 'liba' jelentéssel adja meg az ÚMTsz.

A férfias természetű vagy hermafrodita nő neve *fasz-kati* (SZENDREY: 1936: 255).

A *falukati* kifejezés jelentése 'utcán lebzselő nő' (SZENDREY 1936: 255). Ugyanez a jelentése a *Falufarka Kati* kifejezésnek (TOLNAI 1898: 5).

A *fusskati* a *fűskati* utalószócikke, a *fűskati* jelentése pedig 'katicabogár' (Nagyszalonta), illetve *fusskati* alakban Debrecenből adatolva 'futrinka' (ÚMTsz.).

A *futrikati* jelentése 1. 'eleven mozgékony kislány', tréfás stílusminősítésű (Lovászpata, Debrecen), 2. 'szeleburdi, kapkodó lány' (Zilah vidéke) (ÚMTsz., TOLNAI 1898: 8.). A *futri* melléknév jelentése önmagában is lehet 'eleven mozgékony kislány' (Lovászpata, Debrecen), illetve 'hebehurgya, kapkodó' (Székelykeresztúr, Hajdúnánás, Csenger, Zilah vidéke), Kórogy-szentmártonban 'félbolond' jelentése van (ÚMTsz.), máshol az egész *furti-kati* kifejezést is így értelmezik (SZENDREY 1936: 254).

Helyrekat az ügyes menyecske elnevezése (LŐRINCZE 1961: 154).

Lusta-kati-nak nevezik a lusta lányt (SZENDREY 1936: 255, TOLNAI 1898: 7).

A *lyukaskati* kifejezést kislány megnevezésére vagy megszólítására használják Debrecenben (ÚMTsz.).

BERNÁTH BÉLA idézi, hogy a párosító énekek egyik variánsában a *Marci Miska* és a *kisKati* sem egyedi név (ennek ellentmondanak a nagy tér- és időbeli távolságok), az első a férfi, a második a női nemiszerv fedőneve. (1986: 25). *Kis Kati* általában 'akárki, senki, akármilyen gyenge, közönséges ember' jelentésben szerepel (TOLNAI 1898: 3, SZENDREY 1936: 252).

Monyas-kati Csík vármegyében a férfias természetű nő, hermafrodita elnevezése (SZENDREY 1936: 255).

Az ÚMTsz.-ben utalószócikként szereplő *katitó* az *orozló*, *orozó*, *orozó katitó* szinonimája Szlavóniában, ezek az öregek nyelvben tolvajt jelentenek (Szentlászló, SzlavSz.).

Karancs vidékén a modern táncokat *padrakatyi*-nak nevezték (BERNÁTH 1986: 142). A *Katyi* a *Katalin* név palóc vidéken gyakori becéző alakja.

Az a nő, akit *széli-kati*-nak neveznek, az féleszű, bolondos, hóbortos (SZENDREY 1936: 254).

A *szűcskatibogár* jelentését ld. a *katibogár* címszónál.

A mindig az utcán ténfergő lány vagy asszony neve *utcakati* (SZENDREY 1936: 254, TOLNAI 1898: 6).

2.4. Melléknévként -s képzős alakban fordul elő az ÚMTsz.-ben, ahol a *katis* utalószócikk a *nagy katis* kifejezésre utal, ami kendőfodor ráncolási módjának megnevezésére használt kifejezés.

3. Igeként: a *katipilá*-ból képzett *katipiláskodik* ige jelentése '(férfi) a konyhában lábatlankodik, női teendőkhöz avatkozik, a szó az ÚMTsz.-ben szerepel, Udvarhely vármegyéből származik. Az SzT.-ben becsmérlő stílusminősítést kapott, jelentése: 'kotnyeleskedik, katuskodik'.

KATICA

1. A *Katalin* név becézett alakja (LADÓ 71, SzegSz., SzamSz.). A *Katalin* név rövidült, -ica képzős alakja (HAJDÚ 88). A becézett alak később önállósult (LADÓ-BÍRÓ 197).

2.1. Önálló előfordulását az ÚMTsz., HhSz., BüssSz. és az ÉKsz. adatolja 'katicabogár' jelentéssel Érdről. Minden bizonnyal -*bogár* utótagú összetételekből önállósultak a *Katalin* névnek 'katicabogár' jelentésben használt becéző változatai, például a *katika* is (TESz.). Erre példa még a *kató*, *katalinka*, *katalina*, *kata*, *katóka*, *katuska*, *katalin*, *katika*, *katilinka*, *katarinka*, de nem fordul elő ilyen közszoói jelentéssel például a *kati*, *kata*. Az ÉKsz. a szót népiesnek minősíti. Nyelvjárásban 'gyámoltalan,

pipogya ember, férfi' (Gerényes, ÚMTsz.), 'férfias természetű nő, hermafrodita' (SZENDREY 1936: 255), a szlengben 'katona' jelentése is él (gúny.) (HELLE 1992).

2.2. Összetételek előtagjaként szerepel **katicabogár** kifejezésben (ÚMTsz., ÉrtSz., OrmSz., SzlavSz., SzegSz., HhSz.), melynek jelentése 'Coccinella septempunctata', azaz hétpettyes katicabogár, az ÚMTsz. jelentését 'bodobács'-nak adja meg (ld. MNyA. 648: bodobács). Az ÉKsz. szerint a **katicabogár** jelentése 'sötét pettyekkel tarkázott, pirosas színű, félgömb alakú kis bogár', illetve általában jelenti ezt és a vele rokon bogarakat magába foglaló családot (Coccinelladae). A TESz. szerint a szó 1861-ben fordul elő először, előtagja a *Katalin* név egyik becézett változata. Más változataiban a név más becézett alakja is szerepel (TESz., ÚMTsz., MTsz., MNyA.), de ezek önállóan is szerepelnek ugyanebben a jelentésben, pl. *kató*, *katóka*, *katalinka*, *kata*, *katica*, mely alakok minden bizonnyal korábbi *-bogár* utótagú összetételekből önállósultak (TESz.). Hogy e bogár magyar nyelvi elnevezésébe miért éppen ez a női név került, nincs felderítve. Ritkán más női név is megjelenik ilyen jelentéssel, pl. *Ilona-bogár*, *Máriskó-bogár* (MTsz.), de férfinév csak igen ritkán. Keresztnévből alakult állatnevek egyébként nem ritkák a magyarban. Más nyelvekben is vannak vallási képzeteket idéző elnevezései a katicabogárnak, pl. angol: *ladybird* (tk.: 'miasszonyunk madara'), török: *bete á bon Dien* (tk.: 'a jó Isten állata'), olasz: *pecorella della Madonna* (tk.: 'a Madonna barmocskája'), és ezek nem ritkák a magyarban sem, pl. N. *Isten tehénkéje* (Nyr. 30: 529); *istenbogár*, *istenke bugarkája* (MTsz.), *istembocikája*, *istembogár*, *istembogárka*, *istembogárkája*, *istenkaticája*, *istenkatikája*, *istenkebugara* (MNyA. 648: bodobács). A diáknyelvben nem állatnévi, de kialakulásában ahhoz kapcsolható jelentése is létrejött a **katicabogár** szónak, ez a neve a kicsi személyautóknak (KARDOS-SZÜTS é.n.), mely elnevezése talán a 'bogárhátú autó' elnevezés rövidülésével jött létre.

A **katicabogárka** jelentése 'katicabogár' (ÚMTsz., KiskSz.).

A **katicaember**-t az ÚMTsz. Gerényesről adatolja, a jelentése 'gyámoltalan, pipogya ember, férfi'.

A **katicaközepes** az ÚMTsz.-ben melléknévként vagy főnévként szerepel (Mezőkövesd), és egy ott használatos hízmésminta elnevezése.

A **katicavirág** kifejezést Veszprém megyében használják (ÚMTsz.), jelentése 'borzaskata'. Az OrmSz. megadja a köznyelvitől eltérő kiejtését (*katicavérág*). A MNövSz.-ben és PRISZTERNél jelentése 'Nigella (feketécské, hályogvirág)'. A **katicavirágos** szónak csak szófaját adja csak meg az ÚMTsz. (melléknév vagy főnév), egyébként az *őszi katicavirágos* kifejezéssel magyarázza.

A **katicamiska** Nagykönyiban olyan férfinak a neve, aki asszonyi dolgokba avatkozik (MNyTK. 170: 160).

2.3. Gyakori összetételekben, jelzővel is, pl. az Alföldön a **kiskatica** jelentése 'katicabogár' (Kiskunfélegyháza, ÚMTsz.).

A Szigetközéből és Nagykanizsáról származik a **borzaskatica** összetétel, amelynek az ÚMTsz. első esetben 'borzaskata, mezei katicavirág, Nigella damascena', második esetben 'tésztaféle' jelentését adja meg. Leggyakrabban máshol is növénynévként szerepel (SZENDREY 1936: 256).

A **borzaskata** szinonimájaként szerepel a **kék katicavirág**, a **kerti katicavirág** és a **török katicavirág** is (PRISZTER). **Szörös katicavirág** a termesztett katicavirág (Nigella sativa) népi neve (ez más néven feketekömény vagy rómaikomény) (PRISZTER). A 'Nigella avensis' a **mezei katicavirág** neve

(PRISZTER). Az Ormánságban *ősz* *katicavirág* a *karticavirág* neve, hímzésmintaként pedig *ősz* *katicavirágos* az elnevezése (OrmSz.).

A *bodroskatica* jelentése 'borzoscata', az ÚMTsz. a Dunántúlról, Veszprém megyéből adatozza.

Az ÚMTsz.-ben szereplő *fűskatica* utalószócikk a Szamosháton gyakori *fuskatica* elnevezésre utal, melynek jelentése 'katicabogár, Coccinella septempunctata' (SzamSz.).

Birtokos jelzői összetételben szerepel az *istenkaticája* elnevezésben, amely az ÚMTsz.-ben szerepel, s ott jelentését 'katicabogár'-ként adják meg. Ez az elnevezés a TESz.-ben szereplő vallási képzeteket idéző nevek közé sorolható.

2.4. Képzett (-s képzős) melléknévi alakját az ÚMTsz. veszi fel önálló címszóként, jelentése 'olyan (férfi), aki szívesen kuktáskodik, segít a konyhában' (Lovászpatoza).

3. Igeként: a *katicáskodik* ige jelentése a nyelvjárásokban 'női dolgokba avatkozik' (MTsz., BüssSz., Veszprém m., SZENDREY 1936: 259, MNy. 3: 182, MNy. 7: 136, TOLNAI 1898: 5). A CzF. 'katuskodik' jelentését adja meg. Az ÉrtSz. és az ÉKsz. ritkának és népiesnek minősíti, jelentése: '(férfi) konyhán okvetetlenkedik, lábatlankodik, nyalakodik, asszonyi dolgokba avatkozik, katicodik'.

KÁDI

1. HAJDÚ a *Katalin -di* képzős alakjának és német átvételnek tartja (97), máshol nem szerepel becéző alakként.

2. *Vakkádi* a kancsal, rosszul látó ember csúfneve Nagykönyiban (MNyTK. 170: 163).

KÁZMÉR

1. A lengyel eredetű *Kazimír* magyarosabb alakja (LADÓ 179, LADÓ–BÍRÓ 79). A *Kázmér* régi világi / egyházi személynév apanévi eredetű családnévként először 1453-ben jelent meg *Fabianus Casmer* alakban. Későbbi adatai: 1471: *Briccio Kasmer*, 1478: *Stephanus Kozymer*. Becézett alakja is előfordul ebben a funkcióban: 1600: *Em(ericus) Kazo* (RMCsnSz.). Helynévben a *Kazmerfók* (1401, OklSz.) és *Kázmér* helységnévben is megjelenik (FNESz.).

2. A hazudós, „kamuzó” ember neve a diáknyelvben *kamukázmér* (Nyr. 121: 298).

LIZIKE

1. A *Liza* becéző alakja (LADÓ 78), az *Erzsébet* becézőjeként is megjelenik (HAJDÚ 152).

2. A vízifukszia neve Erdélyben (Székelyudvarhelyen) *szorgalmas lizike* (éa.).

LUCA

1. A latin *Lucia* név régi magyar formája (LADÓ 78, LADÓ–BÍRÓ 206, SzegSz.). Családnévként a XV. századtól adatozható: 1453: *Blasio Luca*, 1459: *Lwcz* Ø. A viszonylag sok adat közül néhány talán a *Luka* címszó alá sorolható. A fenti adatok anyanévként jelennek meg. Eredeti latin alakja is megmaradt családnévként a XV. században: 1464: *Barnabas Luchya* (RMCsnSz.). Helynévként is előfordul a CzF.-ben, ahol erdélyi, Fogaras vidéki falu nevéként szerepel.

2.1. Önálló előfordulásainak jelentése igen változatos, az ÚMTsz. a következőket sorolja fel: 1. 'boszorkány'. Ugyanebben az értelemben szerepel a SZT.-ban is azzal a megszorítással, hogy a néphit kétféle **Lucá**-t ismer: a jószágost és a boszorkányost. Az utóbbiak főleg szidalmazásban szerepelnek. 2. '(Luca-napi népszokás szereplőjeként) álarcos, jelmezes, rendszerint nőnek öltözött legény', illetve 3. 'a lucajátéknak az a résztvevője, aki a kezében lévő fakanállal vagy seprűvel igyekszik játékosársai közül valakit megütni, hogy aztán helyet cserélhessen vele'. A 4. jelentése az ÚMTsz. szerint 'meztelen', ebben a jelentésben SZENDREY is említi (1936: 253). 5. 'bóbaluca'. A MTsz. Somogy megyéből említi, ahol jelentése 'remete', de a jelentés kialakulására nem ad magyarázatot. A börtön-szlangban a *luca* a női fegyőr, börtönőr elnevezése (SZABÓ 1999).

Szólásokban csak összetétt alakban fordul elő.

2.2. Összetételekben előtagként is gyakran szerepel. A **lucaszék**-et Luca-napján, december 13-án kezdték készíteni, és minden nap valami keveset kellett dolgozni rajta, hogy pont karácsony estéjére készüljön el. Azt a babonát fűzik hozzá, hogy aki karácsony éjjelén ráül, meglátja a falu boszorkányát (Tsz., SzamSz., SzlavSz., HhSz., BodrSz., KiskSz OrmSz., SzegSz., Ball., CzF., ÉKsz., ÉrtSz.). A TESz. szerint a szóra az első adat 1808-ból való. A **lucaszék**-nek vagy más néven **lucaszéké**-nek lassú elkészítésére utal az *Úgy készül, mint a Luca szék* kifejezés, melynek jelentése 'lassan készül valami' (Hódmezővásárhely, Szatmárcseke, ÚMTsz.). Más változatai: *Készül, mint a Luca széke* = *Soká készül, mint a Luca széke* (O. NAGY GÁBOR 1966: 446), *Úgy dolgozik, mint a Luca székin* (MARGALITS 1896, SzegSz., SzlavSz., ÚMTsz., Ball.), *Valóságos lucaszék / Lucaszéket csinál belőle*. A kifejezés jelentése 'nagyon lassan tesz meg valamit'. Az *Olyan a ház, mintha lucáztak volna* kifejezés jelentése: nagy rendetlenség, sok szemét van a szobában (rég.) (O. NAGY GÁBOR 1966: 446).

Luca-napi szokás az is, hogy a következő év időjárását a Luca-napi és az azt követő 12 nap időjárásából jósolják meg, ahol minden nap a jövő év egy hónapját jelöli, ennek neve **Luca kalendáriuma** (Ball., CzF.) vagy **lucakalendárium** (KiskSz., SzegSz., ÚMTsz.), az ÚMTsz.-ben **lucakalendár** alakban is szerepel, sőt találhatunk **lucanaptár** említését is Mihályiban (KISS 1979).

Ugyancsak ehhez a naphoz fűződő babonás szokás Felvidéken a **lucaág** rügyeztetése is, ekkor általában somfa-, fűzfa- vagy orgonaágot tesznek vízbe a lányok, ami karácsonyra zöldül ki. Az ÚMTsz.-ben szerepel **lucagally** elnevezése a Palócvidekről és **lucafa** Zombor vidékéről.

Az előbb már emlegetett *Luca* a szereplője a **lucajáték**-nak, ami Zsitvabesenyőn régen tréfás dallal kísért fonóbeli játék volt (ÚMTsz.). Tréfás szerepe volt a **luccaasszony**-nak is, ő ugyanis Luca-napján lánynak, asszonynak öltözött legény volt, aki a fonóházakat hang nélkül járta végig (BodrSz.).

Luca-napi babonás szertartáshoz kapcsolódik a **lucagügyű** neve, ami egy bábuszerű, boszorkányt jelképező gyékényköteg volt. Luca-napjától karácsonyig minden nap készítettek egyet, majd éjféle mise előtt egyenként elégetik őket, hogy ily módon a boszorkányokat elpusztítsák (ÚMTsz., SzegSz.).

Luca-napján búzát is csíráztattak, egyrészt hogy kiderüljön, melyik gazdáé lesz a legjobb vetőmag, másrészt a kicsíráztatott magokat megettették az állatokkal, hogy a **lucabúza** megvédje őket a betegségtől (SzegSz., SzlavSz., ÚMTsz.).

A **lucakukorica** olyan három ágú búzacső, amellyel Luca-napján etetik az állatokat meg a kis csirkeket, hogy majd sokat tojjanak (Poroszló, ÚMTsz.).

A december 13-án készítendő sütemények között szerepel a jó sok zsírral sütött **lucapogácsa** (SzegSz.), amelyet az ÚMTsz. babonás szerelmi jóslás leírásában is említ. Ebbe a pogácsába rejtettek aztán pénzdarabokat, amelyeket **lucapénz**-nek neveztek és később a koldusoknak adták őket (SzegSz., ÚMTsz.).

A Luca napjához kapcsolódó szerelmi babonákban szerepel Galgamácsán a **lucadió**, amit a lányok Luca napjától karácsonyig rongyokba kötve a zsebük sarkában hordanak és a Nagylócon **luca alma**, amelyből a lány Luca napjától kezdve karácsonyig minden nap harapott egyet, majd karácsony este a csutkával megdobja a jövődöbelijének kiszemelt legényt (ÚMTsz.).

A decemberben jelentkező igen erős szélvihar neve **Luca szele** vagy **lucaszél** (ÚMTsz., SzegSz.).

2.3. Összetételek utótagjaként szerepel a következő kifejezésekben: a fehér ruhába, jelmezbe öltözött, álarcos legény vagy leány neve a Luca napi népszokásban **fehérluca** (Marcellháza, ÚMTsz.).

Ruhadarab, pontosabban kendervászonból, 1-5 éves gyermekek számára készült ing neve a **bóbaluca** (ÚMTsz.).

2.4. Képzett alakjait egyrészt alapalakjából hozzák létre, mint a **lucás** szót, mely azt a fiúgyermeket jelenti, aki Luca napján házról házra járva köszöntőt mond (FelTsz., ÚMTsz.), másrészt igei származékából, pl. **lucázó**, ami ugyancsak Luca napot köszöntő fiút vagy legényt jelent (Nát, Nagykanizsa, Oroszló, Lónya, ÚMTsz., KiskSz.). A szó él **lucáló** alakváltozatban is (Zalaegerszeg, ÚMTsz.).

Kétféle képzős igei alapszavából létrehozott származéka a **lucálás** (Hegyhát, Vas megye, Őrség, ÚMTsz. és Ipolymente, IpTsz.) és a **lucázás** (Dunántúl, Zalaegerszeg, Őrség és Karcag, ÚMTsz.). Mindkettő azt a Luca-napi népszokást jelöli, amelynek során fiúk vagy legények csoportja verses köszöntést mondogatva házról házra jár

3. Igei származékai: a **lucál** jelentése 1. 'Luca-napján kéregetve házról házra jár', 2.' kószál, csavarog, tétlenül jön-megy, látogatózik' (Székelyföld, ÚMTsz., SZENDREY 1936: 259). Hasonló az előbbihez a **lucázik** ige jelentése is: 'Luca-napján verses köszöntőt mondogatva házról házra jár' (Hegyhát, Vas megye, Őrség, ÚMTsz., IpTsz., KiskSz.).

MÁRIA

1. A héber *Mirjam* névnek a görög és a latin bibliafordításokban módosult alakja (LADÓ 81, LADÓ-BÍRÓ 211). Első adataink a keresztnévre a XII. század végéről valók: 1171: *Maria*, későbbi: 1234: *Scentmariazygete* (OkI Sz.). Családnévként 1497-ben jelent meg *Mykola Marya* alakban. Családnévi funkcióban összetételekben is előfordul: 1498: *Mariahazy Ø*, 1592: [*Marjalaki Máté*] (RMCsnSz.). Igen gyakori helynevekben is, pl. *Máriabesenyő*, *Máriafalva*, *Máriaföldre*, *Máriagyűd*, *Máriaalom*, *Máriakálnok*, *Máriakéménd*, *Máriakönnye*, *Márianosztra*, *Máriapócs*, *Máriadna*, *Máriaremete*, *Máriatölgyes*, *Máriaújfalu*). Ezek egy részében a *Mária*- előtag Szűz Mária kultuszával kapcsolatos, és később került a név elé (FNESz.).

2.1. Önállóan csak szólásokban fordul elő, pl. *Máriád ne legyen (valamit megtenni)!*: meg ne merd (tenni)! (táj), *Meginná a Szűz Mária cipőcsatját (is)*: annyira részeges, hogy mindenét elissza (tájnyelvi), *Nincs se áriája, se Máriája*: dallamtalan (ének, nóta) (tájnyelvi), *Olyan biztos helyen van, mintha Szűz Mária kötényében volna*: teljesen biztonságos helyen van valaki, valami (nép), *Pendül,*

mint a palócok Máriája: egyre egészségesebb (színű) lesz (tájnyelvi), *Szűz Mária kötényében se volna jobb dolga*: nagyon jó dolga van (nép), *Úgy fogja a puskát, mint Szűz Mária liliomot*: (újonc) féltéken, ügyetlenül, nem eléggé keményen fogja a puskát (rég, kaszárnyanyelv), *A részeg ember Szűz Mária kötőjébe esik*: a részegnek nemigen szokott különösebb baja történni (tájnyelvi), *Megverte a Mária azt az embert, akit sajnálni kell*: nagy baj már az, ha valakin szánakozni kell (tájnyelvi), *Máriás huncut*: gazember, gazfickó, *Nem vagyok máriás huncut, hogy...*: nem ment el az eszem, hogy... (O. NAGY GÁBOR 1966: 467).

2.2. Nagyon sok növény nevében szerepel a *Mária*. Például *Mária gyertyája* a *Physostegia virginiana* vagy más néven *máriavirág* elnevezése, a *máriabalzsamfa* a *Calophyllum tacamahaca* elnevezése, *máriatövis*, *máriabogáncs* vagy tarkabogáncs a *Silybum marianum* népi neve, ennek magját gyógynövényként méregtelenítő teába is teszik. A *máriafű* a nehézszagú libatop (*Chenopodium schraderanum*) vagy az illatos szentperje (*Hierochloe repens*) népi neve (PRISZTER), de a népnyelvben a majoránna valószínűleg népetimológiával létrejött neveként is gyakran szerepel a *Mária-fű* (Nyr. 12: 199). Valamilyen folyóvirág neve a *máriakoszorú* is (éa.).

Mihályiban a kifejezésekben szereplő *mária* jelentése egyáltalán semmi (KISS 1979). Szeged környékéről jegyezték fel egy régi pénznem, az ezüst húszas neve a *mária*húszas, mely onnan kapta a nevét, hogy egyik oldalán a Boldogasszony képe látható (SzegSz.).

Az egyházi ünnepeken zászlót vivő fehér ruhás lány neve *mária-leány* (Ada, SZENDREY 1936: 252).

A *Mária-üveg* kifejezés Jókai egyik regényében is előfordul: „Végre addig kutatott, míg a téveteg szikla egyik oldalában felfedezett egy réteg macskaezüstöt, amit csillámnak, 'Mária-üveg'-nek is neveznek. Azt nagy gonddal kiemelte a kőből, a finom, átlátszó ásványt széthasogatta vékony rétegeire” (Jókai Mór: Az arany ember, Móra Könyvkiadó, 1980. 382).

2.3. A rabszállító kocsik fekete színe magyarázza a *feketemária* 'rabszállítókosci' jelentését a szlengben (ZOLNAY–GEDÉNYI 68), a katonák nyelvében pedig a *kimária* a kimaradás ritkán használatos tréfás neve (KIS 1992).

2.4. A *máriás* egy kártyajáték neve (SzegSz.), melynek első említése TESz. szerint 1787-ből való. Ennek egyik változata a *dalmos máriás* vagy *talonosmáriás* (SzegSz., ÚMTsz.). Mihályiban *talonmáriás*-nak nevezik az ultit (KISS 1979).

A *máriás* kifejezésekben káromkodásként is megjelent (1793: TESz.) és *máriás huncut* alakban gazember jelentése is van (1910: TESz.).

Mivel Szűz Mária képe volt ráverve a 17, később 20 krajcár értékű ezüstpénzre, az 1700-as évek elejétől elnevezték *máriás*-nak (SzófSz., TESz.).

A közsói használatú keresztnemek között igen ritkának számító fosztóképzős alakok egyike a *máriátlan*, mely a neveletlen, rossz, vásott gyerek neve Mihályiban, indulatszóként pedig nyomatékosító forma ('nagyon, igen') (KISS 1979).

MÁRISKÓ

1. *Mária* becézett alakja (LADÓ–BÍRÓ 211).

2. A TESz.-ben a *katicabogár* szinonimái közt a **Máriskó-bogár** is szerepel, és 'hétpettyes böde'-ként értelmezve az MTsz. is felsorolja.

MIHÁLYKA ~ MIHÁLKA

1. A *Mihály* depalatális alakváltozatának teljes töve után álló *-ka* képzős becézett alakja (LADÓ 191, LADÓ–BÍRÓ 91, HAJDÚ 98). Az 1476-es *Myhalko* és az 1643-as *Mihalyko* alak valószínűleg a *Mihályka* első keresztnévi feljegyzése (OkI Sz.). Az 1482-ből származó *Matheo Michalka* alak már apanévként jelenik meg (RMCsnSz.)

2. **Mihálka** a csemegebaraboly (egy csemegezőlőfajta) népies neve (szerepel a TESz.-ben a *matyó* címszónál), Nyitra megyében viszont ugyanez a turbolyabogyó neve (SZENDREY 1936: 256).

NÁNI

1. Az *Anikó -i* képzős néveleji mássalhangzó-változást mutató alakjából képzett becézett alakja (LADÓ 23, LADÓ–BÍRÓ 143, HAJDÚ 74).

2. **Náni** a kancsó neve Csongrád megyében (SZENDREY 1936: 257, a TESz.-ben a *mihók* címszónál).

PERZSI

1. Az *Erzsébet* név eleji mássalhangzó-változást mutató *tő* után álló *-i* képzős becézett alakja (LADÓ 46, LADÓ–BÍRÓ 170, HAJDÚ 74).

2. A **boglyasperzsi** egy virágfajta neve Szerepen (ÚMTsz.).

PÉTER

1. A görög *Petrosz* névből latinosított *Petrus* rövidüléséből jött létre (LADÓ 204, LADÓ–BÍRÓ 102, SzlavSz., SzamSz.). Az OkI Sz. 1224-ből említi először keresztnévként *Peteraya* alakban, a korábbi adat azonosíthatósága kérdéses. Családnévként 1401-ben jelent meg, akkor *Stepanum Péter* alakban szerepel. Családnévként a SzlavSz.-ban is szerepel Kórógyon, ebben a funkcióban apanév. Gyakoriak a *Péter* névből képzett egyéb családnevek is, pl. *Péterecke*, *Péterfi*, *Péterfia*, *Péteres*. Ez utóbbi valószínűleg a *Péter* személynév korábbi változata lehetett (RMCsnSz.). Helynévben a *Magyarpéterfalva*, *Magyarpéterlaka* alakokban jelenik meg (FNESz.).

2.1. Önálló előfordulásai: a TESz.-ben két jelentése is szerepel, egyrészt 'méhmagzat', másrészt 'épületfa csapja, valaminek ehhez hasonló alkatrésze'. A szótár szerint egymástól független községi használatra is vannak példák. VITÁNYI idézi (1997: 41) 'hengerre csavarodó kötél és hajtókarból álló emelőszerkezet' jelentését. A tolvajnyelvben a **Péter** kátyajátékban az alsó neve (SZIRMAY), a SzegSz.-ben szereplő *péter* jelentése tréfásan 'vércse', *Gyün a pétör!*-szókták mondani a galambászok.

Szólásokban, közmondásokban gyakran szerepel, pl.: *Nincs a hadban (semmi) /nincs játékban/ Péter bátya /bácsi/*, vagyis harcban vagy játékban mindkét fél egyaránt veszíthet vagy nyerhet (CzF.). TOLNAI szerint (1898: 4) újabban *Nincs a pénzben Péter bátya* alakban is használatos.

Az *Anná nincs ám osztán péterbácsi* kifejezés jelentése: nincs nála kegyelem (VITÁNYI 1997: 41).

Öreg, mint a Pétör számara az, aki (vagy ami) nagyon öreg, a szólás tréfás stílusminősítéssel szerepel a SzegSz.-ben és O. NAGY GÁBORNÁL (1966: 557) is.

Cini-cini Péter bátya (bácsi), néked (kendnek) hegedülnek (muzsikálnak)-így szokták csúfolni a sírórívó, nyafogó gyereket (TOLNAI 1898: 8, CzF., MARGALITS 1896). O. NAGY GÁBOR a szólás régibb alakját is közli: *Cini-cini, dú-dú, Péter bácsi hegedül* (rég.).

Péternek mondja, hogy Pál is értsen belőle, vagyis úgy figyelmeztet vagy dorgál valakit, hogy más is figyelmeztetésnek vegye, magára értse (O. NAGY GÁBOR 1966: 557).

Mindegy neki (nekem) Péter vagy Pál, azaz nem (vagyok) személyválogató (Ball., CzF.). A MARGALITSNÁL *Ha Péter nem, hát Pál* alakban szereplő mondást (1896) TOLNAI (1898: 3) *Ha Péter nem akarja, akarja Pál* alakban idézi, jelentése pedig az, hogy ha az egyik nem, akkor a másik. O. NAGY GÁBOR értelmezésében: ha az egyik ember nem hajlandó, kapható valamire, kapható a másik (1966: 546). TOLNAI (1898: 3) megjegyzi, hogy *Péter* és *Pál* összetartozó két embert jelent, barátot vagy ellenséget, mint Arany Fülemüljében. Lehet, hogy a naptár révén kerültek együvé, de valószínűleg az alliteráció is közrejátszott.

Akit Pétertől Pálhoz küldenek, az egyik embertől a másikig futkos (TOLNAI 1898: 3).

Nem hajt se Péterre, se Pálra az, aki a maga esze után jár (Ball.) vagy nem ad senki szavára, figyelmeztetésére (TOLNAI 1898: 3, CzF., MARGALITS 1896).

Pallag Péter meg Paré Pál dógozza a földjét mondják a földjét műveletlenül hagyó emberre (O. NAGY GÁBOR 1966: 546),

Ha azt mondják valakinek a földjére, hogy *Parlag Péteré lett a föld*, akkor parlagon hever a föld(je) (O. NAGY GÁBOR 1966: 546).

Sok Szent Péterrel kapcsolatos szólás és kifejezés is él, pl.: *Meglátogatta a Szent Péter szakállát*-mondják arra, aki berúgott (MARGALITS 1896), akin látszik, hogy a kocsmából jön és ittas (CzF.).

2.3. Összetételek előtagjaként áll a szólásokban gyakran szereplő **péterbácsi** elnevezésben, melynek jelentését sehol sem magyarázzák, de szólásokban való előfordulása és igei használata alapján jelentése 'kegyelem, kímélet, teketóriázás'. Ugyanez a **Péter bátya** jelentése is a *nincs a hadban (pénzben) Péter bátya* kifejezésben (TOLNAI 1898: 4).

Zala megyében **péterbogár** a köznyelvi *katicabogár* megfelelője (VITÁNYI 1997: 42), a **pétercigány** jelentése pedig pörgettyű (uo.).

A **péterhal** a lepényhal gyakori köznyelvi elnevezése, mert a hal két oldalán lévő kerek foltot a hiedelem szerint az eredetileg halász Péter apostol ujjá hagyta (éa.).

Péterháza a magányos, útszéli csárdák neve (MNy. 3: 299).

A makacs, nyakas, akaratos, önfejű ember neve **péter fejű** (CzF., MNy. 3: 294, Kemenesalja, SZENDREY 1936: 253, Ball., TOLNAI 1898: 5). Ez valószínűleg utalás Péter apostol makacs tagadására.

A hívek önkéntes ajándékát, szeretetadományát, amit a pápai szék számára ajánlottak fel **péterfillér**-nek nevezik (SzegSz., Bal.). Így nevezik a templomi perselybe dobott aprópénzt is Hosszúhetényben (KISS 1979), ahol van *peterke* alakváltozata is. Más forrás szerint Tolna megyében (VITÁNYI 1997: 41) 'vékony, pénzhez hasonló termésű növény' a jelentése.

Péterfű a falgom népies neve (MNövSz. és a TESz. *matyó* címszavánál).

A **péterkés** a bajonett másik neve (SZENDREY 1936: 257, Ball., SzegSz.), de a CzF. 'a puskán lévő szurony'-ként értelmezi vagy 'kis rövid kard'-ként, amilyen a tüzekek oldalán van, MARGALITSnál pedig rövid kis kard, gyíkleső értelemben szerepel (1896). A **péterkése** is szuronynak vagy bajonettnek a neve (SZENDREY 1936: 257), Szegeden van *peszterke* alakváltozata is.

A **péterkulcsa** Somogy megyében a kankalin neve (VITÁNYI 1997: 41).

A petróleum népi neve a **péterolaj** (SzegSz., VITÁNYI 1997: 42).

A **péterpetügomba** a közönséges kucsmagomba vagy a légyölő galóca neve (VITÁNYI 1997: 41).

Péter szakálla a neve annak a hosszú gyaluforgácsnak, ami borcégéerként függ a kocsomák előtt (CzF., Ball., MARGALITS 1896).

Péter-szeg a fenyődeszkában lévő kemény csomó neve (Ball., Tsz., Pápa vid., SZENDREY 1936: 256, CzF., Vas megye, MTsz., MNyTK. 170: 160). A TESz. **péter-szege** alakban említi a *pete* címszónál, és utal rá, hogy az ilyen használat (a 'deszkákat összefogó ág-bog' jelentés) esetleg a *pete* 2. jelentéséből ('ember, állat hímjének nemi szerve') származhatott.

2.3. Összetételek utótagjaként szerepel a szeszélyes, hóbortos férfi neveként gyakran szereplő **bolondpéter** elnevezésben, és az ápolatlan külsejű, szutykos, mocskos embert megnevező **cigánypétér** kifejezésben. Mindkettő Nagykönyiban élő valós személy csúfneve volt, aki az 1930-as évek elején halt meg, és élete végén ápolatlan külsejűvé vált (MNyTK. 170: 160).

A csalafinta, furfangos, okos ember neve **csalóka péter** (Szalonta, SZENDREY 1936: 254, TOLNAI 1898: 6, MNy. 3: 295, MARGALITS 1896).

A **garázda péter** a ruháit szaggató felnőtt (TOLNAI 1898: 6, MARGALITS 1896) vagy 'gazember' jelentése (Jászság, SZENDREY 1936: 255).

A **fülespéter** a presbiter népetimológiával létrejött alakja (ÚMTsz.).

Ugyanez a szótár adja meg a **kispéter** jelentését '**kispétergalamb**'-ként, ez utóbbi jelentése pedig Gútán olyan vadgalambfajta neve, melynek nyakán fehér örv van.

A dologtalan, ténfergő, ostoba férfi neve **kudaripéter**. A *kudari* régi, elég könnyen elkészíthető, de nem éppen kedvelt térsztaféle neve volt Nagykönyiban. Nem tudni, miért alkottak belőle összetételt, és miért ez a jelentése (MNyTK. 170: 160).

Lebetyepéter a pletykálkodó, fecsegő, bőbeszédű neve Nagykönyiban, az előtagja valószínűleg a *lebetyüll / lefetyüll* 'sokat beszél' jelentésű igéből származik (MNyTK. 170: 160).

A leselkedni szerető ember neve **lesipéter** (Kecskemét, Kiskunfélegyháza, ÚMTsz.).

A **lipinka péter** jelentése 'sánta' (SZENDREY 1936: 253).

A lusta ember neve Erdélyben **parlag péter** (Háromszék, SZENDREY 1936: 253, TOLNAI 1898: 7).

Az elhagyatott, műveletlen földek ismeretlen gazdája **Pusztá Péter** (Nyr. 91: 365).

Szent Péterhez kapcsolódó kifejezés a **Szent Péter agara**, mely Erdélyben a medve tréfás neve (MTsz.).

A szivárványos ökle, latin nevén a *Rhodeus amarus* halfaj erdélyi népi neve **Szent Péter hala** (Kolozsvár, MTsz.).

Szent Péter kése a bajonett elnevezése (LACZKÓ 1956: 93), a petróleum népi elnevezése pedig **Szent Péter olaj** (Tolna megye, MTsz.).

Szent Péter szakálla a gyaluforgácsból készült kocsmacéger tréfás neve (Vas megye, MTsz., CzF., MARGALITS 1896, MNy. 3: 298). Ugyanez a jelentése a **Szent Péter karja** tréfás kifejezésnek, pl. az *Újjünk be a Szent Péter karja alá!* mondatban (Székelyföld, MTsz.).

Szóláshasonlatokban jelentkezik a **vak péter** elnevezés, pl. *szétnéz, mint vak péter a gödörben* (Fertő melléke, SZENDREY 1936: 252, TOLNAI 1898: 4).

2.4. Képzővel: a Péter-Páلكor érő almafajta neve **péterpáli** (VITÁNYI 1997: 41).

3. Igeként is szerepel: a **péterbácsiz(ik)** ige jelentése 'teketóriázni', pl. „*nem sokat péterbácsizok vele*” (Komárom, MTsz., Komárom, SZENDREY 1936: 259).

A **péterpáloz** ige jelentése 'Péter-Pál névnapján Péter vagy Pál névnapot ül vagy részt vesz rajta' (SzegSz.).

PISTA ~ PESTA

1. Az *István* név néveleji mássalhangzó-változással és *-a* képzővel létrejött becéző változata (HAJDÚ 162, LADÓ–BÍRÓ 70, LADÓ 171, SzegSz., SzlavSz., SzamSz.). Családnévként 1720-ban jelent meg először, akkor *Stephanus Pesta* alakban fordult elő, de a családnév *Pista* változatára eddig nincs adat, apanév (RMCsnSz.).

Gyakran szerepel névrecsúfolókban, pl. *Pista, Pista pohárista, tedd a segged áristomba* (a Pistákkal ingerkedő, tréfás mondóka, SzamSz.), *Pista, Pista, pilárista, vesd a tököd áristomba!* (SzegSz.), így is csúfolják: *Pista, igyá muftot* (SzlavSz.).

2.1. Önállóan fordul elő a tolvajnyelvben (Nyr. 26: 213, FAZAKAS 1991, JENŐ–VETŐ 1900) és a nyelvjárásokban is 'hülye, ostoba, bolond, örült' jelentéssel (Kiskunság, SZENDREY 1936: 254). Az MTsz.-ban 'bárgyú ember, gyöngé elméjű, szelíd bolond' a jelentése, erre a TESz. is utal a *pali* címszónál.

A tolvajnyelvben más jelentése is van: 'szerelmes bolond' (SZIRMAY), pl. *pista lettem bele* = fejveszetten beleszerettem (KISS 1963).

O. NAGY GÁBOR szerint a következő szólásokban fordul elő (1966: 559): *Jól van Pista, majd ha János mondja*, vagyis füllentés ez, nem hiszem el, amit mondasz.

Kicsípi magát (kiöltözik vagy feszít), mint koszos (szaros vagy sáros) Pista Jézus (Krisztus) nevenapján az, aki ízléstelenül kiöltözött, tőle szokatlan módon elegáns, közli FORGÁCS TAMÁS is (2003: 582).

Nesze, Pista, frakk, ha nem tetszik gérokk ('szalonkabát') - nesze neked, ezt ugyan jól megkaptad.

Néz (nézdegél), mint vak Pista (a gödörparton) - nézelődik, nézdegél, a kifejezés szerepel a MARGALITSnál is (1896).

Pista legyenek (Pista legyen a nevem), ha... - hangzik el gyakran tréfás nyomosításként, jelentése: akármilyen legyenek, ha ...

Pakúj, Pista, meszelünk! – mondják gyakran, jelentése: szedelőzködünk, indulás (ÁBRAHÁM 1991).

Az elhagyott, parlagon heverő földről mondják, hogy *Pallag Péter kapállya, Mohar Pista gyomlálja* (Nyr. 87: 370).

2.2. Összetételek előtagjaként áll a **pistavirág** kifejezésben, ami a szépecske (*Cereopsis*) népi neve (MNövsz.).

Pistakisasszony a neve a férfiaszkodó, férfias sportot és mulatságot kedvelő nőnek. *Ahun gurul a Pistakisasszony*, mondják a kerékpározó nőre (Erdély, SZENDREY 1936: 255, MTsz.).

2.3. Utótagként, jelzővel áll a következő kifejezésekben: az alkoholista neve a diáknyelvben **alkoholpista** (Nyr. 121: 301).

A **bagópista** a baptisták által általában gúnyos vagy tréfás megnevezése Nagyzerénden, több alakváltozata is van, pl. **bakpista** (Gyula), **vakpista** (Gyula, Nagyszalonta, ÚMTsz., Nagykároly, SZENDREY 1936: 251).

Bolond Pista a félkegyelmű neve (Nyr. 23: 28). SZENDREY (1936: 254) a következő tulajdonnévi eredetű szinonimáit sorolja fel: *antal, balázs, bandi, gazsi, jakab, lajcsi, laji, máté, mihók, miska, misi, gyurka, bence, istók, jankó*.

A diáknyelvből származik a **bugyipista** 'bugylibicska' jelentésű szó (Nyr. 121: 301).

Cigány Pesta (*Pësta*) vagy **Pista** az együgyű, félkegyelmű ember neve (TOLNAI 1898: 5, SZENDREY 1936: 254).

A palacsinta tréfás neve Orosházán **csintapista** (ÚMTsz.).

Első Pista a kisebb, első osztályos tanuló neve a diáknyelvben, más néven elsőista (Székesfehérvár, DOBOS 1898).

A mindig a fiúk után járkáló, őket kísérgető lány neve **fiúpista** (Torda, ÚMTsz., SzamSz.), más forrásokban 'férfias természetű nő, hermafrodita' a jelentése (Torda, SZENDREY 1936: 255).

A hazug, köpönyegforgató (személy) neve **fordíts pista** (SZENDREY 1936: 253, Vác, ÚMTsz.).

A katonai szlengben a **géppista** a géppisztoly neve. Ez a fegyver hivatalos gpi. rövidítéséből jöhetett létre. (KIS 1992).

Gácsérpista a gúnyos neve a hengegő, hetvenkedő vadásznak az Alföldön (ÚMTsz.), a *gácsér* ugyanott hím kacsát jelent.

Igyekezet pista az iparkodó ember neve (Vác, SZENDREY 1936: 255).

Intimpista az indiszkrét, túlságosan kíváncsi ember neve, vagy a magánügyeket boncolgató rovat neve a bulvárújságokban (éa.).

Kispista a hozzá nem értő ember neve (éa.), vagy bizalmas stílusminősítéssel tréfás fogadkozásban is előfordul („*kispista a nevem*”) (TÓTFALUSI 1997).

A nőies természetű, női dolgokba avatkozó férfi neve **leánka-pista** (SZENDREY 1936: 255).

A rendőr bizalmas neve a diáknyelvben **mili Pista** (MATIJEVICS 1972).

Termopista az izmos, erős férfi tréfás, gyakori elnevezése a szlengben (BORDÁS 1998).

Az utcás, mindig az utcán kódorgó ember neve **őgyelgő pista** (Vác, SZENDREY 1936: 254).

Ugyanez a jelentése az **utca pista** kifejezésnek (TOLNAI 1898: 6, Zilah, SZENDREY 1936: 254).

3. Igeként: a **megpistál** ige jelentését nem adják meg (SZENDREY 1936: 259), de valószínűleg a **kipistál**-éval rokonítható, vagy talán azonosítható is vele, az előbbi ige jelentése 'kikóstolgat' (Tsz.), 'kikóstolgatja az ételt a konyhában' (SZENDREY 1936: 255), a Ball. szerint 'lassan-lassan kiiszik valamit'.

Tréfál az, aki **istapistáz(ik)** (SZENDREY 1936: 254, MTsz.).

A *belepistul* ige jelentése 'őrülten beleszeret, belebolondul belehabarodik valakibe' (FAZAKAS 1991, KISS 1963), SZENDREY az előbbi változat mellett közli *meg-pistul* alakját is (1936: 255). Az ige tulajdonnévi azonosíthatóságát támasztják alá az egyéb hasonló eredetű névszói és igei származékok is. A szóban megjelenő *-ul* képző elsősorban melléknevekhez kapcsolódik (pl. *szép-ül, but-ul, zöld-ül* stb.) (MMNy. 132), ez is az alapszó melléknévi szófaját támasztja alá.

Az *intimpistáskodik* ige jelentése 'túlzottan érdeklődik más magánügyei iránt, azokba kéretlenül beleavatkozik' (éa.).

RÓBERT

1. A német *Robert* névből származik, mely a germán *Hróðberth* fejleménye (LADÓ 208, LADÓ–BÍRÓ 106).

2. A debreceni diákszlengben *róbertbúcsi*-nak is nevezik a férfi nemszervet (tréf., ritk.) (BORDÁS 1998).

SIMONKA

1. A *Simon* becézett alakja (LADÓ 211, LADÓ–BÍRÓ 110). 1557: *Simonka* [Mátyás], 1322: *Synka* Ø (RMCsnSz.).

2. *Simonka* az elnevezése az együgyű, asszonyos, papucshős férfinak (TOLNAI 1898: 5, SZENDREY 1936: 255).

TÓNIKA

1. Az *Antal* hangcsoportvesztő, továbbképzett becézett alakja (LADÓ 131, LADÓ–BÍRÓ 30, HAJDÚ 109).

2. Veszprém megyében egyfajta fatölcsér elnevezése *Tónika* (SZENDREY 1936: 257).

VIKTOR

1. A latin *Victor* névből származik. Régebben a *Győző* és *Géza* nevekkal próbálták magyarosítani (LADÓ 224, LADÓ–BÍRÓ 125).

2. *Piktor Viktor* a szobafestő diáknyelvi elnevezése (Nyr. 121: 298).

ZSUZSIKA

1. A *Zsuzsa* vagy a *Zsuzsanna* becézett alakja (LADÓ 121, LADÓ–BÍRÓ 258).

2. *Zsuzsiká*-nak nevezik a katonák ritkán a kezét önkielégítéskor (KIS 1992), a börtönszlengben pedig az illemhely nevéként használják gyakran (SZABÓ 1999).

A SZÓTÁR TARTALMA

ANDOR	90
BANDÓ	90
FRICI	90
GERŐ	90
ILONCA	90
JANCSI	90
JANKÓ	94
JÁNOS	97
JULIS	100
KATA	100
KATI	105
KATICA	108
KÁDI	110
KÁZMÉR	110
LIZIKE	110
LUCA	110
MÁRIA	112
MÁRISKÓ	113
MIHÁLYKA ~ MIHÁLKA	114
NÁNI	114
PERZSI	114
PÉTER	114
PISTA ~ PESTA	117
RÓBERT	119
SIMONKA	119
TÓNKA	119
VIKTOR	119
ZSUZSIKA	119

Irodalom

Feldolgozott források

- ÁBRAHÁM IMRE (szerk.) 1991. Nyúl község nyelvkinccse. *MNyTK*. 195.
- BodrSz. = NAGY GÉZA (szerk.) 1992. *Bodrogközi tájszótár*. Pácin.
- BOROSS JÓZSEF–SZÜTS LÁSZLÓ (é.n.). *A mai magyar argó kisszótára*. Idegenforgalmi Propaganda és Kiadó Vállalat. Budapest.
- BüssSz. = VÁRKONYI IMRE (szerk.) 1988. *Büssüi tájszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- DOBOS KÁROLY (szerk.) 1898. *A magyar diáknyelv és szótára*.
- FAZAKAS ISTVÁN (szerk.) 1991. *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár*. Fekete sas Kiadó. Budapest.
- FelTsz. = IMRE SAMU (szerk.) 1973. *Felsőöri tájszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- GÁLFFY MÓZES 1987. Székelyföldi tájszók. *MNyTK*. 180. sz.
- HhSz. = DALLOS SÁNDOR–PESTI JÁNOS 1999. *Hosszúhetényi szótár*. Hosszúhetény.
- HOFFMANN OTTÓ (szerk.) 1996. *Mini-tini szótár. A mai magyar diáknyelv szótára*. Janus Pannonius Tudományegyetem, Továbbképző Központ. Pécs.
- IpTsz. = TÓTH IMRE (szerk.) 1987. Ipolymenti palóc tájszótár. *MNyTK*. 176.
- JENŐ SÁNDOR–VETŐ IMRE (szerk.) 1900. *A Magyar Tolvajnyelv és Szótára*. Budapest.
- KABDEBÓ OSZKÁR (szerk.) 1917. *Pesti jassz-szótár*. Török Ignác Kiadóvállalata. Mezőtúr.
- KARDOS TAMÁS–SZÜTS LÁSZLÓ (é.n.). *Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság?* Ciceró Kiadó. Budapest.
- KIS TAMÁS (szerk.) 1992. *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára*. Zrínyi Kiadó. Budapest.
- KiskSz. = MARKÓ IMRE LEHEL (szerk.) 1981. *Kiskanizsai szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KISS JENŐ (szerk.) 1979. Mihályi tájszótár (Rábaköz). *NytudÉrt*. 103.
- KISS KÁROLY (szerk.) 1963. *A mai magyar tolvajnyelv*. BM Tanulmányi és Módszertani Osztály. Budapest.
- MNövSz. = CSAPODY VERA–PRISZTER SZANISZLÓ (szerk.) 1966. *Magyar növénynevek szótára*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.
- MTsz. = SZINNYEI JÓZSEF (szerk.) 1893–1901. *Magyar Tájszótár*. I–II. Budapest.
- OrmSz. = KISS GÉZA–KERESZTES KÁLMÁN (szerk.) 1952. *Ormánsági szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- PRISZTER = PRISZTER SZANISZLÓ 1986. *Növényneveink. Magyar-latin szógyűjtemény*. Mezőgazdasági Kiadó. Budapest.

- SzamSz. = CSÜRY BÁLINT (szerk.) 1936. *Szamosháti szótár*. I–II. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- SzegSz. = BÁLINT SÁNDOR (szerk.) 1957. *Szegedi szótár*. I–II. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SZIRMAY ISTVÁN (én). *A magyar tolvajnyelv szótára*. Budapest.
- SzlavSz. = PENAVIN OLGA (szerk.) 1968, 1975, 1978. *Szlavóniai (kórógyi) szótár*. I–II–III. Fórum Könyvkiadó. Újvidék.
- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA (szerk.) 1994. *Magyar szófejtő szótár*. 2. kiadás. Trezor Kiadó. Budapest.
- TESz. = BENKŐ LORÁND (főszerk.) 1967, 1970, 1976. *A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára*. I–II–III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- TÓTFALUSI ISTVÁN (szerk.) 1997. *Színes szinonimatár*. Háttér Kiadó. Budapest.
- Tsz. = *Magyar Tájszótár* 1838. Buda.
- ÚMTSz. = B. LŐRINCZY ÉVA (szerk.) 1979, 1988, 1992. *Új magyar tájszótár*. I–II–III. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- VÖRÖS ÉVA 1996. *Egzotikus gyümölcsök magyar neveinek történeti-etimológiai szótára*. Debrecen.

Felhasznált források

- BAKOS FERENC (szerk.) 1998. *Idegen szavak és kifejezések kézis�ótára*. Akadémiai Kiadó.
- Bal. = BALASSA JÓZSEF (szerk.) 1940. *A Magyar Nyelv Szótára*. I–II. Budapest.
- Ball. = BALLAGI MÓR (szerk.) 1868–1873. *A Magyar Nyelv Teljes Szótára*. I–II. Budapest.
- BARÓTI SZABÓ DÁVID (szerk.) 1872. *Kisded Szó-Tár*. Kassa.
- CzF. = CZUCZOR GERGELY–FOGARASI JÁNOS (szerk.) 1862–1874. *A Magyar Nyelv Szótára*. I–VI. Budapest.
- EKS = *Eesti Keele Sõnaraamat* 1999. Eesti Keele Sihtasutus. Tallin.
- ÉKsz. = JUHÁSZ JÓZSEF–SZŐKE ISTVÁN–O. NAGY GÁBOR–KOVALOVSKY MIKLÓS (szerk.) 1972. *Magyar értelmezõ kézis�ótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÉrtSz. = *A magyar nyelv értelmezõ szótára*. I–VII. 1959–1961. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- FNESz. = KISS LAJOS (szerk.) 1978. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA (szerk.) 1987. *Székely nyelvöldrajzi szótár*. Budapest.
- GOMBOCZ ZOLTÁN–MELICH JÁNOS (szerk.) 1914–1934. *Magyar Etymológiai Szótár*. I–II. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- MARGALITS EDE (szerk.) 1896. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Magyar Tudományos Akadémia. Budapest.
- NEMES ZOLTÁNNÉ–GÁLFFY MÓZES–MÁRTON GYULA (szerk.) 1974. *Torjai szójegyzék*. Sepsiszentgyörgy.
- O. NAGY GÁBOR 1966. *Magyar szólások és közmondások*. Akadémiai Kiadó. Budapest.

- O. NAGY GÁBOR 1979. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- O. NAGY GÁBOR–RUZSINCZKY ÉVA (szerk.) 1978. *Magyar szinonimaszótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- PAPP ISTVÁN–JAKAB LÁSZLÓ (szerk.) 1993. *Magyar- finn szótár*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- RMCsnSz. = KÁZMÉR MIKLÓS (szerk.) 1993. *Régi magyar családnevek szótára*. XIV–XVII. század. Magyar Nyelvtudományi Társaság. Budapest.
- RMGI. = BERRÁR JOLÁN–KÁROLY SÁNDOR (szerk.) 1984. *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SzT. = SZABÓ T. ATTILA (szerk.) 1976–1997. *Erdélyi magyar szótörténeti tár*. I–IX. Kriterion Kiadó. Bukarest / Akadémiai Kiadó. Budapest.
- SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND (szerk.) 1891. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár*. I–II–III. Budapest.
- ZOLNAY VILMOS–GEDÉNYI MIHÁLY 1996. *A régi Budapest a fattyúnyelvben*. Fekete Sas Kiadó. Budapest.

Felhasznált irodalom

- É. ABAFFY ERZSÉBET 1993. Tetszik? Nem tetszik? Néhány korai vélemény keresztneveinkről. *NÉ.* 15: 17–8.
- ÁDÁM IMRE 1992. Névadási szokások napjainkban. *MND.* 100: 56–63.
- AKH. = *A magyar helyesírás szabályai*. 1999. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ALLEN, IRVING LEWIS 1983. Personnel Names that Became Ethnic Epithets. *Names* 31: 307–17.
- ANTAL LÁSZLÓ 1988. Remarks on Hungarian Nicknames. *UAJb.* 60: 7–11.
- ANTAL LÁSZLÓ 1978. *A jelentés világa*. Magvető Kiadó. Budapest.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1971. A hivatalos névből alakult ragadványnevek az iskolában. *MNy.* 67: 439–49.
- BACHÁT LÁSZLÓ 1970. A ragadványnevek néhány problémája. *NytudÉrt.* 70: 130–4.
- BÁLINT SÁNDOR 1975. Mihók. *MNy.* 71: 203–4.
- BALÁZS JÁNOS 1970. A nevek általános nyelvészeti vonatkozásai. *NytudÉrt.* 70: 295–301.
- BALÁZS JÁNOS 1963. A tulajdonnév a nyelvi jelek rendszerében. *ÁNyT.* 1: 41–52.
- BALÁZS JUDIT 1982. A ragadványnevek szerepe Rábaszentandrás névrendszerében. *NytudÉrt.* 114.
- BALÁZS JUDIT 1981. A ragadványnevek nemzedéki kötöttsége egy település névrendszerében. *MNyTK.* 160: 69–71.
- BARANYAI ZOLTÁN 1907. Személynevek mint köznevek. *Nyr.* 36: 483.
- BALOGH LÁSZLÓ 1982. Nemzedékek karaktere tulajdonneveinkben. *NÉ.* 7: 73–6.
- BALOGH PÉTER 2000. Az antonomázia: kapcsolatok a lexikális és az aktuális jelentés között. In: GECŐ TAMÁS (szerk.): *Lexikális jelentés, aktuális jelentés*. Tinta Kiadó. Budapest. 34–41.

- BARABÁS ANDRÁS–KÁLMÁN C. GYÖRGY–NÁDÁSDY ÁDÁM 1977. Van-e a magyarban tulajdonnév?
NyK. 79: 135–155.
- BARANYAI ZOLTÁN 1907. Személynevek mint köznevek. *MNy.* 36: 483.
- BÁRCZI GÉZA 1980. A személynévadás általános kérdései. In PAPP LÁSZLÓ (szerk.): *A magyar nyelv múltja és jelene.* Gondolat Kiadó. Budapest. 198–203.
- BÁRCZI GÉZA 1963. *A magyar nyelv életrajza.* Gondolat Kiadó. Budapest.
- BARKÓCZY LÁSZLÓ–FÜLÖP LÁSZLÓ 2003. Női keresztnévek férfiaknál. *NÉ.* 25: 178–81.
- BARTA NOÉMI 1998. A férfi szinonimái a közszlengben. Záródolgozat.
http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/barta_n.doc
- BEKE ÖDÖN 1963. Néhány szó népies állatnév történetéhez. *Nyr.* 87: 247–58.
- BEKE ÖDÖN 1937. Személynevek köznévi használatának történetéhez. *Nyr.* 66: 88.
- BENCZÉDY JÓZSEF 1991. A tulajdonnév. In: BENCZÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ (szerk.): *A mai magyar nyelv.* Tankönyvkiadó. Budapest. 552–5.
- BENKŐ LORÁND 1997. Anonymus beszélő helynevei. *MNy.* 93: 144–154.
- BENKŐ LORÁND 1991. A tulajdonnevek képzése. In: BENKŐ LORÁND (főszerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. I.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 249–55.
- BENKŐ LORÁND 1982. A név és az ember. *Nyr.* 56: 391–9.
- BENKŐ LORÁND 1972. Melinda és az Utónévkönyv. *Nyr.* 96: 504–5.
- BENKŐ LORÁND 1989. A magyar tulajdonnevek története. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND–BERRÁR JOLÁN (szerk.): *A magyar nyelv története.* Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 374–84.
- BENKŐ LORÁND 1960. Nyelvjárástörténet a névtudományban. *NévtVizsg.* 132–5.
- BENKŐ LORÁND 1950. Fialat nevek és őseik. *Nyr.* 74: 123–8.
- BENKŐ LORÁND 1950. Néhány becenevünkről. *Nyr.* 74: 335–42.
- BENKŐ LORÁND 1949. A történeti személynévvizsgálat kérdései. *MNy.* 45: 116–24, 244–58.
- BENKŐ LORÁND 1949. *A régi magyar személynévadás.* Budapest.
- BENKŐ LORÁND 1947/1949. A családnév-változtatás kérdései 1–3. *Msn.* 17: 40–45, 65–72, 18: 1–6.
- BÉNYEI ÁGNES 2000. A tulajdonnevek jelentéséről. *MNyj.* 38: 35–40.
- BÉLDY MIHÁLY 1897. A tolvajnyelv. *Nyr.* 26: 212–4.
- BERNÁTH BÉLA 1986. *A szerelem titkos nyelvén.* Gondolat kiadó. Budapest.
- BERENTE ISTVÁN 1972. István. *Nyr.* 96: 481–3.
- BERRÁR JOLÁN 1960. Női neveink 1400-ig. *MNyTK.* 80.
- BÍRÓ ÁGNES 1993. Anyakönyvezett becézőnevek. *NÉ.* 15: 63–6.
- BÍRÓ ÁGNES 1988. A mai keresztnévadás az egyes társadalmi rétegek gyakorlatában. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *A Magyar Nyelv Rétegződése.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 203–10.
- BÍRÓ FERENC 1999. Névvel (is) nevel(het)ünk(?) *MNyTK.* 212: 443–56.

- BÍRÓ FERENC 1996. Egri szakmunkástanulók megszólításformái. *MNyTK*. 207: 133–41.
- BÍRÓ FERENC 1994. Körösladány 18. századi keresztnevei. *NÉ*. 16: 94–7.
- BLOOMFIELD, LEONARD 1933. *Language*. New York.
- BÓDISS JUSZTIN 1898. Két szavazat a bencés ellen. I. *Nyr*. 27: 554–7.
- BODROGLIGETI ANDRÁS 1972. A szókészlet. In: TELEGDI ZSIGMOND (szerk.): *Hagyományos nyelvtan–modern nyelvészet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 63–84.
- BORDÁS KRISZTINA 1998. A debreceni Brassai Sámuel Műszaki Középiskola diákszlengje. Debrecen. Szakdolgozat. http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/bordas_k.doc
- BOROS EDIT 1986. A keresztnévadás divatja Ajkán a várossá alakulás első két évtizedében. *Nyr*. 110: 149–60.
- BURA LÁSZLÓ 1996. A névdivat nemzedéki változásai. *MNyj*. 33: 71–92.
- BURA LÁSZLÓ 1995. Személynévhasználat – lexikográfiai gyakorlat. *MNyj*. 32: 69–72.
- BÜKY BÉLA 1981. A legújabb keresztnévdivat Budapesten. *MNyTK*. 160: 65–8.
- BÜKY BÉLA 1974. Névadás és lakóhely. A városközpont és a peremterületek közötti keresztnévadási különbségek Budapesten 1972-ben. *Nyr*. 98: 5–13.
- BÜKY BÉLA 1968. Tények, elvek és a mai budapesti keresztnévadás. *Nyr*. 92: 149–56.
- BÜKY BÉLA 1967. A Czuczor–Fogarasi-szótár keresztnévanyaga. *MNy*. 63: 227–38.
- BÜKY BÉLA 1964. Hagomány és újszerűség a mai budapesti keresztnévadásban. *Nyr*. 88: 92–106.
- BÜKY BÉLA 1961. A fővárosi keresztnévadás hatóerői. *NytudÉrt*. 26.
- BÜKY BÉLA 1960. A fővárosi keresztnévadás tanulmányozásának főbb kérdései. *NévtVizsg*. 157–63.
- CEGLÉDI ZOLTÁN 1997. Keresztnévvizsgálatok a szegedi születésű neológ zsidóknál (1810–1944). *MNyTK*. 209: 158–62.
- CZSALOG ZSOLT–MÁNDOKI LÁSZLÓ 1970. Divatjelenségek a magyar falusi keresztnévadásban. *NytudÉrt*. 70: 145–52.
- N. CSÁSZI ILDIKÓ 1997. Névválasztási és becenévhasználati sajátosságok egy szlovákiai vegyes iskola neveinek tükrében. *NÉ*. 19: 45–50.
- CSEFKÓ GYULA 1940. Tamás vagyok benne, tamáskodik. *MNy*. 40: 56–7.
- CSEFKÓ GYULA 1929. A becézőnevek keletkezéséhez. *MNy*. 25: 368–69.
- P. CSIGE KATALIN 1996. Személyneves szólások és közmondások a magyar nyelvben. *MNyTK*. 207: 202–6.
- CSIGE KATALIN 1986. Személynevek a frazeológiai egységekben. *MND*. 62.
- CSORDÁS ANITA–VARGA MÁRIA 1993. A keresztnévadás Boldogon az anyakönyvvezetés bevezetésétől napjainkig. *Nyr*. 117: 166–78.
- DEME LÁSZLÓ 1960. Személynévrendszerünk alaktanához. *NévtVizsg*. 136–39.

- DÖMÖTÖR SÁNDOR 1977. Doboz községi ragadványnevek betűjelei a XVIII–XIX. századból. *MNy.* 73: 246–50.
- ECO, UMBERTO 1998. *A tökéletes nyelv keresése.* Budapest.
- FÁBIÁN PÁL 1986. Nagy gyakoriságú magyar nevek az Egyesült Államokban. *Nyr.* 110: 128.
- FABÓ KINGA 1980. A tulajdonnév ↔ köznév „szófajváltásokról”. *NÉ.* 4: 49–55.
- FABÓ KINGA 1979. A névtan helye a társadalomtudományok között. *NÉ.* 2: 3–6.
- FARKAS TAMÁS 2004. A családnevek konnotációjáról. *NÉ.* 26: 49–57.
- FARKAS TAMÁS 2003a. Név és névváltoztatás – vicc és valóság. *NÉ.* 25: 153–60.
- FARKAS TAMÁS 2003b. Név kutatás – szlengkutatás: nevek és köznevesülés a katonai szlengben. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára.* Budapest. 641–50.
- FARKAS TAMÁS 1999. A névválasztás szempontjai a magyar családnév-változtatásokban. *NÉ.* 21: 200–4.
- FEHÉR KRISZTINA 2004. Névelméleti alapvetések a magyar ragadványnevek kutatás első korszakában (1872–1957). *NÉ.* 26: 73–90.
- FEKETE ÁGNES 1997. Keresztnevek Miskolcon és Tiszaújvároson. *MNyTK.* 209: 168–73.
- FEKETE ANTAL 1992. *Keresztneveink, védőszentjeink.* Szent István Társulat. Budapest.
- FENYVESI ANNA–KIS TAMÁS–VÁRNAI JUDIT SZILVIA (szerk.) 1999. *Mi a szleng? Tanulmányok a szleng fogalmáról.* Debrecen.
- FERCSIK ERZSÉBET 2004. Személynevek megváltozott nyelvi és kulturális környezetben – a külföldön élő magyar fotográfusok névhasználatáról. *NÉ.* 26: 57–66.
- FERCSIK ERZSÉBET 2003a. Az elvált nők névviseléséről. A XX. század utolsó fél évtizedének statisztikai adatai alapján. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára.* Budapest. 614–22.
- FERCSIK ERZSÉBET 2003b. A házasság nők névviselése a XX. század utolsó éveiben – öt év statisztikáinak tükrében. *NÉ.* 24: 99–107.
- FERCSIK ERZSÉBET 1997. Névelméleti megfigyelések a személynevek körében – a Hévízgyörki gyermekek keresztnévének vizsgálata alapján. *MNyTK.* 209: 48–52.
- FERCSIK ERZSÉBET–RAÁTZ JUDIT 1997. *Hogy hívnak? Könyv a keresztnevekről.* Korona Kiadó. Budapest.
- FERCSIK ERZSÉBET 1992. Feminista kísérletek – avagy mi is a helyzet az asszonynevek körül Hévízgyörkön? *MND.* 100: 63–9.
- F. G. (FERENCZY GÉZA) 1964. Idegen keresztnév sorrendi helye. *Nyr.* 88: 79–80.
- FODOR KATALIN 1999. A névdívat változása a moldvai csángóknál. *NÉ.* 21: 232–35.
- FORGÁCS KRISZTINA 1987. Zsidó névmagyarosítás a XX. század 30-as éveiben. *NÉ.* 12: 149–61.

- FORGÁCS TAMÁS 2003. *Magyar szólások és közmondások szótára. Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatai példákkal szemlélítve*. Budapest. Tinta Könyvkiadó.
- FREGÉ, GOTTLÖB 1980. Jelentés és jelölet. In: RUZSA IMRE (szerk.): *Logika, szemantika, matematika*. Budapest. 156–90.
- FÜLE BERNADETT 1990. Ragadványnevek szociometriai vizsgálata egy ceglédi általános iskolában. *MND*. 88.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 2003. Keresztnevek földrajzi vonatkozásai (Felsőszölnök 1750–1800). *NÉ*. 25: 167–81.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 2001. Hiányoznak a magyar utónévkönyvből. *NÉ*. 23: 55–57.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1998. Több keresztnev adása (Kaposvár 1731–1900). *NÉ*. 20: 12–29.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1991. Névváltoztatások a kaposszentbenedeki plébániai területén. *NÉ*. 13: 42–7.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1990. A Somogy megyei Vízmente személynevei 1722–1900. *MND*. 86.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1987. Ádámok és Évák. *NÉ*. 12: 193–7.
- FÜLÖP LÁSZLÓ 1985. Idegen családnevek magyarosodása a Kapos völgyében. *NÉ*. 10: 47–53.
- FÜLÖP LÁSZLÓ–NAGY ISTVÁN 1985. Az ikrek névadása Rédicson 1789–1900 között. *NÉ*. 10: 85–94.
- GÁLFFY MÓZES 1944. *Keresztneveink becéző alakjai a Borsavölgyében*. ETI, Kolozsvár.
- GALAVICS VERONIKA 1988. A nő elnevezései a közszlengben. Záródolgozat.
<http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/galavics.doc>
- GASPARICS GYULA 1999. Keresztnevéadási szokások változásának vizsgálata a Pest megyei Tök községben. *NÉ*. 21: 235–39.
- GASPARICS GYULA 1989. Tök község mai kereszt- és becenevei. *MND*. 85.
- B. GERGELY PIROSKA 2004. Az István név és becézői Kalotaszegen. *NÉ*. 26: 9–14.
- B. GERGELY PIROSKA 2003. A protestáns jellegű névhasználat a XVIII. századi női nevek körében. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára*. 590–7.
- B. GERGELY PIROSKA 2002. Az erdélyi unitáriusok keresztnevei a XVIII. században. *MNyj*. 40: 61–75.
- B. GERGELY PIROSKA 1997a. Az újabbkori magyar személynévszintézisek megalapozása. *MNyTK*. 209: 10–23.
- B. GERGELY PIROSKA 1997b. Protestánsok és katolikusok névhasználata a székely székekben a XVII. század elején. In: PÉNTÉK JÁNOS (szerk.): *Szöveg és stílus*. Kolozsvár. 183–91.
- B. GERGELY PIROSKA 1995a. Név kultúra és névízlésünk. *MNyTK*. 207: 124–33.
- B. GERGELY PIROSKA 1995b. Mesterségűző asszonyemberek megnevezései az erdélyi régiségben. *MNy*. 91: 186–91.
- B. GERGELY PIROSKA–NÄRHI, EEVA-MARIA 1995c. Patronymiset sukunimityypit Suomessa ja Unkarissa. *CIFU-8/5*: 268–73.

- B. GERGELY PIROSKA 1993. Az erdélyi asszonyok régi megnevezéseiről. *NÉ.* 15: 118–25.
- B. GERGELY PIROSKA 1988a. Az erdélyi egyházak hatása a keresztnévhasználatra az erdélyi akadémisták középkori és korai újkori névanyagában. *MNyj.* 35: 155–65.
- B. GERGELY PIROSKA 1988b. Területi és társadalmi rétegződés a romániai keresztnévadásban. In: KISS JENŐ–SZÜTS LÁSZLÓ (szerk.): *A Magyar Nyelv Rétegződése.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 373–86.
- B. GERGELY PIROSKA 1984. Választható nevek és névválasztás. *Korunk Füzetek* 1984/1: 18–40.
- B. GERGELY PIROSKA 1981a. A kalotaszegi magyar családnevek rendszertani és funkcionális vizsgálata. *NytudÉrt.* 108.
- B. GERGELY PIROSKA 1981b. A személynevek összehasonlító vizsgálatának lehetőségei a magyar névtanban. *NÉ.* 6: 8–18.
- B. GERGELY PIROSKA 1977. *A kalotaszegi magyar ragadványnevek rendszere.* Bukarest. Kriterion.
- B. GERGELY PIROSKA 1976. A személynevek kapcsolódási értékéről. *NyIrK.* 20: 61–7.
- B. GERGELY PIROSKA 1969/1970/1971. Inaktelke személynévrendszere. I–III. *NyIrK.* 13: 33–44, 14: 39–58, 15: 33–49.
- B. GERGELY PIROSKA 1968. Módszertani észrevételek a személynevek szinkrón vizsgálatához. *MNyj.* 14: 5–11.
- B. GERGELY PIROSKA 1966. Újabb szempontok és módszerek a személynévkutatásban. *NyIrK.* 10: 387–91.
- B. GERGELY PIROSKA 1962. Egy kalotaszegi becenévtípusról. *NyIrK.* 6: 149–61.
- GOMBOCZ ZOLTÁN 1926/1997. *Jelentéstan és nyelvtörténet. Válogatott tanulmányok. Jelentéstan.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- GÖRBEDI MIKLÓS 1985. Tiszalök zsidó ragadványnevei. *NÉ.* 10: 98–106.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1970. Utóneveink hangulati változásai. *NytudÉrt.* 70: 160–4.
- GRÉTSY LÁSZLÓ 1969. Adalékok az utónévválasztáshoz. *Nyr.* 93: 438–50.
- GULYÁSNÉ MÁTRAHÁZI ZSUZSANNA 1981. Napjaink különleges keresztnévdívatja. *MND.* 15.
- GYALLAY DOMOKOS 1947. Kisanna. *MNy.* 43: 309.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat.* Akadémia Kiadó. Budapest.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1995. *Magyar frazeológia. Történeti áttekintés.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HAGYMÁSY TÜNDE 1998. A szleng és a Magyar Narancs. Debrecen. Szakdolgozat.
<http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/hagymasy.doc>
- HAJDÚ MIHÁLY 2003. *Általános és magyar névtan.* Budapest. Osiris Kiadó.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002a. Keresztnévadásunk normája. In: BALÁZS GÉZA–A. JÁSZÓ ANNA–KOLTÓI ÁDÁM (szerk.): *Éltető anyanyelvünk.* Tinta Kiadó. Budapest. 211–4.

- HAJDÚ MIHÁLY 2002b. A tulajdonnevek köznevesülése. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. Miskolc. 50–9.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002c. The History of Onomastics. *OU*. 2: 7–47.
- HAJDÚ MIHÁLY 2002c. Névlélektan. In: Hungdim. 43–72.
- HAJDÚ MIHÁLY 2000. Művészasszonyok névhasználata Szentendrén. *NÉ*. 22: 45–50.
- HAJDÚ MIHÁLY 1999. A személynevek közszoói elemeiről. *NÉ*. 21: 274–80.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998a. A tulajdonnév „meghatározása”. *NÉ*. 20: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 1998b. Tulajdonnevek a nyelvi rendszerben. In: H. VARGA GYULA (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*. EKTF, Eger. 52–6.
- HAJDÚ MIHÁLY 1997. A tulajdonnév mint szófaji kategória. *MNyTK*. 209: 471–7.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994a. *Magyar tulajdonnevek*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1994b. A családnév-változtatások szociológiai hátteréhez. *NÉ*. 16: 5–12.
- HAJDÚ MIHÁLY 1989. A személynevek és egyéb tulajdonnevek gyűjtése, kutatása (1980–1986). *MNyTK*. 183: 47–61.
- HAJDÚ MIHÁLY 1985a. Az angol felső-középosztály névdivatja. *NÉ*. 10: 190.
- HAJDÚ MIHÁLY 1985b. A névvé válás folyamatáról. *MNyTK*. 170: 29–34.
- HAJDÚ MIHÁLY 1984/1985. A Garam-Ipoly közének személynevei a XV–XVI. században. I–II. *NÉ*. 9: 31–54, *NÉ*. 10: 35–47.
- HAJDÚ MIHÁLY 1981. Személynévkutatásunk helyzete és feladatai. *MNyTK*. 160: 17–32.
- HAJDÚ MIHÁLY 1977. Keresztnévszótárak repertórium. *MND*. 3.
- HAJDÚ = HAJDÚ MIHÁLY 1974a. *Magyar becézőnevek (1770–1970)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- HAJDÚ MIHÁLY 1974b. A magyar keresztnév-választás fontosabb tendenciái 1770 és 1970 között. *NytudÉrt*. 83: 184–7.
- HAJDÚ MIHÁLY 1972. Sopron környékének magyar becéző nevei. 1700–1970. *MNyTK*. 128.
- HAJDÚ MIHÁLY 1970. Az élő becézőnevek és a becézőnév-rendszer. *NytudÉrt*. 70: 164–7.
- HAJDÚ MIHÁLY 1969a. Személynévkutatásunk 1860 és 1967 között. *MNy*. 65: 239–51.
- HAJDÚ MIHÁLY 1969b. Becézőnevek három Békés megyei község iskolai anyakönyveiben (1870–1900). *MNyj*. 15: 67–78.
- HAJDÚ MIHÁLY 1968. Adatok a XVIII–XX. század névdivatjának földrajzi vizsgálatához. *MNy*. 64: 232–45.
- HAJDÚ MIHÁLY 1967a. Adatok a személynevek földrajzi különbségének vizsgálatához. *Nyr*. 91: 293–97.
- HAJDÚ MIHÁLY 1967b. Nyelvjárástörténeti adatok a becéző nevek funkciójának vizsgálatához. *MNy*. 63: 238–44.

- HAJDÚ ZOLTÁN 1999. Két iskola diákszókincsének vizsgálata. Debrecen. Szakdolgozat.
http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/hajdu_z.doc
- HEINSOO, HEINIKE 2000. „Juss” and „Mats”. The Finnish and Estonian vocabulary containing a Christian name with reference to a personality. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugriarum* 7–13. 8. 2000. Tartu. Pars II: 71.
- HEGEDŰS ATTILA 2000. A tulajdonnév → közszó váltásról. *MNyj.* 38: 175–78.
- HEGEDŰS ATTILA 1999. Mi a tulajdonnév? II. *NÉ.* 21: 314–7.
- HEGEDŰS ATTILA 1997. Mi a tulajdonnév? *NÉ.* 19: 5–8.
- HELLE ELEONÓRA 1992. A debreceni diáknyelv szótára. Debrecen. Szakdolgozat.
http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/helle_n.doc
- HEXENDORF EDIT 1963. A nőket jelölő névformák használatának kérdéséhez. *Nyr.* 87: 422–35.
- HLAVACSKA EDIT–TÓTH VALÉRIA 2001. Hungarian: Selected Selected Bibliography of the Onomastics of the Uralian Languages. *OU.* 1b: 298–427.
- HOFFMANN ISTVÁN 2003. *A magyar helynévkutatás (1958–2002)*. Debrecen.
- HOFFMANN ISTVÁN 1993. *Helynevek nyelvi elemzése*. Debrecen.
- HOFFMANN OTTÓ 1997. Szóalkotási módok 10–14 évesek ifjúsági nyelvében. II. *Nyr.* 121: 290–309.
- HORPÁCSI ILLÉS 1989. Kultusz és divat szerepe a névadásban. Különös tekintettel az Anna és a Mária névre. *MNyTK.* 183: 234–37.
- HORVÁTH KATALIN 2002. Névdívat Kárpátalján. In: *Hungdim.* 73–7.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 1995. A nagy kezdőbetűs igék és rokonaik. *Nyr.* 119: 4–7.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 1993. Nem kerestem, de megleltem. In: KOZOCSA SÁNDOR GÉZA (szerk.): *Emlékkönyv Fábián Pál 70. születésnapjára*. Budapest. 142–48.
- HungDim. = HOFFMANN ISTVÁN–JUHÁSZ DEZSŐ–PÉNTÉK JÁNOS (szerk.): *Hungarológia és dimenzióanalízis nyelvészlelet*. Debrecen–Jyväskylä. 2002.
- IVÁN LÁSZLÓ 1981. Ikek elnevezései Kecelen a XIX. században. *NÉ.* 5: 44–7.
- JANKOVICS MARCELL 1988. *Jelkép-kalendárium*. Panoráma. Budapest.
- JÓZSA BARBARA 1995. A magyarországi kábítószer-fogyasztók szlengje. Debrecen. Szakdolgozat.
http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/jozsa_b.doc
- JUHÁSZ DEZSŐ 1997. Tájnevek régi családnevekben. In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 70. születésnapjára*. Budapest. 176–81.
- KÁLMÁN BÉLA 1996. *A nevek világa*. Debrecen.
- KÁLMÁN BÉLA 1979. Vezetéknevek és történelem. *NÉ.* 1: 9–13.
- KÁLMÁN BÉLA 1961. XVI. századi jobbágyneveinkhez. *MNyj.* 7: 23–43.
- KÁLMÁN BÉLA 1948. Tulajdonnevekből lett köznevek. *Msn.* XVII: 90–1.
- KAPÁS FERENC–TOMPA JÓZSEF–BENKŐ LÁSZLÓ 1962. Hogy nevezzük a nőket? *Nyr.* 86: 161–71.

- KÁROLY SÁNDOR 1970. *Általános és magyar jelentéstan*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- KARÁCSONY SÁNDOR ZSIGMOND 1961. Személyneveink 1500-tól 1800-ig. *NytudÉrt.* 28.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1986. Tájszavak családneveinkben. *NÉ.* 11: 27–30.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1981. Párhuzamos személynévadás. *MNyTK.* 160: 43–6.
- KECSKÉS JUDIT 2002. Név és kultúra összefüggésének vizsgálata a miskolci görög katolikus és ortodox közösségben. In: *HungDim.* 79–86.
- KECSKÉS JUDIT 1999. A miskolci óvodák névanyaga. *MNyj.* 37: 249–59.
- KERÉNYI FERENC 1997. A régi magyar színésznők névhasználatáról. *MNy.* 93: 343–6.
- KERTÉSZ MANÓ 1902. Magyar gúnynevek. *Nyr.* 31: 243–50.
- KESZLER BORBÁLA (szerk.) 2000. *Magyar grammatika*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- KESZLER BORBÁLA 1993. A tulajdonnév-jelölés történetéhez. *NÉ.* 15: 172–7.
- KICSI SÁNDOR ANDRÁS 2000. A személyekről vett ételnevek. *NÉ.* 22: 104–17.
- KIEFER FERENC 2000. *Jelentélmélet*. Budapest.
- KIEFER FERENC 1986. Mit jelent a tulajdonnév? *MNyTK.* 183: 286–90.
- KIRÁLY ERNŐ 1984. Állampolgárság és névhasználat. *Korunk Füzetek* I: 64–9.
- KIRÁLY LAJOS 1991. Névtani ismeretek. In: A. JÁSZÓ ANNA (főszerk.): *A magyar nyelv könyve*. Trezor Kiadó. Budapest. 495–520.
- É. KISS KATALIN–KIEFER FERENC–SIPTÁR PÉTER 2003. *Új magyar nyelvtan*. Osiris Kiadó. Budapest.
- KIS TAMÁS 1997a. Szempontok és adatok a magyar szleng kutatásához. In: KIS TAMÁS (szerk.): *A szlengkutatás útjai és lehetőségei*. Debrecen. 237–96.
- KIS TAMÁS 1997b. Személynevek a szlengben. *MNyj.* 33: 93–104.
- KISS JENŐ 1995. *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai alapfogalmak*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.
- É. KISS SÁNDOR 1970. A krakkói magyar bursa regestrumának nevei. *MNyj.* 16: 71–89.
- KISVÁRDAI KÁROLY 1974. Adalékok az iskolai ragadványnevek kutatásához. *Nyr.* 98: 277–82.
- KONTRA MIKLÓS 1981. A nyelvek közötti kölcsönzés néhány kérdéséről, különös tekintettel „elangolosodó” orvosi nyelvünkre. *NytudÉrt.* 109.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 2000. László, Laci, lacibetyár. *MNyj.* 38: 271–5.
- KORNYÁNÉ SZOBOSZLAY ÁGNES 1999. Nevek emléke – emlékek nyelve. Egyetemi hallgatók nevükről, a tulajdonnévvel kapcsolatos élményeiről. *NÉ.* 21: 256–62.
- KOROMPAY KLÁRA 1980. Név és névváltozat a keresztnévek történeti vizsgálatában. *NytudÉrt.* 104: 519–23.
- F. KOVÁCS FERENC 1992. Gondolatok a személynévadásról. *MND.* 113.
- F. KOVÁCS FERENC 1988. Gondolatok a Magyar utónévkönyvről. *Nyr.* 112: 287–99.
- KOVÁCSNÉ JÓZSEF MAGDA 1993. Az erdélyi Havasalja személynevei. *MND.* 119.

- KOVALOVSKY MIKLÓS 1967. Újabb népetimológiáinkról. *NytudÉrt.* 58: 244–9.
- KOVALOVSKY MIKLÓS 1934. Az irodalmi névadás. III–IV. *MNy.* 30: 271–87.
- KŐHEGYI MIHÁLY–MERK ZSUZSA 1993. Zsidó vallásúak névmagyarosítása Baján (1895–1945). *NÉ.* 15: 198–200.
- KRIPKE, SAUL A. 1997. Névadás és szükségszerűség. *Helikon* 1997: 410–25.
- KÚNOS IGNÁCZ 1883. Népetimológia a természet országaiban. III. *Nyr.* 12: 197–204.
- KUNSZERY GYULA 1970. A névadás nyelvestétikai szempontjai. *NytudÉrt.* 70: 352–55.
- LACZKÓ GÉZA 1956. Köznévvé vált tulajdonnevek. In: LŐRINCZE LAJOS (szerk.): *Nyelvművelő. Művelt nép* Könyvkiadó. Budapest. 92–7.
- LACZKÓ KRISZTINA 1996. A mai asszonynévhasználat Budapesten. *Nyr.* 120: 161–7.
- LACZKÓ KRISZTINA 1992. Emlékek és élmények szerepe a keresztnév-választásokban. *NÉ.* 14: 75–83.
- LACZKÓ KRISZTINA 1991a. A fővárosi keresztnév-átöröklések hatóerői napjainkban. *MND.* 96.
- LACZKÓ KRISZTINA 1991b. Budapesti keresztnévdivat. *NÉ.* 13: 32–7.
- LADÓ JÁNOS 1981. Mi a magyar családnév? *MNyTK.* 160: 51–3.
- LADÓ = LADÓ JÁNOS 1971. *Magyar utónévkönyv.* Akadémiai Kiadó. Budapest.
- LADÓ JÁNOS 1970. A Magyar Utónévkönyv problémái. *NytudÉrt.* 70: 355–9.
- LADÓ JÁNOS 1969. Utóneveink helyesírása. *Nyr.* 93: 176–90.
- LADÓ–BÍRÓ = LADÓ JÁNOS–BÍRÓ ÁGNES 1998. *Magyar utónévkönyv.* Vince Kiadó. Budapest.
- LAIK ÁGNES 1998. *Utóneveink. 1700 név eredet és jelentése. Kis magyar utónévkönyv.* Bibliotéka. Budapest.
- LAKATOS ERIKA 1993. Személynevek az Új Magyar Tájszótár szólásaiban és közmondásaiban. *NÉ.* 15: 212–15.
- LEHR ALBERT 1905. Szómagyarázatok (Vörös-gyurkó). *MNy.* 1: 371–3.
- LESKINEN, JUHA 1991. Suomalaisten ja unkarilaisten etunimien vertailua. *Virittäjä* 95: 417–22.
- LISZKA GÁBOR 1993. Iskolai anyakönyvek névtani tanulságai. *NÉ.* 15: 217–25.
- LOTZ JÁNOS 1966. Adalék a közszó és név ragozási eltéréséhez. *Nyr.* 90: 328.
- LOVAS RÓZSA 1934. Név – lélek. *MNy.* 30: 12–7.
- LŐRINCZE LAJOS 1969. Az 1967. évi anyakönyvi bejegyzések néhány tanulsága. *Nyr.* 93: 33–42.
- LŐRINCZE LAJOS 1963. Néhány adat és megjegyzés a nők megnevezéséről való vitához. *Nyr.* 87: 169–73.
- LŐRINCZE LAJOS 1961. *Édes anyanyelvünk.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 154–73.
- LŐRINCZE LAJOS 1956. Mi legyen a neve? In: LŐRINCZE LAJOS (szerk.). *Nyelvművelő. Művelt nép* Könyvkiadó. Budapest. 100–7.
- LŐRINCZE LAJOS 1951. Szempontok és adatok személyneveink újkori történetéhez. *MNyj.* 1: 64–94.

- B. LŐRINCZY ÉVA 1991. Jancsi és Juliska. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. Budapest. 423–6.
- MAYER KLÁRA IRÉN 1984. A magyar szólásokban és közmondásokban előforduló tulajdonnevekről. *NÉ.* 9: 83–6.
- MARKÓ IMRE LEHEL 1970. Egy szokatlan névadási mód. *Nyr.* 94: 257–8.
- MÁTÉ JAKAB 1993: A névtudomány helye a nyelvészeti diszciplínák rendszerében. *NÉ.* 15: 228–32.
- MARTINKÓ ANDRÁS 1956. A tulajdonnév jelentéséhez. In: BÁRCZI GÉZA–BENKŐ LORÁND (szerk.): *Emlékkönyv Pais Dezső hetvenedik születésnapjára*. 189–195.
- MATIJEVICS LAJOS 1975. *Az utca nyelve*. Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Újvidék.
- MATIJEVICS LAJOS 1972. *A vajdasági magyar diáknyelv*. Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat. Újvidék.
- MELICH JÁNOS 1943. Családneveinkről. *MNy.* 39: 265–80.
- MELICH JÁNOS 1914. Keresztneveinkről. *MNyTK.* 15.
- MIKESY SÁNDOR 1970. Személynévkutatásunk első szakaszához. *MNy.* 66: 197–207.
- MIKESY SÁNDOR 1969. Tisztelettörténet és névtudomány. *MNy.* 65: 444–8.
- MIKESY SÁNDOR 1968. Adalékok a személynevek földrajzi körzetek szerint való jelentkezéséhez. *MNy.* 64: 300–16.
- MIKESY SÁNDOR 1964. Becézőneveink helyesírása. *Nyr.* 88: 261–3.
- MIKESY SÁNDOR 1963. A névszépítésről. *MNy.* 59: 216–21.
- MIKESY SÁNDOR 1959. Írói névadás-irodalmi névadás. *MNy.* 5: 110–2.
- MIKÓ PÁL 1894. Palóc megszólítások. *Nyr.* 23: 22–8.
- MIZSER LAJOS 1993. Izaura és Szamanta. *NÉ.* 15: 235–7.
- MIZSER LAJOS 1997. Keresztnev-vizsgálatok. *MNyTK.* 209: 139–43.
- MIZSER LAJOS 1995. Keresztneveink történeti és leíró vizsgálata. *NÉ.* 17: 84–7.
- MIZSER LAJOS 1992. Név és példakép. *Nyr.* 116: 271–5.
- MIZSER LAJOS 1990. Finn nevek Magyarországon – magyar nevek Finnországban. *CIFU-7:* 288–92.
- MIZSER LAJOS 1989a. Női keresztneveink típusai. *MNyTK.* 183: 249–52.
- MIZSER LAJOS 1989b. Női neveink egyik típusa. *MNy.* 85: 93–7.
- MIZSER LAJOS 1985. Keresztneveink néhány problémája. *MNyTK.* 170: 155–8.
- MIZSER LAJOS 1980. Cserépfalu személynevei 1548–1720. *MSzA.* 27.
- MIZSER LAJOS 1973. Katonai ragadványnevek. *MNy.* 69: 69–75.
- MIZSER LAJOS 1972a. Adalékok a diáknév kutatáshoz. *Nyr.* 96: 419–22.
- MIZSER LAJOS 1972b. Cserépfalu ragadványnevei. *MNyj.* 18: 121–33.
- T. MOLNÁR ISTVÁN 1987. Utóneveink „nőiessége” és „férfiassága”. *NÉ.* 12: 197–203.

- MMNy. = BENCZÉDY JÓZSEF–FÁBIÁN PÁL–RÁCZ ENDRE–VELCSOV MÁRTONNÉ (szerk.): *A mai magyar nyelv*. Budapest.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1984a. Név és nyelv. *Korunk Füzetek* I: 3–17.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1984b. Nomen est omen. *Korunk Füzetek* I: 53–7.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1980. A nevek esztétikája. *A Hét* 11: 5.
- MURÁDIN LÁSZLÓ 1977. *Szavak titka*. Dacia Könyvkiadó. Kolozsvár. 135–60.
- O. NAGY GÁBOR 1965. A lexémák funkciója és a rokonértelműség. *MNy*. 61: 312–22.
- NAGY L. JÁNOS 1997. Névadás és beszédaktus. *NÉ*. 19: 9–11.
- NAGY J. BÉLA–LÖCSEI JUDIT 1964. Hogy nevezzük a nőket? *Nyr*. 88: 110–4.
- NÉMETH GÉZA 1953. Egy dunántúli falu keresztnévanyaga 1790 óta. *MNyj*. 2: 120–33.
- A név hatalma*. A *Helikon* névtani különszáma. 1992.
- NICOLAISEN, WILHELM F. H. 1976. Words as names. *Onoma* 20: 142–63.
- NOCHTA RITA 1996. A B-i motorosrendőrök szlengje (1995–1996).
http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/nochta_r.doc
- NYIRKOS ISTVÁN 1999. A családnévként szerelő női keresztnevekről. *NÉ*. 21: 183–8.
- NYIRKOS ISTVÁN 1998. A tulajdonnevek szófaji besorolásának kérdéséhez. In: H. VARGA GYULA (szerk.): *Tanulmányok a magyar nyelvről*. EKTF, Eger. 57–65.
- NYIRKOS ISTVÁN 1989. A tulajdonnevek hírértékéről. *MNyTK*. 183: 290–4.
- OROSZ BÉLA 1989. A névváltoztatásokról. *MNyTK*. 183: 252–55.
- OROSZ BÉLA 1977. A hivatalos családnév-változtatásokat megalapozó tényezők a XIX. század második felében. *Nyr*. 101: 31–40.
- ÖRDÖG FERENC 1997. Az első magyarországi református anyakönyv családnevei, ragadványnevei és névhelyettesítői. In: KISS GÁBOR–ZAICZ GÁBOR (szerk.): *Szavak–nevek–szótárak. Írások Kiss Lajos 70. születésnapjára*. Budapest. 270–82.
- ÖRDÖG FERENC 1991. Személyneveink onomato-dialektológiai vizsgálatáról. In: HAJDÚ MIHÁLY–KISS JENŐ (szerk.): *Emlékkönyv Benkő Loránd 70. születésnapjára*. Budapest. 488–96.
- ÖRDÖG FERENC 1975. Az asszonyok megnevezése a népnyelvben. *MNyTK*. 140: 69–72.
- ÖRDÖG FERENC 1974. A személynévvizsgálat új útjai. *PTFTK* 18: 99
- ÖRDÖG FERENC 1973. *Személynévvizsgálatok Göcsej és Hetés területén*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- ÖRDÖG FERENC 1970. Gazdát cserélt becézőnevek. *NytudÉrt*. 70: 176–83.
- PAIS DEZSŐ 1966. Régi személyneveink jelentéstana. *MNyTK*. 115.
- PAIS DEZSŐ 1960. Megjegyzések a hangrend-különböztető szó-alakpárok jelenségéhez. *MNy*. 56: 311–315.
- PÁLFY GYULA 2001. *Utónévkönyv. Milyen nevet válasszunk?* Aranyhal Kiadó. Budapest.
- PALÓCZI EDGÁR 1924. *Keresztneveink zseblexikona*. Budapest.

- PAPP ÁGNES KLÁRA 1995. Köznév és személynév határán (98 Benedek Elek-mese névanyagának vizsgálata). *NÉ.* 17: 45–53.
- PAPP DÁNIEL 1898. Két szavazat a bencés ellen. I. *Nyr.* 27: 557–204.
- PAPP LÁSZLÓ 1966. Szinkrón anyagú névtárak készítése. In: ORSZÁGH LÁSZLÓ (szerk.): *Szótártani tanulmányok*. Budapest. 55–76.
- PAPP LÁSZLÓ 1956. Néhány szó becéző személyneveinkről. *Nyr.* 80: 454–7.
- PAPP ZSUZSANNA 1983. Felült Laczkó... *NÉ.* 8: 72–4.
- PÁSZTOR EMIL 1975. Asszonyneveink és a módosított családjogi törvény. *Nyr.* 99: 314–24.
- PÁSZTOR EMIL 1972. Az utónevek helyesírásának problémái a Magyar utónévkönyvben. *Nyr.* 96: 20–7.
- PELLE BÉLÁNÉ 1970. Egerbocs, Hevesaranyos és Mátraballa ragadványnevei. *Ny tudÉrt.* 70: 183–9.
- PENAVIN OLGA 1958. Kórógy lakosságának névanyaga. *Nyr.* 82: 476–81.
- PÉNTEK JÁNOS–SZABÓ ZOLTÁN–TEISZLER PÁL 1972. *A nyelv világa*. Kolozsvár.
- POSGAY ILDIKÓ 1999. Merre tart a névtudomány? (Szubjektív megjegyzések a XX. nemzetközi névtudományi kongresszusról). *NÉ.* 21: 322–3.
- POSGAY ILDIKÓ 1993. Divatos név-e a Mihály? *NÉ.* 15: 264–6.
- PROHÁSZKA JÁNOS 1961. Áldomás-e a Szent János pohara? *MNy.* 57: 53–7.
- RAÁTZ JUDIT 2004. Új névformákkal az Európai Unióba?! *NÉ.* 26: 66–73.
- RAÁTZ JUDIT 2003b. Acél vagy Zserald? Az újonnan anyakönyvezhető férfinevekről. *NÉ.* 25: 178–81.
- RAÁTZ JUDIT 2003c. A doktori fokozattal rendelkező asszonyok névviselési szokásai. In: HAJDÚ MIHÁLY–KESZLER BORBÁLA (szerk.): *Köszöntő kötet Kiss Jenő születésnapjára*. Budapest. 622–8.
- RAÁTZ JUDIT 2002. Női neveink az Új magyar utónévkönyvben. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. 151–5.
- RAÁTZ JUDIT 1999. Intern Otto, Angicica, Lütyő és a többiek, azaz a névválasztás a számítógépes csevegőcsatornán. *NÉ.* 21: 262–6.
- RAÁTZ JUDIT 1996. A névválasztás különleges esetei. *NÉ.* 18: 75–85.
- RÁCZ ENDRE 1989. A „hetési Piku” és társai. Személynevek mint táj- és típusjelölők. *MNyTK.* 183: 259–63.
- RÁCZ ENDRE 1986. A csép, a maca meg a TESz. *NÉ.* 11: 14–8.
- RÁCZ ENDRE 1981a. A tulajdonnevek és az egyeztetés. *MNyTK.* 160: 231–4.
- RÁCZ ENDRE 1981b. A tulajdonnevek grammatikája. *NÉ.* 6: 55–60.
- RÁCZ ENDRE 1970. Adaptáció a becézőnév-képzésben. *Ny tudÉrt.* 70: 125–9.
- RÁCZ ENDRE 1967. Megjegyzések a magyar becézőnevek alakulásmódjáról. *MNy.* 63: 292–7.
- RÁCZ ENDRE 1966a. Mancsi. *MNyj.* 12: 81–93.
- RÁCZ ENDRE 1966b. A névrövidítéses becézés újabb előfordulásairól. *MNy.* 62. 408–20.

- RÁCZ ENDRE 1963. A Katalin név kalotaszegi Tata becézőjéről. *MNy.* 59: 474–5.
- RÁCZ ENDRE 1961. Csicsa és társai. In: BÁLINT SÁNDOR et al. (szerk.): *In memoriam Gedeon Mészöly*. Szeged. 143–9.
- RÁCZ ENDRE 1960. Néhány szempont becéző keresztnelveink vizsgálatához. *NévtVizsg.* 146–9.
- RÁCZ ENDRE 1956. Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez. *MNy.* 52: 48–52.
- RÁCZ ENDRE 1946. A -kó (~kő) becéző képző első jelentkezései. *MNy.* 42: 51–2.
- REMÉNYI ANDREA 1995. Csepkék és fruskák – avagy lehet-e női név a Csepke? *NÉ.* 17: 63–9.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1916. Bence. *Nyr.* 45: 210–3.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1907. Régi magyar tréfászók. *MNy.* 3: 289–301, 337–43, 385–95.
- RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN 1907. Szó- és szólásmagyarázatok. Suska, suskás. *MNy.* 3: 181.
- REUTER CAMILLO 1967. Pusztai Péter. *Nyr.* 91: 365–6.
- REUTER CAMILLO 1963. Parlag Péter. *Nyr.* 87: 370.
- ROBERTS, PAUL 2002. A szleng és rokonai. In: VÁRNAI JUDIT SZILVIA–KIS TAMÁS (szerk.): *A szlengkutatás 111 éve*. Debrecen. 130–9.
- RUSZNYÁK PÉTER 1962. Lánynevű férfiak. *Nyr.* 86: 249–50.
- SCHUBER ANDRÁS–TOMA OLGA 1984. A névkincs becslése a keresztnelvek előfordulási gyakorisága alapján. *NÉ.* 9: 72–80.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1971. Földrajzi neveink helyesírásához. *MNyj.* 17: 159–72.
- SEBESTYÉN ÁRPÁD 1970. A tulajdonnevek jelentéséhez. *NyudÉrt.* 70: 302–7.
- SIMAI ÖDÖN 1907. Szó- és szólásmagyarázatok. *MNy.* 3: 181–4.
- SIMONYI ZSIGMOND 1881. Andalog. *Nyr.* 10: 407.
- SIMONYI ZSIGMOND 1911. Becéző nevek. *Nyr.* 40: 134–5.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1989. Név kutatás és névkultúra. *MNyTK.* 183: 13–8.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1985. Történésnevek. *MNyTK.* 170: 187–200.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1983. Idegen családneveink. *Nyr.* 107: 272–9.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1981. Az egyéb tulajdonnévfajták kutatásának helyzete és feladatai. *MNyTK.* 160: 213–25.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1979. *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1974. A tulajdonnév jelentésszerkezete. *NyudÉrt.* 83: 557–62.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1968. A tulajdonnév és a határozott névelő. *Nyr.* 92: 390–8.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1967. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *Nyr.* 91: 280–92.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1964. Névdívat és irodalmi névadás. *Nyr.* 88: 285–94.
- J. SOLTÉSZ KATALIN 1959. A tulajdonnév és köznévkülönbsége. *MNy.* 55: 461–70.
- T. SOMOGYI MAGDA 2003. Névtan és alaktan. *NÉ.* 25: 251–59.
- SZABÓ EDINA 1999. A mai magyar börtönszleng és szótára. Diákköri dolgozat.

- http://www.mnytud.arts.klte.hu/szleng/szakdolg/szabo_e.doc
- SZABÓ G. FERENC 2003. Itt mindenki kitűnő? *NÉ.* 24: 90–9.
- SZABÓ JÓZSEF 1987. Észrevételek a névadási gondjainkról. *Nyr.* 111: 373–4.
- SZABÓ JÓZSEF 1985. Keresztnévi eredetű közszavak Nagykónyi nyelvjárásában. *MNyTK.* 170: 159–64.
- SZABÓ LÁSZLÓ 1990. Az Őrség személynevei. A–B. *MND.* 92.
- SZABÓ T. ATTILA 1972. *Nyelv és múlt. Válogatott tanulmányok, cikkek. III.* Kriterion Könyvkiadó. Bukarest.
- SZABÓ T. ATTILA 1970. *Anyanyelvünk életéből.* Bukarest. Kriterion Kiadó.
- SZABÓ T. ATTILA 1968. A kolozsvári becenevek a XVI–XIX. században. *MNyTK.* 59.
- SZABÓ T. ATTILA 1967. Az erdélyi régiség személynévanyagának nemzedék-viszonyító elemei. *MNy.* 63: 51–64.
- SZABÓ T. ATTILA 1944. Kisanna, Kizó. *MNy.* 40: 374–6.
- SZABÓ T. ATTILA 1966. A magyar becenevek alakulásmódjáról. *NyIrK.* X: 275–88.
- SZATHMÁRI ISTVÁN 1989. Földrajzi nevek mint szimbólumok. *MNyTK.* 183: 174–7.
- SZEGFÜ LÁSZLÓ 1997. Gondolatok a X–XI. századi kettős névadásról. *MNyTK.* 209: 23–31.
- SZEGFÜ MÁRIA 1992. Tulajdonnevek képzése. In: BENKŐ LORÁND (szerk.): *A magyar nyelv történeti nyelvtana. II.* Akadémiai Kiadó. Budapest. 314–20.
- SZENDE TAMÁS 1993. Vezetéknevek morfológiai különállásáról. *NÉ.* 15: 295–7.
- SZENDREY ZSIGMOND 1936. Személynevek mint köznevek. *MNy.* 32: 248–59.
- SZÉPE GYÖRGY 1970. Kommunikációs és grammatikai megjegyzések a névről. *NytudÉrt.* 70: 307–11.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1997. Ikerítéssel alakult becéző keresztnelveink a névvel csúfolókban. *MNyTK.* 209: 173–81.
- SZIKSZAINÉ NAGY IRMA 1994. *Stilisztika.* Trezor Kiadó. Budapest.
- SZILÁGYI FERENC 1987. *Sokféle neveknek magyarázata. Névnapi szófejtő az év (majd) minden napjára.* RTV – Minerva, Budapest.
- SZILÁGY FERENC 1978. *A magyar szókincs regénye.* Tankönyvkiadó. Budapest.
- SZILASY MÓRIC 1883. A becéző (kicsinyített) keresztnelvek: *Nyr.* 12: 244–53.
- SZILY KÁLMÁN 1911. Személy- és helynevekből lett közszók. *MNy.* 7: 135–8.
- SZILY KÁLMÁN 1910. Régi dolgok új kiadásban. Személy- és helynevekből lett közszók. *MNy.* 7: 90–8, 135–8.
- SZILY KÁLMÁN 1905. Szómagyarázatok. *MNy.* 1: 274.
- SZÜTS LÁSZLÓ 1970. Az újabb utónév-változtatások nyelvészeti tanulságai. *NytudÉrt.* 70: 189–92.
- TAKÁCS JUDIT 2003. Istvánok, Istik, Pistik (Egy keresztnév közszói származékainak vizsgálata). *MNyj.* 41. 603–8.

- TAKÁCS JUDIT–VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2002a. Gondolatok a magyar hivatalos személynévhasználatról az uniós csatlakozás tükrében. In: GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ–KOVÁCS MÁRIA (szerk.): *Köszöntő kötet B. Gergely Piroska tiszteletére*. 182–5.
- TAKÁCS JUDIT 2002b. Az igeképzés egy sajátos esete: a keresztnévből alkotott igék. *HungDim*. 121–26.
- TAKÁCS JUDIT 2001a. Keresztnévből származó állatnevek. *MNyj*. 39: 159–64.
- TAKÁCS JUDIT 2001b. Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 613–18.
- TAKÁCS JUDIT 2000. Bödekata, fagyurka és társaik (Közzszóvá vált keresztneveinkről). *MNyj*. 38: 403–10.
- TEMESI MIHÁLY 1980. Személynévvizsgálatok. In: TEMESI MIHÁLY (szerk.): *A magyar nyelvtudomány*. Gondolat. Budapest. 241–7.
- TEMESI MIHÁLY 1961. A tulajdonnév és a köznévi jelentéstani különbségei. In: TOMPA JÓZSEF (szerk.): *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan*. I. Budapest. 173–5.
- TERESTYÉNI CZ. FERENC 1941. Magyar közzsói eredetű személynevek az 1211-i tihanyi összeírásban. *MNyTK*. 59: 3–60.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1997. Posztmodern névadás. (A névjelleg változása). *MNyTK*. 209: 600–6.
- TOLCSVAI NAGY GÁBOR 1996. A tulajdonnév jelentéstanáról egy névcsoport kapcsán. *Nyr*. 70: 319–325.
- TOLNAI VILMOS 1931. Beszélő nevek. *MNy*. 27: 176–9.
- TOLNAI VILMOS 1927. Becézőnevek és nyelvújítás. *MNy*. 23: 171–5.
- TOLNAI VILMOS 1914. Szent János áldása. *MNy*. 10: 25.
- TOLNAI VILMOS 1905a. Szómagyarázatok. (Vörös-gyurkó). *MNy*. 1: 460–1.
- TOLNAI VILMOS 1905b. A magyar keresztnevekről. *MNy*. 1: 367–8.
- TOLNAI VILMOS 1898. Személynevek mint köznevek. *Nyr*. 28: 1–9.
- TOMPA JÓZSEF 1980. Tulajdonneveink alaktani elkülönítése. *MNy*. 76: 394–412.
- TOMPA JÓZSEF (szerk.) 1971. *A mai magyar nyelv rendszere. Leíró nyelvtan. I–II*. Budapest.
- TOMPA JÓZSEF–VERES PÉTER–J. SOLTÉSZ KATALIN–FERENCZY GÉZA 1963. Hogy nevezzük a nőket? *Nyr*. 87: 284–94.
- TÓTH IMRE 1981. Még egyszer a legszebb magyar nevekről. *Nyr*. 105: 10–26.
- TÓTH IMRE 1967. A legszebb magyar név. *Nyr*. 91. 122–32.
- TÓTH LÁSZLÓ 1995. Barangolások a névmagyarosítás területén. *NÉ*. 17: 69–77.
- TÓTH SÁNDOR 1998. *A keresztnévek eredete. Rendhagyó művelődéstörténet*. Anno Kiadó. Budapest.
- TÖLGYESSY ZSUZSANNA 1993. Ragadványnévadás a családban és az iskolában. *Nyr*. 117: 340–2.
- TRÓCSÁNYI ZOLTÁN 1910. A szentek szerepe a magyar nyelvben. II. *MNy*. 6: 350–4.

- UGRÓCZKY MÁRIA dr. 1997. *Új magyar utónévkönyv*. BM Kiadó Budapest.
- VARGA IGNÁCZ 1903. A Felső-Őrvidék népe és nyelve. *Nyr.* 32: 176–84.
- VARGA JÓZSEF 1985. A névdivat változása és a névgyűjtés gondjai a muravidéki magyarság körében. *MNyTK.* 170. 271–7.
- VARGA JUDIT 1996. A személynevek köznévi használatáról a finn nyelvben. In: BEREZKI ANDRÁS–KLIMA LÁSZLÓ (szerk.): *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Uralisztikai tanulmányok 7:* 251–3.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2004. A tulajdonnév a nyelvben és a nyelvészetben. A tulajdonnevek lehetséges megközelítéseiről. Doktori disszertáció. Kézirat.
- VÁRNAI JUDIT SZILVIA 2003. A tulajdonnevek lefordíthatósága. *MNyj.* 41. 653–7.
- VITÁNYI BORBÁLA 1997. Keresztnevek és becézőnevek népnyelvi mezőben: *Nyr.* 121: 39–43.
- VITÁNYI BORBÁLA 1993. Névtanos szemmel a közszavak egy csoportjáról. *NÉ.* 15: 315–7.
- VITÁNYI BORBÁLA 1985. Értjük-e a nyelvjárások üzenetét? *Édes anyanyelvünk* 7/4. 11–2.
- VITÁNYI BORBÁLA 1981. Névadás az irodalmi művekben. *MNyTK.* 160: 79–81.
- VOIGT VILMOS 1985. A magyar mesei tulajdonnevek kis onomasztikája. *NÉ.* 10: 116–27.
- VÖRÖS FERENC 2002. Nyelv váltás és -tartás a keresztnévhasználat tükrében két Nyitra környéki községben. *HungDim.* 139–153.
- VÖRÖS FERENC 1997. Keresztnévadás – identitás. A keresztnévek vizsgálata a szlovákiai Diósförgepályán. *MNyTK.* 209: 133–9.
- ZAHUCZKY MÓNIKA 1997. Az asszonynevformák változásai városon és vidéken a 70-es és 90-es években. *MNyTK.* 209: 113–22.
- ZOLNAI GYULA 1894. Palóc megszólítások. *Nyr.* 23: 228.

TARTALOM

BEVEZETÉS	2
A KÖZSZÓVÁ VÁLÁS ÉS SZAKIRODALMA	4
1. A TULAJDONNÉV MEGHATÁROZÁSA ÉS JELENTÉSE.....	4
2. A KÖZSZÓVÁ VÁLÁS MAGYAR IRODALMÁNAK ÁTTEKINTÉSE.....	11
3. A KÖZSZÓVÁ VÁLÁS JELENTÉSTANI HÁTTERE.....	16
4. A KÖZNEVESÜLÉS JELENSÉGÉNEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI.....	24
5. A KÖZNEVESÜLT KERESZTNEVEK KUTATÁSÁNAK INDOKOLTSÁGA.....	30
ELEMZÉS	34
1. ÁTTEKINTŐ ELEMZÉS.....	34
1.1. A vizsgált korpusz kiválasztása.....	34
1.2. A köznevesült keresztnevek vizsgálata.....	35
1.2.1. A keresztnevek gyakorisága és a köznevesülési hajlam összefüggése.....	35
1.2.2. A női nevek vizsgálata.....	38
1.2.3. A férfinevek vizsgálata.....	40
1.3. A létrejövő közzavak szófaja.....	41
1.4. A köznevesülés és a nyelvhasználati tényezők összefüggése.....	43
1.5. Az áttekintő elemzés legfőbb tanulságai.....	44
2. SZERKEZETI ELEMZÉS.....	47
2.1. A szerkezeti elemzés kategóriái és a köznevesült keresztnevek.....	47
2.2. Néhány gyakori név jellemző szerkezeti típusai.....	48
2.2.1. A Katalin és a Mária név közzói származékainak szerkezeti elemzése.....	49
2.2.2. A János és a Péter név közzói származékainak szerkezeti elemzése.....	50
2.2.3. A ritkán (csak egy-egy adattal) köznevesülő keresztnevek szerkezeti elemzése.....	51
2.3. Önálló keresztnevből alakult közzavak.....	52
2.4. Összetételben szereplő keresztnevek.....	52
2.5. Képzett szóban szereplő keresztnevek.....	54
2.6. A szerkezeti elemzés legfőbb tanulságai.....	56
3. SZEMANTIKAI ELEMZÉS.....	57
3.1. A jelentéstípusok.....	57
3.2. A nevek részvétele a jelentéstípusokban.....	58
3.2.1. Az egyes jelentéstípusok jellemző nevei.....	58
3.2.2. A névcsoportok részletes elemzése.....	59
3.2.3. Az István név elemzése.....	59
3.2.4. Az Mária név elemzése.....	61
3.3. A jelentéstípusok részletes elemzése.....	64
ÖSSZEGRZÉS	83
SUMMARY	85
SZÓTÁR	87
A SZÓTÁR TARTALMA.....	120
IRODALOM	121
FELDOLGOZOTT FORRÁSOK.....	121
FELHASZNÁLT FORRÁSOK.....	122
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	123